

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**GÖÇ, FELSEFE VE SİYASET: DELEUZECÜ
KAVRAMLAR BAĞLAMINDA GÖÇ ÜZERİNE
ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME**

Esra ARSLAN

195014115

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Emre YILDIRIM

Bandırma 2023

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

GÖÇ, FELSEFE VE SİYASET: DELEUZECÜ
KAVRAMLAR BAĞLAMINDA GÖÇ ÜZERİNE
ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Esra ARSLAN
195014115

Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi Emre YILDIRIM

Bandırma 2023

ETİK BEYAN

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (14/07/2023)

Esra ARSLAN

ÖZET

GÖÇ, FELSEFE VE SİYASET: DELEUZECÜ KAVRAMLAR BAĞLAMINDA GÖÇ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Esra ARSLAN

Uygarlık tarihinin her aşamasında var olan göç olgusu, devletlerin uluslararası sistemde var olması ve ulus-devlet sınırlarının belirginleşmesiyle uluslararası göç kavramı olarak tanımlanmıştır. Çağımızda göçmen sayısının küresel ölçekte sürekli artması, küreselleşme olgusunun getirdiği yerel ve bölgesel değişimlerin giderek baskın hale gelmesi göçmenin sürekli ve tek yönlü yolculuğuyla ortaya çıkan aidiyetsizliğini belirgin hale getirmiştir. Bu tez çalışmasının amacı, Deleuze felsefesi ve bu felsefenin öne çıkan kavramları çerçevesinde bir göç eleştirisi ortaya koymaktır. Deleuze felsefesindeki kavramların göç ile ilişkisi ve göçün felsefi-siyasi zemindeki anlam arayışlarının sorgulanması, Deleuze'ün felsefesiyle göç öznesinin temsil, kimlik, aidiyet ilişkisi, göç öznesinin farklılıkları nedeniyle öteki olarak görülmesi üzerine felsefi ve politik bir derkenar açmak bu çalışmanın önceliği olmuştur. Tezde belge toplama ve literatür taraması yöntemsel olarak izlenirken; farklı perspektiflere yer veren ve alternatif okumaları destekleyen gözlemler ile nitelikli metin analizlerine de yer verilmiş, olgu ve kavramlar araştırma tekniklerinden betimsel analiz ve yorumlayıcı yaklaşımlardan yararlanılarak açıklanmıştır. Eleştirel yaklaşım konularını Deleuze'ün başvurduğu gibi rizomatik bir düşünce yapısıyla aramak, bu çalışmada, yorumlayıcı yaklaşım geliştirilmesine de öncülük etmiştir. Bu tezde, göç öznesinin karşılaştığı sorunları tanımlamaktan ziyade Deleuzecü bir bakış açısı ile göç literatürüne eleştirel ve yorumlayıcı yeni değerlendirmeleri Deleuze'ün politik felsefesiyle açıklamaktır.

Anahtar Sözcükler: Deleuze, Göç, Arzu, Fark, Göçebe Düşünce

ABSTRACT

MIGRATION, PHILOSOPHY AND POLITICS: A CRITICAL EVALUATION OF MIGRATION WITHIN CONTEXT OF DELEUZIAN CONCEPTS

Esra ARSLAN

Migration, which has existed in every period human history, has revealed the concept of international migration with the establishment of nation-states and borders. In our era, the continuous increase in the number of immigrants on a global scale and the increasing dominance of local and regional changes brought about by globalization have made the lack of belonging that occurs with continuous and one-way journey of the migrant evident. This thesis reveals a critique of migration within the framework of Deleuze's philosophy and the prominent concepts of him. It has been the priority of this study to open a philosophical and political margin on the relationship between the concepts in Deleuze's philosophy and migration and search for meaning of migration on philosophical-political ground, on the perception of Deleuze's philosophy and the migration subject as the other because of the relationship between representation, identity, belonging, and the differences of that subject. In the thesis, document collection and literature review are followed methodologically; observations and qualified text analyses that include different perspectives and support alternative readings are also included, and facts and concepts are explained by using research techniques, descriptive analysis, and interpretive approaches. Searching for issues with a rhizomatic mindset, as Deleuze applied, also pioneered the development of an interpretative approach in this study. The main purpose of the thesis is; rather than defining the problems faced by the subject of migration, it is to explain the critical and interpretive new evaluations of migration literature with Deleuze's political philosophy from his perspective.

Keywords: Deleuze, Migration, Desire, Difference, Nomadic Thought

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması sırasında danışmanım olarak benden yardımlarını esirgemeyen, benimle birlikte okuyarak ve tartışarak *hakikat yürüyüşümde* yolumu bulmama vesile olan değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Emre YILDIRIM'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman beni cesaretlendiren, okuma sevgimin ilham kaynağı olan sevgili babama, sıkıntılı günlerimi atlatmam için desteğini hiçbir zaman esirgemeyen fedakâr anneme, tezim için yoğun olarak okuduğum ve yazdığım süreç boyunca büyük bir olgunluk sergileyen, zaman zaman yalnız bırakmak zorunda kaldığım canım kızım Eda'ya minnettarım. Her birinin çok değerli destekleri ile bu tezi tamamladığımı belirtmem gerekir.

Bu tez çalışmasının tamamlanması ile her şeyin ne başında ne de sonunda ama Deleuze'ü okuma ve anlamaya dair sonsuz ve sınırsız bir çabanın ortasındayım. Bu çabamın edebiyat alanındaki destekçisi Melih Cevdet ANDAY, sosyoloji ve felsefe alanlarında ise Ulus BAKER'dir. Her iki değerli ismi de bana yaptıkları zihinsel ve ruhsal katkılarından dolayı saygı ve rahmetle anıyorum.

Deleuze “*insan tek başına yazdığı anda bile, bir iş birliği kendini gösterir. Her birimizin içinde konuşan öyle çok insan var ki...*” ifadesi ile kendi çokluğumu keşfetmemi sağlamıştır. Çokluklarımın oluşumuna katkıda bulunan ve ismini burada anamadığım herkese şükranlarımı sunarım.

*“İşte hepsi bu. Ne eski, ne yeni.
Yazgımızın en saydam dakikası sanki.”
M.C.A. / Göçebe Denizin Üstünde*

Esra ARSLAN

Balıkesir, 14/07/2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GILLES DELEUZE

1.1. Gilles Deleuze'ün Hayatı ve Eserleri.....	11
1.2. Gilles Deleuze'ün Eserleriyle Felsefi Gelişimi.....	14
1.3. Gilles Deleuze'ün Kavramları.....	22
1.3.1. Rizom.....	23
1.3.2. Yersizyurtsuzlaşma-Yer Yurt Edinme.....	25
1.3.3. Göçebe Düşünce.....	27
1.3.4. Savaş Makineleri ve Kapma Aygıtı.....	29
1.3.5. Kaygan Mekân-Pürüzlü Mekân.....	30
1.3.6. Kavramların Akışı.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFİ VE SİYASİ BİR YAKLAŞIMLA GÖÇ

2.1. Göç, Göç Türleri ve Göçmen Kavramına Bakış.....	35
2.2. Arzunun Etkisinde Göç.....	44
2.3. Küreselleşme Etkisinde Ulus Devlet ve Göç.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DELEUZE KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE GÖÇ VE GÖÇMENE BAKIŞ

3.1. Göçmenin Karşılaştığı Temel Sorunlar.....	57
3.2. Göçmenin Kimlik, Aidiyet, Farklılık ve Öteki Sorunu.....	60
3.3. Göçmenin Demokraside Temsil Sorunu.....	63
3.4. Gilles Deleuze Felsefesi ile Sorunlara Bakış.....	65

SONUÇ.....	73
-------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	76
----------------------	-----------

GİRİŞ

Göç, insanlık tarihinin ilk çağlarından beri devam eden, zorunlu ve/veya gönüllü olarak gerçekleşen bir mekân değiştirme eylemidir. Göçü gerçekleştiren özne, göç eylemi ile bir mekândan ayrılır ve başka bir mekâna girer. Yer değiştirme eyleminin mekânı bu noktada ulus devletler olarak düşünüldüğünde; göç, uluslararası göç olarak adlandırılır ve göç edenin kimliği devreye girerek -ırkına, dinine, cinsiyet ve/veya hangi ulustan olduğuna- göç öznesinin hareket alanını sınırlandırır. Başka bir deyişle, göçmenin kimliği göç edilen mekânın/alanın hattını çizer. Küreselleşmenin insanlığa vaat ettiği hareket edebilme özgürlüğü aslında böylece kimlik ve aidiyet sorgulaması ile henüz elde edilemeden ortadan kalkar. Ulus-devletlerin var oldukları mekânı ve zamanı sahiplenmesi, göç edenin yeniden yer yurt edinme çabasını ulus-kimlik çatışması ile yersizyurtsuzlaştırarak sürekli bir ikilem yaratır. Göç eden birey, kimlik ve aidiyet savaşı verirken aynı zamanda değişen mekânın yeni kodlarına maruz kalmaktadır. Bu kodlar bizi göçmenin temel problemlerinden olan ve kimliklenme süreci olarak değerlendirebileceğimiz, göç çalışmalarının içindeki *biz, öteki, yabancı, azınlık, çoğunluk* ve *temsil* gibi başka sorunlara yaklaştırır. Göçmenin bu sorunlarına Deleuze ile odaklanmak da sosyal, politik ve felsefi zeminde bizi demokrasi eleştirisine yönlendirir.

Felsefeyi kavram yaratma sanatı olarak tanımlayan Fransız filozof Gilles Deleuze (2003: 325); merkezci geleneğe, merkezci geleneğin dayattığı kodlanmış kimliklere ve hiyerarşik yapılara karşı meydan okuyan kavramlarını ortaya çıkaran bir düşünürdür. Deleuze felsefesindeki kavramlar yer ve yurt edinmenin ötesinde, düşüncenin bir merkeze bağlı olmamasını, hâkim düşünceye, kodlanmaya karşı durarak köksüzleşmeyi ifade etmektedir. Bu nedenle Deleuze, göçü de mekânsal bir yerleşme eylemi olarak sınırlandırmaz ve *yolculuk olduğu yerde bile gerçekleşse, aynı yerde kalmak için göç edilse dahi* şeklinde bir düşünce ile mekân olgusuna Nietzscheci bir ilavede bulunur (2002: 402). Dolayısıyla düşünme eylemini köksüzleştirme eğilimi taşıyan bu felsefi bakış açısının katkısıyla, göç edenin ulus devletler karşısında verdiği kimlik mücadelesi, ulus devletlerin kapitalizmin gücünü ve tahakkümünü bu mücadeleye karşı kullanması ve

göç öznesini ulus kimliğine tehdit olarak gören ulus devletlerin sürekli yeni kodlar üretmesinin anlamları Deleuze'ün felsefesiyle farklı bir anlam kazanır. Bu sebeple Deleuze felsefesinin kilit kavramlarının göç ile ilişkisini ve göçün bu felsefi zemindeki anlam arayışlarını sorgulamak da perspektifimizin yer değiştirmesini sağlar.

Ulus devletlerin belirgin sınırları ve köklü -ağaçsı- bir biçimde yerleşikliğinin yalnızca yerleştiği mekâna değil var olduğu zamana da hükmetmesi küreselleşmenin göçmene vaat ettiği hareket edebilme özgürlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Göç öznesine yönelik sınıflandırmalar ve sınırlamalar koyan ulus devletin elindeki güç sistematik kodlama aygıtlarına dönüşerek küreselleşmenin kapsayıcılığını yani kelime anlamını yitirmesine sebep olur. Göçmenin vardığı mekân birimini sınır-ötesi ve ulus devlet kapsamında ele alarak uluslararası göç bağlamında ve Deleuze felsefesinin kavramı çerçevesinde farklı bir göç eleştirisi ortaya koymak iki türlü zorluğu ortaya çıkarmaktadır. İlk zorluk; ulus devletlerin ve modern kapitalist sistemin kodlama mekanizmalarını fark etmek, ayıklayabilmek, onları belirgin hale getirmektir. Fakat bunu yapabilmek de önce iktidarın her yerde var olduğunu kabul etmekten geçmektedir (Deleuze, 2002: 330). İkinci zorluk ise Deleuze'ün kavramlarındaki özgünlük ve yoğunluğun anlaşılabilir olmasıdır. Bu zihinsel dünyamızda öncelikle geleneksel düşünce sistemlerinden ayrılmamızı gerektirir. Çünkü Deleuze merkezi düşünce geleneğinin dayandığı kökleri reddederek, yeni zihinsel icatların peşine düşer. Deleuze problemleri değil, oluşları tanımlar. Dolayısıyla onun felsefesi sebep-sonuç ilişkisi kurmayı değil, sebeplerin ve sonuçların varlıklarını tartışma konusu eder. Her şeyin kökenine ve başlangıcına gitmeyi reddeden, makro tarihsel bakış açısından uzak bir felsefe ile kronolojiden ve tarihsellikten uzak bir *oluşla* düşünmeyi önerir. Çünkü “Deleuze’e göre geçmiş yoktur, her biri kendi yerini bir diğer şimdije bırakarak geçmişe dönüşen bir şimdiler dizisi vardır” (May, 2017: 69).

Bu yaklaşım modeli bütün alışkanlıklarımızı, önceden edindiğimiz tecrübeleri ve bu tecrübelerin meydana getirdiği kanı ve ön yargılarımızı bir kenara koymak demektir. Oysa farkında bile olmadan günlük yaşamın her alanında bu kanı ve yargılarla doluyuzdur. Deleuze, kavramlarını yaratırken hakikate veya özcü bir yaklaşıma dayalı olan düşünce sistemlerine karşıt bir duruş sergilemez. O felsefesini gerçeklik olarak sunulan olguların ve edimlerin üstüne ya da karşısına konumlandırmaz. Onun duruşu

(ama karşıt ve/ya da anti-olmayan) yıkıcıdır, yerle bir ederek yeniden başlar. Buna bağlı olarak, kavramlarındaki özgün ve yoğun anlamlar zorludur ve bildiklerimizi unutarak Deleuze’le farklı bir şekilde tekrar başlamanız gerekir ve her farklılığın hayatın bütününe dönüştürmekte olduğunu bilmek gereklidir (Colebrook, 2013).

Teknoloji, ulaşım ve iletişim alanında her geçen gün yaşanan gelişmeler, ulus devletler düzeyinde iletişim ve ilişkileri artırsa da uygulanmakta olan sınır ve sert kimlik politikaları uluslararası göçmenin kimlik mücadelesini sürekli bir ikilem içinde yersizyurtsuzlaştırır. Göçü gerçekleştiren özne köken ülkeyle ekonomik, siyasi ve etnik bağları hala canlıyken hedef ülkeyle de hem ekonomik hem de kültürel bağlar kurmaya başlar. Göçmenin aidiyet ve bağlılık ilişkileri dengesi kurmaya çalışırken geçmiş hafızalarının etkisi ile coğrafı algılarının da farklılaşması; buna karşılık ulus devletler tarafından uygulanan sınır politikaları ve hukuki yaptırımlarla uluslararası göçmene bulundukları coğrafyanın sürekli ve yeniden vurgulanmasına dair değerlendirmelere muhtaçtır. Uluslararası göçmen, yer yurt edinme arzusunu ilk olarak coğrafya ve mekân üzerinden yersizyurtlaştırmak zorunda kalacaktır. Bu sebeple Deleuze felsefesinin göçebe düşünce kavramı da özellikle bu değerlendirmeler için başvurulacak en güçlü referans olarak düşünülebilir.

Deleuze düşüncesi göçe neden olan şartların oluşmaması için hareketsiz, yer değiştirmeksizin yolculuklar yapmayı, aynı yerde kalarak kodlardan kurtulmak için düşüncede göçebeleşmeyi işaret etmektedir (2002: 402). Bu nedenle Deleuze’e ait bir kavram olan *göçebe düşünce* ile hareket ederek devlet aygıtının ve göçmenin birbirlerine karşı verdikleri mücadelenin yönünün nasıl değiştirilebileceği hususunda ipuçları aranmalıdır. Çünkü bu mücadele 21. yüzyıl olanaklarıyla göçmenin köken ülkesi ile hedef ülke arasındaki ilişkileri dahi etkilemekte; uluslararası birliklerde yasa ve sözleşmelere konu olmaktadır. Uluslararası göçmenin sınır aşma, dahil olduğu sınırlarda ise var olma direnci ulus devletlerin bu yasaları karşısında giderek zayıflamaktadır. Konuyla ilgili olarak Deleuze’ün *devletin kapma aygıtı ve göçebe savaş makinaları* ile *kaygan-pürüzlü mekân kavramları* ise mücadelenin tanımına, zorluğuna ve alternatif yollar aranmasına teşvik edecektir.

Deleuze, sebep sonuç ilişkisi kurmaktan ziyade olanı tam olduğu yerde ve gerçekleştiği anda tanımlayan, ağaç modeli yerleşik düşünceyi reddederek tıpkı bir *ot* gibi yayılmacı bir ruhla her yere nüfuz eden, kökeni olmayan göçebe düşünce modelini önerir. Özetlemeye çalışırsak bu modelde geçmiş bugüne taşıma amacı gütmeyen, *bir düzen içerisinde* ve *süreklilik* vurgusundan kaçınarak -tam da aksine- düzeni ve sürekliliği kesen, teğet geçen, bazı doğrusallıkları bozan *kaçış çizgileri* yaratmamızı ve düşünce dünyamızda bir kaos çıkartarak oluşun kendisi haline gelmemizi ister. O göçü de mekândan bağımsız düşünmeye davet ederek bize yeni bir kaçış çizgisi yaratır. Nietzsche'nin izini sürerek göçü düşünmek yerine düşünceyi göçebe bir güç haline getirmeyi önerir. O halde Deleuze, göçe neden olan şartların oluşmaması için bize hareketsiz, yer değiştirmeksizin yolculuklar yapmayı, aynı yerde kalarak kodlardan kurtularak düşüncede göçebeleşmeyi işaret etmektedir (2002: 402).

Burada göçebe düşüncenin en önemli vurgusu *kodsuzlaşma* üzerinedir. Devlet kodlama aracı olarak yasa, sözleşme ve kurumlarını kullanarak ideolojik savaş makineleri yaratırken; Deleuze burada Nietzsche'yi referans alır ve karşılığında bu savaş makinelerinin kodlarını bozuma uğratmak, yıkmak, kodları parçalamak üzerine felsefesini kurar. Onun meselesi artık yeniden kodlama meselesi değildir. O, kendisinin Nietzsche'de tanımladığı mesele olur; geçmişin, şimdinin ve geleceğin bütün kodları arasından kendini kodlanmaya bırakmayan ve bırakmayacak bir şeyi aktarmak haline gelir. Burada kodları deşifre etmekten ziyade farklı bir anlatı vardır: Kodlanamayacak hale gelmek, tüm kodları karıştırmak anlamında mutlak bir kodsuzlaştırma. Bu eylem hâkim düşünceye, güç ve iktidara, kapitalizme, tahakküm ve boyun eğmeye karşı devrimci bir direniştir. Kodlardan arınarak düşünmek, devletin kapma aygıtına karşı göçebe savaş makinelerini üretmek ve düşüncede yatay bir sürüklenme ile kendimize verev, kırık ve kesik yeni kaçış çizgileri oluşturmaktır (Birkan, 2019: 165).

Göç eden kişi her ne sebeple hareket eylemini gerçekleştirirse gerçekleştirsin geride bıraktığı mekânın kodlarıyla, o mekânla geliştirdiği aidiyet duygusu ve mekânın kendisine yüklediği kimlikle yeni mekânına varır. Bu noktada göç öznesi artık *özne* olmaktan çıkar; Deleuze'ün devletin kapma aygıtı olarak nitelediği yasaların, sözleşmelerin veya kurumların nesnesi haline gelir. Ulus devletin elindeki güç, sistematik kodlama aygıtlarına dönüşür ve küreselleşme toplumsal olmaktan uzak kalarak yalnızca

iktisadi yaklaşımların önceliğiyle ve -Foucault'nun söylemindeki gibi dile getirirsek- *yönetim rejimleri ve stratejileri* ile kendine alan açmaya, öteki olanı dışarıda bırakmaya odaklanır. Tuncay Birkan'ın kendi vurgusuyla çevirdiği Gilles Deleuze'un *Diyaloglar* (2016) adlı eserinde geçen; "*Kafamıza ağaçlar dikildiğinin şüphe götürür hiçbir yanı yoktur... Herkes kök istiyor. İktidar daima ağaç kılığındadır*" (2019: 165) cümleleri devletlerin kendi hâkimiyetlerini sonsuz ve sınırsız kılmak için nasıl bir dayatmaya başvurduğunun bir kanıtı gibidir. Artık göç ederek vardığımız yeni mekânda yeni kodlar, yeni kimlikler, yeni bir kök salma yolu bizi karşılar ve karşılığında bizden yeni bir aidiyet ve bağlılık geliştirmemiz beklenir. Köken ülkeyle sürdürülmeye çalışılan maddi ve manevi bağlar hedef ülkede mutlak bir yeniden kodlama çabasına dönüştürülür ve göç eylemi ile nesne haline gelmiş öznenin tekrar yer yurt edinme arzusunu önce yersizyurtsuzlaştırmak suretiyle tekrar tekrar bu kez kendi kök salma arzusu için kodlar. Sistemin amacı kendisine tehlike olarak gördüğü ufuktaki kodsuzlaşmayı iyi ya da kötü, yeniden ve sürekli kodlamayla uğraşmak haline gelir. En nihayetinde bu kodlama biçimleri o kadar hiyerarşik bir yapıya dönüşür ki, birbirlerinin içine geçer; hiçbir yere göçmeden olduğumuz yerde dahi bu hiyerarşik yapılar kodsuz düşünmeyi zorlaştırır. Deleuze, tam bu noktada şu soruyla bizi çarpıştırır: "*Düşünceyi devlet modelinden kurtarmanın bir yolu var mı?*" (1990: 69). Buradaki hassas vurguya İlke Karadağ "Deleuze'un Göçebe Savaş Makinesi" adlı makalesinde şöyle dikkat çeker: Düşüncenin özgürleşmesi, düşünce ve devletin birbirine karşıtlık sergilemesi veya düşüncenin devletsiz oluşu ile açıklanamaz. Düşüncenin özgür olabilmesi yasa-dışı olmasına değil kendi yasasını yaratmasına bağlıdır (2016: 131-134).

Göç çalışmalarından bağımsız düşünemeyeceğimiz bir kavram olan kimlik, kişinin kendisiyle ve bir kolektifle özdeşleşme ilişkisidir. Göç aracılığıyla birbirleriyle çarpışarak yenilenen, etkileşime giren ve dönüşen kimlikler aidiyet hissi içerdiği an *bizi*, farklılık taşıdığı an ise *ötekini* oluşturur. "*Çünkü temsilci Batı düşünce tarihinde fark özdeş olanın ötekisidir*" (Kılıç, 2013: 37). Yaşamın sosyo-kültürel alanlarına dahil edemediğimiz, kaynaştıramadığımız farklılıklarımız yabancı ve öteki olarak nitelendirilmemize yol açar. Ötekiliğimizin kaynağı ise farklılıklarımızdan doğar. Farklılıklar ya da bu tip uyumsuzluklar çeşitlendikçe göç terminolojisinde karşımıza diaspora, ulus-ötesicilik, çokkültürlülük, asimilasyon, entegrasyon gibi kavramlar çıkar.

Burada vurgulanmak istenen nokta bu kavramları tanımlamaktan ziyade Deleuze'ün felsefesinde ikili karşıtlıklara yer olmadığıdır. Deleuze, biz ve bize ait olanı işaret ederken, *ötekini* *bizin* karşısında konumlandırmaz. Yabancı, öteki, azınlık ve farklı olan, yerli, çoğunluk ve aynı olanın karşıtı veya dışarısında değildir. Öteki, dışarıda farz edilerek daha da dışarıya doğru itildikçe orada kurduğu ilişkilerle tekrar tekrar kodlanır ve yersizyurtsuzlaşma ile yeniden yerliyurtlulaşma ikilemi süreklileşir. Ötekinin/farklı olanın daima var olduğu ve toplumsal pratikte *bizle* iç içe geçtiği olumlanırsa dışarıda bırakılmış görünenle bir arada var olmamız mümkündür. Bu edim Deleuze'ün düşüncesinde farklı olanın olumlanması olarak öne çıkmaktadır:

“Bu da varlığın tekil olarak herhangi bir hakikate dayanmadan, her bir varlığın kendinde, pozitif farklılık olarak olumlanmasıdır. Pozitif fark nedir? ... Pozitif fark kendinde fark olarak olumlamanın bir objesidir ve yalnızca bu olumlama farkı etkin kılabilir. Kendine fark özdeşlik düşüncesinden ayrılarak, her bir şeyi kendi içindeki olumlayıcı farkla düşünür” (Kılıç, 2013: 58-59).

Biz ve öteki konumlarını makro boyutta ele aldığımız da ise artık *çoğunluk* ve *azınlık* olarak adlandırılırız. Kimliğimiz toplumsal sürece dahil olduğunda çoğunluğa, uyum sağlayamadığı ve dışarıda kaldığı anda azınlığa dahil ediliriz. Çoğunluk ve azınlıklar olduğumuz an artık kendi adımıza konuşma hakkımızı kaybederiz. Çünkü “temsil” edilmeye başlarız ve birileri -ki bunlar genellikle siyasal alanda ulus-devlet iktidarlarıdır- artık bizim adımıza konuşurlar. Deleuze, *İssız Ada ve Diğer Metinler* isimli derleme metinler ve söyleşilerden oluşan eserinde Foucault'yla yapmış olduğu bir söyleşide *başkaları adına konuşmanın haysiyetsizliği* vurgusunu yapar (2002: 326). Bir başka deyişle temsilin her türlü eyleminin öznenin dönüşümüne bir sınırlama getirdiğini vurgular. Foucault ve Deleuze'e göre başkaları adına konuşmaya yönelik her girişim bilinçdışı bir arzu barındırır: Ötekinin üzerinde iktidar kurma arzusu (2002: 331-332).

Temsil kavramı, yöneten/yönetilen, güç kullanan/boyun eğen, hükümdar/tebaa gibi başka ikili karşıtlıklar üretir. Yönetenler ve onlar tarafından temsil edilecek benzerleşmiş bir halk yani yönetilenler vardır. Fakat halk sayılamaz bir topluluktur; yığın ve çoğunluktur. Dolayısıyla bu sayılamaz topluluğu oluşturan kişilerin gerçek görüşleri de ayırt edilemez hale gelir. O halde yönetenler gerçek görüşlerini bilmediği bir insan topluluğuna ne sağlayabilir? Deleuze'ün anlam dünyasında bu sebeple çoğunluk, azınlık ve yasa koyucular yerine, tekillikler, tekilliklerden oluşan aktif gruplar, olumlanan

farklılıklar, *öteki adına konuşmama* ve en önemlisi de tekil seslerin üstünlüğünü ortaya çıkarma çabasında olan bir düşünce vardır. Baskın çoğunluğun temsili ile ilgili ciddi muğlaklıklar söz konusuysen *çoğunluğun dışında kalan* göç öznesi ile ilgili, göç bağlamı içinde ve ulus devletler düzeyinde uygulanan sert kimlik politikalarına karşı nasıl bir yaklaşımın izini sürmek gerekir? Deleuzeyen bir öneri olarak, *düşünceyi devlet modelinden kurtarmayı deneyebilir miyiz?*

Bu tez çalışmasının ana sorunsalı Deleuzeyen bir felsefenin göç fenomenini nasıl yorumladığını ortaya koymaya çalışmaktır. Deleuze düşüncesinin birey kavramından hareketle nasıl bir toplumsal karşılık oluşturabileceği irdelenecektir. Bu çalışmada da göç hareketi sonucunda göç öznesinin karşılaştığı sorunlar Deleuze'ün kimlik, farklılık ve temsil konularına bakış açısı içerisinde tartışmaya açılarak radikal ve yaratıcı bir göç politikası üretiminin mümkün olup olmadığı sorularına yanıt aranacaktır. Göç literatürünün kanonik okumalarına Deleuzeyen kavramlarla alternatif ve eleştirel bir yorum katılabilir mi sorusu bu tezin temel kaygılarının başında gelir.

Göç kavramına Deleuzecü bir bakış açısı sunmanın zorluklarının farkında olarak fakat yine de Deleuze gibi *ortadan düşünmeyi* deneyerek katkıda bulunulmaya çalışılan bu tezin amacı, teorik ve kuramsal çalışmalara katkı sağlayacak yorumlayıcı ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmeye çalışmaktır. Çalışmanın yönteminde nitel araştırmalar kullanılacak; nitel araştırmaların olgu, kavram ve problemlere yaklaşımının sorgulayıcı ve yorumlayıcı çabasından faydalanılacaktır. Çalışma, akıl yürütme tekniği olarak tümevarım yöntemini kullanacaktır. Verilere ulaşma açısından, belge toplama ve literatür taraması esas alınacak olup alternatif bakış açılarıyla metinler arası ilişki ve etkileşimleri göz önünde tutan bir perspektife ulaşmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın bütünlüğünün bozulmaması ve manalarının kaybolmaması için birincil kaynak okuması ve ikincil kaynaklarda Deleuze'ün kavramlarının nasıl ele alındığı serimlenecektir. Eleştirel yaklaşım, konularını, derin-yüzey ilişkiselliği içerisinde değil yatay düzlemdeki Deleuze yaylalarında¹ aramak çalışmanın yöntemi olan yorumlayıcı yaklaşım geliştirilmesine de öncülük edecektir. Bu çalışmada, Deleuze'ün kavramlarının karşılaştırmalı yöntem

¹ Yayla kavramı Deleuze ve Guattari'nin düşüncesinde düzlem olarak karşılık bulur. Göçebelerin başı sonu belli olmayan step ve bozkır gibi düzlüklerde dağılma ve yayılmalarının, onların felsefesindeki karşılığı; yaratıcı düşüncenin de *düşüncenin düzlemlerine* dağılıp yayılmasıdır.

kullanılarak eleştirel bir düzeyde ele alındığı; nitel araştırma tekniklerinden betimsel analiz ve yorumlayıcı yaklaşımlardan da yararlanılarak açıklanmaya çalışıldığı bir yol izlenecektir. Bu bakış açısı ve yöntemle hedeflenen, toplumsal gerçeklerin sürekli dönüşüm, değişim ve gelişim gösterdiği de düşünüldüğünde; uluslararası göç konusuna dair olan fikirlere Deleuze'ün felsefesi ile yaklaşabilmek için dinamik bir bakış açısı sağlamaktır.

Deleuze düşüncesinde konuya yaklaşım biçimi çözüm üretmekten öte çözüme giden yolları tekrar tekrar kazmak, yolculuk başlamadan yolu hazırlamaktan geçmektedir. Göç ile ilgili kavramsal ve kuramsal çalışmaların kıyısında, Deleuze'ün felsefesiyle göç öznesinin temsil, kimlik, yer yurt edinme veya yersizyurtsuzluk, ulus devletle kurulan aidiyet ilişkisi, ulus devletlerin göç öznesini öteki olmayı kodlaması üzerine felsefi ve politik bir eleştiri sağlayabilmek bu çalışmanın önemini vurgulayacaktır. Çalışmanın genel içeriğinde Deleuze'ün kavramları ve onların anlamları sürekli kendini tekrar eden bir biçimde görünebilir. Bunun sebebi, kavramların birbirleriyle sürekli bağlantılı ve her farklı bağlamda dahi bir ilişki içinde olmaları nedeniyledir.

Göçü ve onun -özellikle- bireyde meydana getirdiği değişimi Deleuzeyen bir düşünceyle yorumlayarak *göç çalışmaları ve küresel göç politikalarına eleştirel bir katkı sağlayabilmek* amacıyla hazırlanan bu tez çalışmasında, öncelikle birinci bölümde Gilles Deleuze konu edilecektir. Deleuze'ün eğitim hayatı, tek başına ürettiği eserleri ve ortak çalışmaları ile birlikte felsefesinin öne çıkan noktaları belirginleştirilecektir. Deleuze'ün felsefesinin genel tavrını ortaya çıkarmak için ise felsefi gelişiminin içerisine eserleri ayrıca konumlandırılarak anlatılacaktır. Deleuze felsefesi tek başına bütünsel bir düşünme biçimi olmaktan ziyade kavramlarıyla vücut bulan bir düşüncedir. Bu sebeple ona özgü kavramlar olan *rizom*, *yersizyurtsuzlaşma* ve *yer yurt edinme*, *göçebe düşünce*, *savaş makineleri* ve *kapma aygıtı*, *kaygan mekân – pürüzlü mekân* daha detaylı incelenecek ve bu kavramlar ayrıca onun felsefesiyle birlikte bir akış içine yerleştirilerek kavramların daha da anlaşılır kılınması hedeflenecektir. Böylelikle eserlerinin, kavramlarının ve felsefesinin nasıl bir uyum içinde olduğu belirgin hale getirilecektir.

İkinci bölüm göç, göç türleri, göçmen kavramı ve figürlerini irdeleyerek göç literatürüne paralel fakat aynı zamanda literatürün keskin hatlarından bağımsız olarak

felsefe ve siyaset alanlarında yorumlayıcı bir değerlendirilme ile sunulacaktır. Bu bölümde Deleuzecü bir felsefi anlayışla göçmen figürü incelemesi sunan Thomas Nail'in çalışmaları² göç ve göçmene dair farklı bir tasnif sergileyecektir. İkinci bölümün alt başlıklarında yer verilen ve Deleuze felsefesinde önemli bir yeri olan arzu kavramı ile göç etme davranışının birbiriyle ilişkisi kurularak göçe felsefi bir bakış açısı getirilecektir. Çalışmanın kapsamında felsefi yorumun yanı sıra çağımızın modern toplumları ve ulus devletlerinin göçe karşı siyasal duruşu küreselleşme ve ulus devlet sistemleri çerçevesinde ayrıca değerlendirilmeye çalışılacaktır. Küreselleşmenin hem göçe hem de ulus devletlere etkisi ve ulus devletlerin de küreselleşme ve göç ile ilgili tepkileri görünür hale getirilecektir. Bu bölümde göç, arzu ile felsefi bir bakış açısı, küreselleşme ile de politik bir anlam kazanacaktır. Küreselleşme ve arzu kavramlarına dair bu seçim, Deleuze ve Guattari'nin modern kapitalist sistemler ve arzu ilişkisini ortaya koyduğu *Kapitalizm ve Şizofreni* (2020) adlı eserinin izini sürmek için seçilmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde, göç hareketlerinin göçmen üzerinde yarattığı temel yaşamsal problemler netleştirilerek bu sorunların göçmende yarattığı veya göçmenin benlik kaygısı ile bu sorunlara kaçınılmaz olarak maruz kaldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bireyin kimlik ve aidiyet kaygısının felsefi kaynakları, farklılıkların sosyal yaşama etkileri, bireyin kendini siyasal ve hukuki alanlarda görünür hale getirememesinin demokratik çerçevede yol açtığı temsil sorununun bir değerlendirilmesinin yapılması hedeflenecektir. Bu hatların genel literatürde netleştirilmesi daha önce ortaya koyduğumuz Deleuze felsefesi ve kavramlarıyla yeni bir yorum ve eleştiri sergilememize öncülük edecektir.

Göç, felsefe ve politikayı birlikte okuma, anlamlandırma ve birbirine bir oluşlar dizisi olarak eklemlenmenin ve bunun sonucunda oluşan akışın bir gereği olarak göç hareketinin her iki disiplinin öne çıkan kavramlarıyla ilişkisini ortaya koymak; Deleuze felsefesi içinde göç kavramını arzu ontolojisi ile ilişkilendirme, toplumsal ve politik düşünce içinde de göç hareketini küreselleşmenin merkezine koyma çabası bizi iki tür bilgiyle karşılaştıracaktır. Bunlar; arzu ve küreselleşmenin, göç bağlamı çerçevesinde birey ve toplum üzerindeki tezahürüdür. Göç olgusunu yerleştirmeye çalıştığımız politik

² Thomas Nail'in bu konudaki detaylı çalışması için bkz. *Göçmen Figürü* (2022).

felsefe zemini içinde arzu ve küreselleşmeye dair ortak noktalar ve ayrımlar kendiliğinden netleşecektir.

Sonuç olarak Deleuze gibi bir filozofun düşünce haritasındaki kavram zenginliği düşünüldüğünde bu tez çalışması ile bağdaştırılan temel kavramların Deleuze'ün felsefesini anlatmakta yetersiz kalacağı çok açıktır. Göçe dair bilinen literatürün dışına çıkma amacı güdülen bu çalışma Deleuze'ün düzlemlerine (yaylalarına) yayılarak orada yeni düşünsel bağlantılar üretme gücünü sorgulayacaktır. Deleuze felsefesindeki kavramlar hem yatay dağılım ile birbirine bağlı, hem de tekil durumlarda dahi bütünlükleri kesebilen, sekteye uğratan, birbiriyle ve dışarıyla sürekli ilişki içerisinde olan canlı bir terminolojiye dayanır. Bugün göç konusu bağlamında yorumlanacak bu kavramlar, sosyal bilimler kapsamındaki tüm disiplinlerde tartışılabilir, yorumlanabilir; hatta Deleuze'ün açıkça talep ettiği gibi değiştirilip dönüştürülebilir.

1. BÖLÜM: GILLES DELEUZE

*“Labirentinim ben senin.”
Dionysos*

1.1. Gilles Deleuze’ ün Hayatı ve Eserleri

Gilles Deleuze, Paris’te 18 Ocak 1925 – 4 Kasım 1995 yılları arasında yaşamış 20. yüzyılın önemli filozoflarından biridir. Orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Deleuze, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın Fransa’yı işgali etmesi üzerine ailesiyle Normandiya’ya göç etmiş, işgalin sona ermesiyle de yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Paris’e geri dönmüştür. Lycée Carnot’ta ve Sorbonne’da felsefe okuyan Deleuze, bu süreçteki eğitimi boyunca Maurice Merleau-Ponty, Pierre Klossowski, Jean Paulhan, Georges Bataille ve Jean-Paul Sartre gibi ünlü yazar ve filozoflarla yakın diyaloglar kurma fırsatı bulmuştur (Beckman, 2020: 19-24). Sorbonne’da 1944 yılında üniversite öğrenimine başlayan Deleuze, felsefe tarihi profesörleri Jean Hyppolite, Georges Canguilhem, Ferdinand Alquié ve Maurice de Gandillac’ın öğrencisi olmuş ve kendisi de bu etkiyle felsefe tarihine yönelmiştir.

Gilles Deleuze, üniversite öğreniminden sonra çalışmalarında öncelikle felsefe tarihine odaklanmıştır. O’nun felsefe tarihi çalışmaları alışılmışın dışında bir örgüye sahiptir. Hem felsefe tarihine yönelik sert eleştiriler üretmiş hem de aynı zamanda felsefe tarihini güçlü bir biçimde olumlayarak tarihteki filozoflar aracılığıyla ve aynı zamanda onlara karşı bir duruşla felsefesini biçimlendirmiştir. Böylece Deleuze, önce geleneksel felsefe tarihinin dışına taşmış ve sonra da kendi felsefesini biçimlendiren özgür ve yaratıcı bir felsefi düşünce geliştirmiştir.

1969 yılına kadar Sorbonne ve Lyon Üniversitesi’nde hocalık yapan ve doktora tezi savunmasını tamamlayan Deleuze, 1969 yılında, Vincennes deneysel Paris VIII Üniversitesi’nde kalıcı olarak öğretim üyesi olmuş ve 1987’de emekli olana kadar da her hafta ders ve seminer vermiştir. O dönem yaşanan Mayıs ’68 öğrenci ayaklanmaları protestolarına açık destek vermiş; öğrencilerle sokağa çıkarak çeşitli etkinliklerde de aktif rol oynamıştır. Bu yıllarda yaşanan gelişmeler, 60’lı yılların başında tanıştığı Michel Foucault ile dostluklarının ilerlemesini sağlamıştır. Birlikte eylemlere katılmış; kimi zaman bu eylemleri birlikte örgütlemeleri de söz konusu olmuştur. En önemli ortak noktaları ise Nietzsche’ye duydukları ilgidir. Birbirlerinin çalışmalarını ilgiyle takip

etmişler ve zaman zaman zihinsel ayrılıklara düşseler de birbirlerinin düşüncelerine hayranlık duymuş ve birbirlerinden övgüyle söz etmişlerdir. Deleuze, 1984’ de kaybettiği arkadaşı Foucault için, 1986 yılında *Foucault* adlı bir monografi yazmıştır.

Gilles Deleuze psikanalist olan Felix Guattari ile yine 1969 yılında tanışmıştır. Bu tanışmayı uzun yıllar mektuplaşarak ve çalışmalarında uzaktan iş birliği kurarak büyük bir dostluğa taşımışlardır. Bu dostluk paylaştıkları, ürettikleri fikirler ile birlikte yoğun bir çalışma süreci geçirmelerine neden olmuştur. Guattari, psikanalizde Freud’un “Oedipus” kavramı üzerine yoğunlaşmış ve Deleuze ona ihtiyaç duyduğu teorik ve kavramsal çerçevede büyük destek vermiştir. Birlikte felsefeye, psikanalize, kavramlara, farklı disiplinlere çok yoğun odaklanarak üretken ve derinlikli bir dostluk inşa etmişlerdir. Deleuze, Claire Parnet ile yaptığı söyleşisinde, Guattari ile çalışma biçimini şu şekilde tarif etmiştir:

“...Sadece ikiydik, ama bizim için önemli olan beraber çalışmak değil iki kişi arasında çalışılan bir tuhaf olguyu gerçekleştirmektir. ... Ve bütün oluş hikâyelerini, doğa-dışı düşünleri, paralellik-dışı evrimi, iki dilliliği ve düşünce hırsızlığını Felix ile yaşadım. Felix’i çaldım ve ümit ederim ki o da benim yaptığımı yapmıştır. Ona “nasıl çalışıldığını biliyor musun?” dedim, çünkü bu benim için önemliydi, beraber çalışılmıyordu, ikimizin arasında çalışılıyordu” (Deleuze ve Parnet, 2016: 31).

Bu yoğunlaşmanın sonucu olarak ilk ortak eserleri 1972’de yayımlanan *Kapitalizm ve Şizofreni*³ (Deleuze ve Guattari, 2020) adlı çalışmanın ilk cildi *Anti-Ödipus* tur ve bu çalışma arzu ve faşizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır. 1980 yılında ise *Kapitalizm ve Şizofreni* nin ikinci cildi olan *Bin Yayla* yayımlanmıştır. *Bin Yayla* adlı eserleri bölümlerden değil yayla adını verdikleri düzlemlerden meydana gelmekte ve her biri birbirinden bağımsız okunabilen bu yaylalar, aynı anda birçok farklı düzlemde düşünebilmenin önünü açmaya çalışmaktadır. En önemli kavramları olan *rizom*, *Bin Yayla*’nın ana temasını oluşturmaktadır. Bir başka ortak çalışmaları olan ve

³ *Kapitalizm ve Şizofreni* adıyla anılan eser iki ciltten oluşur; birinci cilt *Anti Ödipus* adıyla geçmektedir ve eserin tam metin Türkçe çevirisi Bilim ve Sosyalizm Yayınları tarafından basılmıştır (Deleuze ve Guattari, 2020). İkinci cilt *Bin Yayla* olarak anılan, orijinal adı *Mille Plateaux* olan ve Türkçe’de tam metin çevirisi bulunmayan eserdir. *Bin Yayla* bağımsız bölümlerden oluşmaktadır ve adı geçen eserdeki “Göçebebilimi İncelemesi” adlı bölüm Ali Akay tarafından Türkçe çevirisi ile Bağlam Yayıncılık’ta yayınlanmıştır (Deleuze ve Guattari, 1990). Aynı şekilde *Bin Yayla*’nın “Kapma Aygıtı” ve “Üç Öykü veya Ne Oldu” başlıklı metinleri bir arada yine Ali Akay’ın Türkçe çevirisi ile Bağlam Yayıncılık tarafından basılmıştır (Deleuze ve Guattari, 1993).

1975'te yayımladıkları *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin* (Deleuze ve Guattari, 2015) adlı eserleri ise Kafka'nın eserlerine felsefi, edebi ve psikanalitik bir bakış açısı sunmaktadır. Son olarak ise Deleuze ve Guattari, Felix Guattari' nin öldüğü 1992'den bir yıl önce yayımlanan *Felsefe Nedir?* (2020) adlı kitabı yine birlikte yazmışlardır. *Felsefe Nedir?* adlı çalışmalarında onlar açıkça felsefeyi kavramlar yaratmayı içeren bir disiplin olarak tanımlamış ve sanat, bilim ve felsefe düzlemlerini kendi felsefi yaklaşımları üzerinden yeniden kurmuşlardır (Deleuze ve Guattari, 2020: 14). Onlar “...kavramların yaratılması olarak felsefe, algıların ve duyguların yaratımı olarak sanat ve işlevlerin yaratımı olarak bilim” önerisinde bulunmuşlardır (Colebrook, 2013: 26). Felix Guattari ve Gilles Deleuze ortak çalıştıkları bu dönemde aynı zamanda ayrı ayrı da eserler vermeye devam etmiş ve en üretken dönemlerini geçirmişlerdir.

Deleuze'ün tek başına yazdığı eserlere bakıldığında, çalışmaları genel olarak iki temel grupta toplanmış görünmektedir. Bunlar felsefe tarihi çalışmalarının ürünü olan monografiler ve felsefi fikirlerini ortaya koyduğu eserlerdir. Monografi çalışmalarında Spinoza, Leibniz, Hume, Kant, Nietzsche, Bergson, François Chatelet, Francis Bacon ve Michel Foucault gibi filozoflar ve Franz Kafka, Marcel Proust, Herman Melville ve Marquis de Sade gibi yazarlar üzerine odaklanmıştır. Onun özellikle felsefe tarihine yönelik çalışmalarında filozoflar üzerine yoğunlaşması kendi felsefesini inşa edebilmesini sağlamıştır. Çünkü bu çalışmalar, Deleuze'ü kendi durumunun sınırlarının dışına ve ötesine taşıyan, ona kendisi için felsefe yapma özgürlüğünü veren kaçış çizgileridir (Buchanan, 2008: 20-21). Tek başına ortaya koyduğu felsefi eserleri ise *Proust ve Göstergeler* (1964), *Fark ve Tekrar* (1968), *Anlamın Mantığı* (1969), *Sinema I: Hareket-İmge* (1983), *Sinema II: Zaman-İmge* (1985), *Müzakereler* (1990), *Kritik ve Klinik* (1993)'tir. Ayrıca ölümünden sonra David Lapoujade tarafından yayımlanan *Issız Ada ve Diğer Metinler 1953-1974* (2002), *İki Delilik Rejimi: Metinler ve Söyleşiler 1975-1995* (2003) Deleuze'ün daha önce yayınlanmış ancak hiçbir eserinde yer almayan makale, kitap eleştirisi, önsöz, söyleşi ve konferanslarından oluşmaktadır (2002: 13). Deleuze, edebiyat, sanat, felsefe, resim, sinema ve müzik gibi farklı alanlarda çalışmalar üretmiş; onun özgün çalışmaları felsefeden mimariye, sanattan edebiyata kadar birçok alanda referans kaynağı olmuştur ve hala bu alanlarda eleştirel bir yaklaşım için Deleuze felsefesi yoğun olarak kullanılmaktadır.

Gilles Deleuze, uzun süre akciğer rahatsızlığıyla mücadele etmiş ve hastalığının dayanılmaz noktaya ulaşması ile 4 Kasım 1995'te Paris'teki evinde yaşamına son vermiştir. Böylece son yıllarında üzerinde çalıştığı *Marx'ın İhtişamı*⁴ adlı Karl Marx monografisini de tamamlayamamıştır (Beckman, 2020: 69).

1.2. Gilles Deleuze'ün Eserleriyle Felsefi Gelişimi

Deleuze'ün öğrenciliği döneminde Fransa'da eğitim yoğun bir felsefe tarihi ve Hegelci diyalektikten beslenmekteydi. Gilles Deleuze, kendi döneminin eğitim hayatını tarif ederken “*felsefe tarihi ile neredeyse canı çıkarılmış*” bir nesil olduklarını ifade etmiştir (2020: 13). Rasyonalizmi eleştirebilen ve “anti-Hegelmilik” üretebilen filozofların ise;

“Ne Descartes’in düalizmlerini ve cogito’yu ne de Hegel’i, üçlü teslisi ve olumsuzun çalışmasını kaldıramıyordum. O halde, hem felsefe tarihine dahil gibi duran hem de bir bakıma bunlardan kurtulabilen filozofları seviyordum: Lucretius, Spinoza, Hume, Nietzsche, Bergson”

olduklarını söylemiştir (Deleuze ve Parnet, 2016: 29). Dolayısıyla Deleuze'ün felsefesi anti-Hegel düşüncede birleşen ve kendine bu felsefeden kaçış çizgileri yaratabilen filozoflar üzerinden evrimleşmiş ve onun anti-Hegelci düşüncesi kendi felsefesinin ilk itici gücü haline gelmiştir (Hardt, 2012: 26). 20. yüzyılda Hegelci akımın Avrupa’da yeniden etkili olması ile Hegel eleştirisi de tekrar yoğunluk kazanmış ve felsefe tarihinde Hegel’in düşüncesine eleştiri getirebilmiş filozoflar da böylece Deleuze'ün çalışma alanının bu filozoflara yoğunlaşmasını sağlamıştır. Yapısalcılık ve rasyonalizm eleştirisi üzerine çalışmalar yapan düşünürler arttıkça postyapısalcılık akımı doğmuş ve Gilles Deleuze de 20. yüzyıl postyapısalcı felsefenin önde gelen filozofları arasında gösterilmiştir. Michel Hardt da *Gilles Deleuze: Felsefede Bir Çıraklık* adlı eserinde,

“Eğer örnek postyapısalcı düşünür olarak Deleuze’ü sunmamızın ilk nedeni onun Hegelmiliğe karşıtlığın temsilcisi olması ise; ikinci nedenimiz de onun Hegel’den ayrı, alternatif bir alana doğru söz konusu projeyi genişletmesindeki kural dışılığıdır” (2012: 17)

⁴ Deleuze ölümünden kısa bir süre önce Negri ile mülakatında bu çalışmadan bahsetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Beckman, 2020: 69).

diye yazarak onun öne çıkmasının nedenini açıklamaktadır. Ancak Deleuze'ün düşüncesi bu tip kalıpları ve sınıflandırmaları reddetmekte, kendisi de felsefeden başka bir şey yapmadığını vurgulamaktadır (Sellars, 2020: 11).

Deleuze, monografi çalışmalarından da anlaşıldığı üzere felsefe tarihine dahil gibi duran ancak bunlardan da kurtulabilen filozoflar olarak nitelendirdiği Hume, Bergson, Nietzsche ve Spinoza gibi filozofların düşüncelerinden etkilenecek kendi felsefesini ortaya çıkarmıştır (Bogue, 2013: 16). Deleuze, ilk çalışması olan *Ampirizm ve Öznellik*'te (2008), İngiliz ampirizmi ve Hume'ün *İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtını ele alır ve Hume'ün *öznellik* kavramının izini sürer. Deleuze'ün diğer bir erken dönem incelemelerinden olan *Bergsonculuk*⁵ (2021) ise Bergson'u yorumlama biçimi *süre, bellek, yaşamsal atılım ve sezgi* gibi Bergson'un kendi kavramlarının birbiriyle ilişkisini yeniden yorumlama, eleştirme ve yeniden inşası şeklindedir. Deleuze, Bergson'u bu okuma tarzıyla ele alarak *virtüellik, çokluk ve fark* gibi kendi yaratıcılığını ortaya koyabileceği kavramları öne çıkarmıştır. Bergson çalışmalarının tarihsel okuması, kavramlar ilişkisi ve eleştirisi Deleuze'ü bir tür kavram yaratma etkinliğine ulaştırır (Yücefer, 2020: 11-12). Buradan da anlaşıldığı gibi, Deleuze'ün felsefesini inşa etme biçimi karşılaşmalar ve dönüştürmeler şeklinde gelişmektedir. Onun felsefe tarihine yönelik monografi çalışmaları bize doğrudan felsefe tarihini, filozofun katıksız felsefesini ya da doğrudan Deleuze'ün kendi düşüncesini anlatmaz. Deleuze, felsefe tarihinin içinde dolaşır, filozoflarla karşılaşır ve bu karşılaşmayı yaratıcı bir karşılaşmaya, etkinliğe dönüştürür (Sellars, 2020: 18). Onun bu yaratıcı karşılaşmaları da kendi felsefi yolculuğunun temel taşlarını oluşturmuştur.

Gilles Deleuze'ün felsefe evriminde Spinoza ve Nietzsche özdeşliği önemli rol oynamaktadır. 1960'lı yıllar boyunca yaptığı Spinoza ve Nietzsche çalışmaları, onun kendi felsefesinde ihtiyacı olan *içkinlik düzlemi*'ni sunmuştur. 1962'de *Nietzsche ve Felsefe*, 1965'te *Nietzsche*, 1969'da *Spinoza ve İfade Problemi* ve 1970'te yazdığı *Spinoza: Pratik Felsefe* önemli ölçüde felsefi düşüncesini tamamlayan eserlerdir. Deleuze, bu çalışmalarında Nietzsche'nin *güç istenci ve ebedi dönüşünü*, Spinoza'nın *töz*,

⁵ Gilles Deleuze'ün *Bergsonculuk* kitabı 1966'da yayımlanmıştır. Ancak Deleuze'ün Bergson çalışmaları daha eski yıllara uzanmaktadır. 1956'da "Bergson 1859-1941" ile "Bergson'da Farkın Kavranışı" ve 1957'de "Bellek ve Yaşam" onun *Bergsonculuk* kitabına temel teşkil etmektedir.

beden ve güç düşüncelerini tekrar ele alıp yorumlamış ve tüm bu okumalarını Bergson'da çalıştığı *sezgi ve süre* ile birleştirerek kendi felsefesinde bir sacayağı oluşturmuştur. Todd May *Deleuze-Bir Birey Nasıl Yaşayabilir?* adlı kitabında,

“Eğer Deleuze’ün filozoflarından Spinoza Oğul’sa Bergson Baba ve Nietzsche de Kutsal Ruh’tur. Spinoza farkın cisimleştirdiği içkinliği sunar. Bergson, o olmaksızın içkinliğin doğamayacağı sürenin zamansallığını takdim eder ve herhangi bir özdeşlik formuna dönmeksizin farkın etkin ve yaratıcı olumlanışı olan Nietzsche’nin ruhu bütün projeye nüfuz eder” (2017: 45)

yorumu ile Deleuze’ün fark felsefesini ortaya koyarken bu filozoflardan nasıl yararlandığını kutsal üçleme benzetmesiyle belirginleştirmiştir. Onun Spinoza’da bulunduğu *içkinlik*, Bergson’da geliştirdiği *süre* ve Nietzsche’de keşfettiği *olumlama* birleşerek Deleuze düşüncesinde *fark felsefesini* meydana getirmiştir (May, 2017: 45). İçkinlik onun fark felsefesinin birincil şartı olmakla beraber, bir bütün olarak felsefesinin *İçkinlik Felsefesi* olarak tanımlanmasının da nedeni olmuştur.

Deleuze, sabit bir öz veya hakikat arayışına dayandığını gördüğü geleneksel metafiziği reddederek bunun yerine, *farklılık, çokluk ve oluşun* önemini vurgulayan bir içkinlik felsefesi geliştirmiştir. Deleuze’e göre, hakikat sabit ve değişmez değildir; sürekli bir akış ve dönüşüm halindedir ve felsefenin görevi bu akışın içinde sürekli yeni kavramlar yaratmaktır. Ona göre, yaşam da bir akıştır ve felsefe de yaşamın ta kendisidir. Ancak Deleuze, yaşamdan söz ederken yalnızca insanı değil tüm doğayı kapsayan bir canlılığı anlatmaktadır. “*Deleuze’ün felsefesiye hümanist değildir. İnsan algılarını ya da insanın dünyaya yönelimini merkeze alan bir ontoloji üretmeye çalışmaz*” (May, 2017: 67). Bu nedenle, Deleuze felsefesine bir sınır tanımlamak hem onun felsefesinin doğasına aykırı hem de kapsayıcılığının genişliği bakımından pek mümkün değildir ancak Deleuze, belirgin bir biçimde geleneksel aşkınlık kavramının felsefede yeri olmaması gerektiğine inanır. Çünkü Deleuze, aşkın olanın dışarıdaki olduğunu ve aşkınlığın yaşamla düşüncenin birbirinden kopması anlamına geldiğini, içkinlik düzleminde ise yaşamla düşüncenin birlikteliğini ve birbirini olumladıklarını düşünür. Yanı sıra Deleuze, felsefeyi bir kavram yaratma etkinliği, icat etme ve üretme sanatı olarak görmüş ve kavramların da oluş süreciyle yaratılması gerektiğine inanmıştır (2020: 12). Bu sebeple, Deleuze’ün oluşlara odaklanması, sürekli üretme ve yeni yaratma etkinlikleri gerçekleştiren dinamik bir felsefeye sahip olduğunu göstermektedir. O halde hayat sürekli yeni bir değişim ve

dönüşüm gerçekleştirdikçe, felsefe de değişip, dönüşmeli ve hayat gibi dinamik kalmalıdır. Yaşamın içindeki bu potansiyel canlılığı çıkarmak da üretken bir felsefeyle, üretken bir felsefe de oluşların fark edilmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda, yaşam ve felsefe sürekli kendini ve birbirini tekrar eder gibi görünse de Deleuze'e göre tekrar eden tek şey farklılıktır; “*zamanın akışının içinde tekrarlanan her olay aynı zamanda farklıdır*” (Er, 2021: 101). Deleuze, aslında doktora tezi olan ve 1968 yılında yayımlanan *Fark ve Tekrar*⁶ adlı kitabında da farkı; iki şey arasındaki özdeşliğin sorunu, nedeni veya ilişkisi olarak değil, bir şeyin kendindeki farklılık olarak görür ve *fark felsefesini* de buradaki çıkış noktasından ortaya koyar (2002: 42).

Deleuze'ün felsefi evrimi tek başına kendi eserleri ve kilit fikirlerinden oluşmaz. 1969 yılında tanıştıkları Psikanalist Felix Guattari ile birlikte *Arzu Ontolojisi* geliştirerek o yıllardan itibaren birlikte yoğun bir felsefe üretimi gerçekleştirmişlerdir. Geliştirdikleri fikirlerin en büyük yansıması *Kapitalizm ve Şizofreni I-Anti-Oedipus* ve *Kapitalizm ve Şizofreni II-Bin Yılla* kitaplarıdır. Deleuze'ün varlık kavrayışında, varlığın içindeki farklılığı vurgulaması, Guattari'nin ise arzu sorununa karşılık, Freudcu Ödipal düşünceden⁷ uzaklaşarak arzu makinelerini geliştirmesi ve her ikisinin de bu yaklaşımlarını ayrı ayrı kendi disiplinlerine getirdikleri eleştiri ile birleştirerek ortak bir yaklaşım sergilemelerinin temel başlangıç noktasıdır. Deleuze ve Guattari, Platoncu temsilci düşüncenin devamı olarak Freud'un aşkın ve negatif bir arzu⁸ kavrayışına karşılık arzu kavramını olumlayıcı yaşam olarak sunarlar. Olumlayıcı yaşam ise Deleuze'ün fark felsefesindeki farkın olumlanmasından ileri gelir. Ona göre, yaşam bir fark üretimidir ve yaşamın bir akışı olarak arzu da kendinde farktan oluşur. Dolayısıyla Deleuze ve Guattari Freud'un ödipal arzusuna karşılık, pozitif ve içkin bir anti-ödipal arzu üretimini öne sürerler. Anti-ödipal arzu anlayışında Deleuze ve Guattari bilinçdışını negatif ve ödipal bir zeminden kurtarırlar, onu üretken hale getirirler. Ödipal arzuda, özne

⁶ Deleuze, *Fark ve Tekrar* adlı kitabını yazmayı “kendisi için felsefe yapmaya bir başlangıç” olarak görür. Özellikle “Düşüncenin İmgesi” başlıklı 3. bölüm ise Guattari ile ortak çalışmasına giden yol olarak düşünülebilir (Buchanan, 2008: 21).

⁷ Freudcu ödipal düşünce, ödipus üçgenini esas alan aşkın bir düşünce biçimidir. Ödipus baba, anne ve çocuk üçgeni içerisinde, çocuğun anneden yoksun olmasıyla oluşan bilinçdışındaki arzusudur (Kılıç, 2013: 90)

⁸ Ödipus kompleksi günah ve travmaya yol açması sebebiyle bilinçdışı libidonun açığa çıkmasını engeller. Bu baskı, yoksunluk hissi ile arzuyu bilinçdışına iter. Freudcu yaklaşım arzuyu bu negatif zeminde kavrar. Dolayısıyla bilinçdışındaki arzu, Freud psikanalizinde negatiflikle nitelenir.

daha en başından yoksun ve negatif bilinçdışını yer yurt edinmiştir. Deleuze ve Guattari bu akışı kırarak arzuyu özgürleştirmenin, farklılığını ve arzunun sınırsız üretimini öne çıkarmanın yollarını bulmaya çalışırlar. Onlara göre, arzuyu özgürleştirmek; sağduyu ve kanılardan, dogmalardan, yasak ve kurallardan, tecrübelerden ve yerleşik düşünceye dayalı her türlü ödipalleşmiş alanlardan⁹ kurtarmak ile mümkündür. Yayımlandığı yıllarda geleneksel düşünceyi reddederek büyük sansasyon yaratmış olan *Kapitalizm ve Şizofreni*, arzunun yersizyurtsuzlaşmış akışlarıyla doludur. Yersizyurtsuz arzular da yerleşik tüm kanı ve kuralları reddettiğinden, Deleuze’ün vurguladığı içkinliğe karşılık gelir (Kılıç, 2013: 85-122).

Ödipal arzu, arzu üretiminin akışını toplumsal alanlarda ve toplumsal kodlar ile kesintiye uğratar. Bireyleri, neyi arzulaması gerektiği konusunda yönlendirir ve ayrıca bu arzunun gerçekliğine de ikna eder (Kılıç, 2013: 103). Toplumsal yapıyı kurmanın, kitleleri yönetmenin ve toplumsal yapıların devamlılığını sağlamanın yolu arzunun bastırılması, arzu akışlarının kırılması ve arzuya yön vermekle mümkündür. Bu işleyiş Deleuze ve Guattari’ye göre arzu kavramı üzerinden bireyleri ve dolayısıyla toplumları sömürgeleştirmektir. Kapitalizm, onların felsefesinde tam olarak bu görevle donatılmıştır ve *Kapitalizm ve Şizofreni* de negatif bilinçdışının toplumların faşizmi arzulamasına¹⁰ neden olduğu düşüncesine ulaşırlar. Deleuze ve Guattari bu noktada da tekilliklere yaptığı vurguyu bir kez daha ortaya çıkarırlar: Toplumsal alanlardaki arzu üretimini yeniden gerçekleştirebilmenin yolu; tekilliklerde arzuyu özgürleştirebilmektir. Birey toplumsal yapıyı oluşturur ve toplumsal yapının değişimi ancak tekilliklerin devrimci ve özgür bir arzu üretimi ile gerçekleşebilir. Başka bir ifadeyle, tekilliklerin devrimciliği kendinde bir güç barındırması ve çokluklar içermesinden ileri gelir, bu güç ve çokluklarla “üretimi sürdüren arzunun kendisi” de bir devrimci-oluşa dönüşür. Modern toplumlar ve kapitalizm, arzu üretimini gerçekleştirebilen tekil varlıklara ise *şizofreni* teşhisi koyarak

⁹ Deleuze ve Guattari düşüncesinde ödipal yer yurt yalnızca aile değildir, aynı zamanda kilise, kültür, siyaset, kimlik ve ulus gibi alanlar toplumsal yaşamdaki ödipal yer yurtlardır. Bireylerin ilk olarak ailede yapılanan ödipal bilinçdışı süreci, modern toplumlar da kendini yine benzer yerleşik yapılarda var etmeye devam eder.

¹⁰ Psikanalist Wilhelm Reich 1933’de *Faşizmin Kitle Psikolojisi*’ni yazar. Ortaya koyduğu çalışma ile; faşizmi kitlelerin cehaleti üzerinden değil arzuya dayanarak açıklamaya çalışır: “Hayır, kitleler aldatılmadılar; belirli bir aşamada, belirli koşullar altında onlar faşizmi arzuladılar ve açıklanması gereken şey de sürü arzusunun işte bu sapkınlığıdır” (Deleuze ve Guattari, 2020: 51).

onu tekrar kodlayabileceği hale getirmeye çalışır. Foucault'nun felsefi ve sosyolojik çalışmalarına konu olan hapisaneler ve psikiyatri klinikleri de modern toplumlardaki bu şizo-öznelerin¹¹ yeniden yerli yurtlulaştırılmaları için kullanılan toplumsal alanlardır. Foucault, bu alanların modern toplumlarda gözlem, teşhis ve tedavi için uygun ortamlar olmadığını aksine suçlama ve yargı ortamı olarak işlev gördüğünü söyler (Gutting, 2020: 106). Böylece, Deleuze ve Guattari'nin ödipal alanlardan kendini kurtararak kaçış çizgileri¹² yaratan şizo-özneleri, Foucault'nun özgür ortam olmadıklarını şiddetle savunduğu “hapisane ve kliniklerinde”¹³ yeniden toplumsal yapıya dahil edilmeye çalışılır. Foucault'nun disiplin toplumu olarak tanımladığı, kapatılmaya vurgu yapan bu toplumsal süreç, Deleuze ve Guattari düşüncesinde kapitalizm eliyle kontrol toplumu sürecine dönüşmüştür. Çünkü kontrol toplumunda iletişim ağları devreye girmekte ve kapitalizm hükmetme biçimini iletişim kanalı yoluyla toplumun her alanına rahatlıkla yaymaktadır. Tüketimlerin dahi derhal ve yeniden üretildiği bir toplumda, Deleuze felsefesi, insan ve doğayı bir ve aynı gerçeklik içinde ele almamızı ve arzulama üretiminin¹⁴ esas alınması gerektiğini işaret eder, hep vurguladıkları noktaya; arzunun üretkenliğine ve özgürlüğüne dönerler. Onlara göre;

“Arzu üretiyorsa gerçeği üretir. Arzu üretkense, sadece gerçekliğin tarafında öyledir ve sadece gerçekliği üretir. Arzu, kısmi nesneleri, akımları ve bedenleri faaliyete geçiren ve üretim birimleri olarak işleyen pasif sentezlerin bütünüdür. Gerçek ise bir sonuçtur, bilinçdışının öz-üretimi olarak arzunun pasif sentezlerinden köken alır. Arzu hiçbir şeyden yoksun değildir, nesnesinden yoksun değildir. Daha ziyade, arzuda eksik olan öznedir, ya da sabit bir öznenen yoksundur; bastırma olmadıkça sabit bir özne de yoktur. Arzu ve onun nesnesi aynı şeydir... Arzunun nesnel varlığı bizatihi gerçektir... Marx'ın söylediği gibi, eksiklik yoktur, “doğal ve duyumsal nesne” olarak tutku vardır. İhtiyaçlar tarafından desteklenen şey arzu değildir, tersi

¹¹ Deleuze ve Guattari'nin şizo-özneleri psikolojik bir tip değil; kodlanamayan, kodlardan kurtularak kaçış çizgileri ve yeni bağlantılar yaratan kişidir. Kuralların ve benliğin yönetmediği bir yaşam biçimi benimser (Colebrook, 2013: 15).

¹² Deleuze ve Guattari'nin kaçış çizgileri, yersizyurtsuzlaşma ve göçebe oluşu ifade eder. Kapitalizmin kodlama mekanizmasında sabitlenen bedenleri kurtarmak ve denetim dışına çıkarmak ancak kaçış çizgileri yaratmakla mümkündür. Kaçış çizgisi her alanda yaratılabilir. Örneğin; Deleuze resim, müzik, heykel, sinema gibi yaratıcılık faaliyet içeren sanatları hayatın kaçış çizgileri olarak görür.

¹³ “*Psikiyatrik hastaneleri dolduran şizofrenler oedipalleşme tuzağına düşmeyen, fakat kendi arzularına göre davranma yönünde hiçbir olumlu araç bulamayan ve sonunda boşlukta dönüp duran insanlardır*” (Bogue, 2013: 133).

¹⁴ Deleuze ve Guattari'ye göre üretim, arzunun içkin ilkesidir ve bunun sonucu olarak da arzu üretken, heterojen parçalardan oluşan ve sürekli bağlantılar kuran bir makinedir. Bu düşünce, Deleuze ve Guattari felsefesinde *arzulama makineleri* kavramı olarak yer bulur: “*Her şey bir arzulama makinelerinin ve arzu üretiminin etrafında döner*” (2020: 547).

doğrudur, arzudan türeyen şey ihtiyaçlardır: onlar arzunun ürettiği gerçek dahilindeki karşı-ürünlerdir” (Deleuze ve Guattari, 2020: 47-48).

Gilles Deleuze ve Felix Guattari’nin *Arzu Politikasını* inşa eden *Kapitalizm ve Şizofreni* öznesiz, bedensiz bir arzu işleyişinin peşindedir. Bu da arzunun kendi gerçekliğini ve potansiyel gücünü ortaya koyması ile mümkün olacaktır. Deleuze ve Guattari, arzuyu tam manasıyla anlarsak devrimin gerçekleşeceğini söylerken toplumun tüm dinamiklerini değiştirebilecek derecede sarsıcı ve güçlü bir potansiyel barındırdığını; arzunun toplumsal olduğunu¹⁵ ileri sürerken de bu devrimin tekilliklerde çokluk barındıran rizomatik yapısını¹⁶ anlamamızı ister gibidir. *Kapitalizm ve Şizofreni* bir psikanaliz eleştirisidir ancak onlar bu eleştiriye kapitalizmin ve onun şizofreni ile olan ilişkisinin üzerine kurarlar. Dolayısıyla bu çalışmanın yalnızca bir felsefe, yalnızca anti-psikanalitik bir çalışma veya yalnızca bir siyaset çalışması olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. O benzer ölçekte hepsidir, birkaçı veya bazısıdır. Foucault’nun İngilizce basımında *Anti-Ödipus*’a yazdığı önsözün içindeki “*Anti-Ödipus’un Faşist Olmayan Bir Yaşama Giriş olduğu söylenebilir*” (1996: 102) notu da bu çalışmanın her yönden ele alınabileceğinin bir göstergesidir. Son olarak üslup, biçim ve içerik olarak *Kapitalizm ve Şizofreni*, Deleuze ve Guattari’nin, birbirlerinin alanlarında kendi tekillik ve farklılıklarını ortaya koymalarının bir sonucudur. Deleuze ve Guattari, felsefe yaparlarken genel bir teori arayışında olmak yerine kavramlara odaklanmışlardır; bu da onların *oluşa* verdikleri önemin felsefe yapma biçimlerine yansması olarak değerlendirilebilir. Sürekli yeni bağlantılar kuran, kavram üreten ve toplumsala yayılabilen bir düşünce biçimi benimsemişlerdir. Bir başka özellikleri ise karşıtlık ilişkisi kurmadan felsefe yapmalarıdır. Deleuze, bir mektubunda Guattari’ye; “*Biz güçlüyüz, çünkü çalışmamızı karşı olmak üzerine değil, bir pozitive kavrayışı üzerine inşa ediyoruz*” (Beckman, 2020: 105) diye yazarak bu tür bir çalışmanın yaratıcı, özgün ve farklı yönlerine de dikkatimizi çeker. Deleuze, felsefi düşüncelerini Guattari ile çoğaltarak kendi tekilliğine fark katmıştır. Deleuze felsefesini de ancak onların -birlikte

¹⁵ “*Başka bir şey değil, ama sadece arzu ve toplumsallık vardır*” (Deleuze ve Guattari, 2020: 51).

¹⁶ Rizom: Kimi bitkilerin kökleri gibi başıboş dolaşan çokluk (Goodchild, 2005: 338), köksap, yatay yayılma. Rizomatik bir yapı da bunun sonucu olarak yatay ilerleme ile sürekli yeni bağlantılar üreten yapı, tersi ise ağaçsı yapılardır.

ya da ayrı ayrı ürettikleri- kavramlarının arasında dolaşarak, ilişkilendirerek ve en önemlisi tekrar tekrar düşünüp farklı yorumlayarak anlamak mümkündür.

Deleuze felsefesinin gelişimi ve değişimini görmek için Guattari ile tanıştığı zamana dek ortaya koyduğu kendi eserlerine ve etkilendiği filozoflara kısaca bir göz atarak, felsefi inşasına olanak tanıyan düşüncelerinin belirgin noktalarını öne çıkarma ve Guattari ile birlikte yazdıkları en önemli eserin ana bağlantı noktalarını ortaya koyma çabasında olan bu bölüm ancak bazı kavramların da ortaya konulmasıyla biraz daha anlaşılır kılınabilir. Deleuze felsefesinin kavram zenginliği düşünüldüğünde ise hangi kavramlara odaklanmak gerektiği sorusu akla gelecektir. Fakat Deleuze felsefesinde bu sorunun karşılığı yoktur, onun düşüncesi bir başlangıcı ve/veya bir sonu önermez, ortadan başlanabilir ancak soru şu şekilde yeniden düzenlenebilir: *Bu çalışmada Deleuze'ün hangi kavramları, nasıl işler?* Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin geliştirdikleri kavramlar birbirleriyle sürekli bağlantılar kuran rizom bir yapıya sahiptir. Onların düşüncesinde kavramlar her konunun içinde dolaşarak çoklu bağlantılar üretme kapasitesindedir. Dolayısıyla her kavram tek başına felsefi bir derinlik ve çoklu anlamlar barındırırken, birbirleriyle ilişkileri sebebiyle ortaya çıkan bu bağlantılardan yeni anlam ve tanımların türemesi de bu felsefeye tam anlamıyla hâkim olmanın ayrı bir açmazıdır. Bu noktada da bu çalışma iki tür zorlukla karşı karşıya kalacaktır. İlki *bu denli yoğun ve derin bir felsefeyi, sınırları olan bir çalışmanın içinde anlaşılır kılmaktır*. Deleuze felsefesi sınırları olan değil, kaçış çizgileri yaratan ve yaşamın tüm çatlaklarından sızabilen bir yapıda olduğu için ilk zorluğun aşılması mümkün değilse de kısmen de olsa onun düşüncesinin genişleyen ve daralan akışını anlamamız için ikinci zorluğa ayrı bir önem atfetmek gereklidir. İkinci zorluk ise *bu çalışmaya işlerlik kazandıracak kavramların seçimidir*, çünkü her kavram toplumsala dair tüm konuların düzlemlerinde tartışmaya ve yorumlanmaya açıktır. Bu sebeple uluslararası göç gibi küresel ölçekte toplumsal, siyasi ve kültürel öğeler içeren çok katmanlı bir konu için siyaset felsefesi çerçevesinde öncelik tanınan bazı odak noktaları belirlemek gereklidir. Bu odak noktaları, Deleuze felsefesine çizemediğimiz sınırları, uluslararası göç bağlamında daraltarak bir anlamda çalışmanın sınırlarını belirlememize yardımcı olacaktır. Bütün bunların dışında, ilk bakışta yeni bir zorluk ortaya çıkarır gibi görünen fakat çalışmanın içindeki ikinci zorluğa da kendi akışıyla çare üreten yepyeni bir eylem belirlemektedir: *Kavramları*

açıklarken yine Deleuze'ün başka ve başat kavramlarını kullanmak. Bunun sonucu olarak da Deleuze'ün hangi kavramlarının seçileceği önemsizleşir. Çünkü Deleuze'ün yalnızca bir kavramını bile tanımlamak için ona ait tüm kavramları anmak, her birinin içinden geçmek gerekebilir. Sadece bir kavram bile o kadar çoklu bir yapıya sahiptir ki; bu bir kavramı anlamak onun tüm felsefesinin anlamlandırılmasını kolaylaştırabileceği gibi, aynı zamanda o bir kavramı anlamamak bağlantıları kuramamak anlamına geldiği için de zihnimizde onun felsefesi gerçek ifadesine ulaşamayacaktır.

Deleuze düşüncesinde toplumsal etkileme potansiyeli barındırması sebebiyle *birey* kavramının öne çıkması, bu çalışmada da göç hareketi sonucunda bireyin, yani aslında *göç öznesinin* karşılaştığı sorunları, *kimlik, farklılık ve temsil* konuları içerisinde tartışmaya açmaktadır. Elbette ki bireysel olan toplumsaldır ve bu nedenle minör bir ölçüğe çekilen bu tartışma, aslında doğası gereği toplumsalı konu edinmektedir. Uluslararası göç alanında göç öznesinin yaşadığı *kimlik, farklılık ve temsil* sorunlarının vurgulanabilmesi için de Deleuze'ün felsefi haritasında önemli anlamlara sahip olan *göçebe düşünce ve rizom, yersizyurtsuzlaşma ve yer yurt edinme, kaygan mekân-pürüzlü mekân, savaş makineleri ve kapma aygıtı* kavramlarını daha detaylı irdelemek gerekir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu kavramlar üzerine detaylı konuşabilmek, Deleuze'ün başka kavramlarını da konuşmayı gerektirir. Ayrıca Deleuze felsefesinin birçok kavramının özellikle *Kapitalizm ve Şizofreni* gibi önemli bir eserle anılması, bu çalışmada da Deleuze felsefesi ve göç ilişkisinin kapitalizm ve arzu ekseninde değerlendirilmesinin nedenidir.

1.3. Gilles Deleuze'ün Kavramları

20. yüzyılın özgün bir filozofu olarak Gilles Deleuze, felsefeye ve yaşama dair bakış açımızı değiştirebilmemizi öncelikle düşünce yapımızı önceden oluşmuş tüm algı ve kanılarımızdan kurtararak mümkün görür. Çünkü özgün ve yoğunluklu bir felsefe ve yaşam üretebilmek geleneksel düşünce biçimlerinin reddine dayanır. Düşünceye dair yeni alanlar açmak yaratıcılığın keşfiyle mümkündür ve düşüncede yaratıcılığın yani etkin düşünme biçiminin önündeki en temel engel; kanı ve ön yargılardır. Oysa Deleuze felsefesinde oluşlara verilen öneme istinaden düşünce, hayatın akışı içerisinde, hayatla birlikte ve oluşların meydana geldiği an tecrübe edilebilecek bir eylemdir. Her bir tecrübe

bir sonraki oluşu anlamamızı kolaylaştırabilir gibi algılsa da aslında özüne bakıldığında her tecrübe ve deneyim de yeni bir kanı ve ön yargı demektir. Bu açmazı değiştirebilmek için her olayı birbirinden bağımsız, kendi doğasında ve oluş anında değerlendirmek, kanılarla yaklaşmayan, tecrübelerle dayanmayan ve her bir olayın yeni etkin düşünme biçimi gerektirdiğini unutmayan bir yaklaşım gereklidir. Olaylar tekrarlanabilir fakat tekrarlanan her olay yine de tekrar ettiği olayın bir fark mesafesinde kalmaya devam edecektir. Deleuze'ün kavram yaratımının önemine atfettiği vurgu bir bağlamda da bu kanılardan kurtulmanın yolunu aramak olarak görülebilir. Önceden yapılmış, düşünülmüş veya yazılmış olana güvenmek yerine yeniden yaratım sağlamak amacıyla onları tekrar ele almak, bu kavramlara yapışan önceki tecrübeleri ve dolayısıyla kanıları ayıklamanın en verimli yoludur. Kavramların da Deleuze felsefesinin örgüsündeki oluşlar dizisi olarak görülebilmesi için onları Deleuzeyen bir biçimde, kanısız ve yeni bir karşılaşma gibi düşünmek gereklidir. Son olarak, Deleuze'ün farklı kavramlarının irdelenmesi onun içkinlik, oluş, fark ve arzu gibi temel kavramlarına yaptığı vurguyu ayrıca önemli ölçüde belirginleştirecektir.

1.3.1. Rizom

Rizom (köksap), Gilles Deleuze ile Félix Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni II: Bin Yayla*'da¹⁷ birlikte geliştirdikleri bir kavramdır.¹⁸ Rizom, hiyerarşik olmayan, merkezi olmayan bir örgütlenme biçimini ifade eder. Ağaçsı yapı, hiyerarşik ve ikili bir düşünce modelini temsil eden merkezi bir gövde, dallar ve köklerle tanımlanır ve her ögenin üstündeki veya altındaki ögeyle olan ilişkisi üzerinden kimlik, birlik ve karşıtlık fikirleri dayatılır. Rizom ise hiyerarşik yapıların ve ağaçsı örgütlerin yerine, farklılıkların bir arada ve yatay bir biçimde var olduğu bir toplum önerir. Hareket yönü yatay dağılım şeklinde olduğu için böyle bir yapının içinde sürekli oluşlara rastlamak ve oluşları yakalamak daha mümkündür. Rizom, farklılıkları bir arada tutabilme özelliği ile heterojen ve hareketli bir yapıdır. Bir arada olabilmek için hem durağanlığa ihtiyacı vardır hem de farklılıklardan beslenebilmek için hareket halinde olmayı gerektirir. Hiyerarşik

¹⁷ *Bin Yayla*'nın giriş bölümünde, belirli bir düşünce biçimini tanımlamak amacıyla kullanılır" (Sutton ve Jones, 2020: 21).

¹⁸ Rizom her ne kadar Guattari ile birlikte geliştirdikleri bir kavram olsa da büyük ölçüde Gilles Deleuze'ün doktora tezi olan *Fark ve Tekrar* çalışmasındaki fikirlerinde temellenmiş olup, Guattari ile birlikte yazdıkları *Anti-Ödipus* adlı eserlerinde geliştirilmiş bir kavramdır.

yapılardaki gibi bir başlangıcı ya da sonu yoktur, rizomatik bir örgütlenme biçiminde, yakalanan her bağlantıyla bu yapıya dahil olmak mümkündür. Dolayısıyla sürekli yeni ilişkiler kurar, çeşitliliği artırır ve bu döngü hiç tükenmez çünkü mümkün olabilecek kendi içindeki kombinasyonları sürekli bu şekilde arttırır, başka bir deyişle çokluk içerir. Hem kendisini çoğaltır hem de kendinde çoğalır. Çeşitliliği arttıkça farklılaşır ve farklılıkları arttıkça çeşitlenir. Bu tekrarlar sürekli bu döngüye dahil olur, büyüme ve yayılma da yeni ve sonsuz bir döngü yaratır.

Deleuze ve Guattari, batıda hâkim düşünme modeli olan ağaçsı, kökten uca, hiyerarşik bir toplumsal ve siyasi bir örgütlenme yerine rizomatik yapıda, kategorize etmeyen ve bir merkezde toplanmayan, değişime açık, oldukça büyüyen bir toplum önerisinde bulunurlar. Onlar, Platon'dan beri binlerce yıldır nedensellik ilişkisine ve ikili karşıtlıklarla kurulmuş bir düşünme modeline, bu düşünce biçiminin bir hakikat yaratma ısrarı ile bu hakikate bağlanamayan her düşünce biçimini *öteki* olarak kodlamasına¹⁹ itiraz ederler. Bir şeyi tek bir hakikate veya gerçekliğe bağlama düşüncesi eksik bir düşünmedir; çünkü *şeyler* bir bileşimdir ve onu meydana getiren farklı *şeylerden* oluşur. Bir bileşimi tek bir hakikate indirgemek, aşkınsal ve onun çokluğunu, çeşitliliğini, farklılıklarını yok sayan bir düşünce yapısıdır. Onlar ayrıca ikili karşıtlıkları kabul etmeyen bu düşünce yapısını batının geleneksel düşünce modeline karşıt bir biçimde konumlandırmazlar. Çünkü karşıt konumlandırmak eski bir bilgiye dayanarak, bir tecrübe yoluyla ya da kanıyla yaklaşmaktır. Kanılarla düşünmenin sonucu olarak da ağaçsı yapı tekrar kurulur, bu yapı yeni bir hakikat ve bu da yeni *ötekiler* türetir. Deleuze felsefesi bu sebeple karşıtlık ilişkisi kurmadan, her şeyi baştan ve tekrar düşünmenin önerisiyle yaklaşır. “Ağaç yerine köksap. Birlik yerine çokluk. Bir ve onun çoklu ötekileri değil, müstesna bir çokluk” (Sutton ve Jones, 2020: 23). Deleuze, çoklukları ikili karşıtlığa dayandırmadığı gibi ayrıca onu olumlar. Çokluklar bir noktayı başka bir noktaya sürekli olarak bağlama yeteneği ile birbirlerine bağlıdır ve birbirlerini hep tekrar çoğaltırlar. Böyle bir düşünce biçimi veya bu biçimde örgütlenmiş sosyal ve siyasi yapılar doğası

¹⁹ “Kodlar: belirli alışkanlıkları ya da uzlaşımları göstermek için alınan işaretler ya da göstergeler” (Goodchild, 2005: 337). Bu noktada; kodlamanın, kategorize eden planlı bir kimliklendirme çalışması olduğunu söylemek mümkündür. Kodsuzlaşma ise verili bilgiyi (kodları), kimliği kabul etmeyerek kaçış çizgileri yaratma, yersizyurtsuzlaşmadır. Bu çalışmada bu anlamda kullanılmıştır.

gereği de çoklu yorumlama ve çoklu giriş çıkış noktalarına sahip yapısıyla yeni katılım yolları yaratan bir ilişkiler ağına dönüşür. Açıklık, katılımcılık ve yaratıcılığa değer vererek toplumsal yapının baskın gücüne, geleneksel/organizasyonel yapılara ve bütünleştirici bir hakikat fikrine karşı çıkar.

Deleuze, batı felsefesinde düşüncenin bir imgeye dayandırılmaya çalışıldığını, bu imgelerin hiyerarşik ve ağaçsı olduğunu, rizomatik düşünme biçiminin ise merkezsiz, bu yayılma ile çoğalan ve çoğaltan, bir ağacın modelinden farklı olarak yatay bir ilişkiler ağı yaratan yapı olduğunu düşünür. Deleuze'ün *fark ve tekrar felsefesini* kurarken olumladığı farklılık kavramı rizomatik düşüncede öne çıkmaktadır. Deleuze, farklının öteki olarak kodlanmasına izin vermez çünkü *fark* Deleuze'de bir kimliksizliği veya onun reddini ifade etmez. Ona göre fark, iki şey arasındaki fark olmaktan da öte, kendindeki farktır ve bu fark yeni varlık biçimlerine doğru sürekli ilerleme yaratan pozitif ve üretken bir güçtür. Bu nedenle rizomatik düşünme biçimi de Deleuze'ün felsefesinde vurguladığı farklılık ve tekrar ontolojisinin gerçekleşmesinin bir yoludur:

“Deleuze ve Guattari, insanlığın, bir köken olarak aileye bakmak yerine, gündelik yaşamın başkalarıyla etkileştikimiz köksap yapılarına bakarak daha çok gelişme şansı olduğunu düşünürler. İnsanlar sürü halinde yaşayan hayvanlardır ve toplum etkinliklerimizi (ağaçlar şeklinde işleyen) hiyerarşik kurumlar marifetiyle ne kadar yapılandırır yapılandırsın, insanlar arasındaki etkileşimlerden doğan ve “taban”dan (!) yükselen köksapsı devrim her zaman mümkündür” (Sutton ve Jones, 2020: 27).

Deleuze ve Guattari, psikanalizin her şeyin kökenine inme arzusunu da bu sebeple eleştirirler. Psikanalize göre, eğer bir sorunuz varsa bunun sebebi ödipal üçgende yaşadıklarınız ve çocukluğunuzdur. Dolayısıyla aslında psikanaliz ağaç tipi bir düşünce imgesi dayatır ve bilinçdışı arzuyu bastıran bu düşünce biçimi yaratıcılığın en büyük engelidir. Fakat köksaplar farklılıkların ve yaratıcılıkların arasındaki engelleri yıkarak ilerler, onları bünyesine dahil eder, yeni düşünce ve eylemler için olanaklar yaratmayı sağlar. Böylece rizomatik yapı, yersizyurtsuzlaşma, yer yurt edindirme ve göçebe düşünceyle bir paralellik kurar.

1.3.2. Yersizyurtsuzlaşma-Yer Yurt Edinme

Yersizyurtsuzlaşma, *Anti-Ödipus*'da ortaya çıkan ve aynı bağlam içinde *yer-yurt*, *yer-toprak* ve *yeniden yer-yurtlanma* kavramlarıyla ilişkilendirildiğinde anlam

kazanabilen bir kavramdır. Deleuze ve Guattari, iki tip yersizyurtsuzlaşmadan söz ederler. Birincisi *görelî yersizyurtsuzlaşma* hareketidir ve bunun anlamı yer yurdu değiştirmektir, her an geri dönme düşüncesi içeren bir harekettir. İkincisi ise *mutlak yersizyurtsuzlaşma*dır ve “soyut bir çizgi ya da bir kaçış çizgisi üzerinde yaşamaya denktir” (Zourabichvili, 2011: 170). Geri dönme düşüncesiyle hareket etmez. Onun hareketi yalnızca yer değiştirmeye dair harekettir. Mutlak yersizyurtsuzlaşma sınırları olmayan bir yerde-toprakta vücut bulur; buradaki yer-toprak, göçebelerin yeri yurdu olan çöller ve bozkırlardır. Bir başka anlamda ise bu yer-toprak; bir iktidar/güç tarafından dağıtılmamış, sınırları önceden belirli olmayan yer yurtlardır. Yersizyurtsuzlaşma; aynı zamanda *kodsuzlaşma* ve bir kaçış çizgisi yaratma demektir (Deleuze ve Parnet, 2016: 53).

Deleuze ve Guattari’nin yersizyurtsuzlaşma ve yeniden yer yurt edinmeye dair en belirgin örneği; orkide ve yaban arısıdır. *Bin Yayla* içinde onlar orkide ve yaban arısı örneğini şu şekilde açıklarlar;

“Orkide, yaban arısının bir imgesini, bir izini oluşturarak yersizyurtsuzlaşır ama yaban arısı o imgede yeniden yer yurt edinir. Ancak yaban arısı orkidenin üreme araçlarının bir parçası olmuş, dolayısıyla yine de yersizyurtsuzlaşır. Ama yaban arısı, orkidenin polenini taşıyarak, ona yeniden yer yurt edindirir. Yaban arısı ve orkide, heterojen unsurlar olarak, bir köksap oluştururlar” (Sutton ve Jones, 2020: 24-25).

Her yersizyurtsuzlaşma başka bir yer yurt edindirmenin nedenidir. Başka bir ifade ile örnekteki orkide ve yaban arısının karşılaşmalarında *öteki-oluş* gerçekleşir. Her ikisi de birbirinin ötekisidir ve karşılaşmaları da birbirlerini deneyimlemeleridir. Deleuze ve Guattari, bu öteki-oluşların biri yersizyurtsuzlaşırken diğerrinin ise aynı anda yer yurt edindiğini ifade etmektedir. Bu ifade onların yersizyurtsuzlaşma ve yeniden yer yurt edinme süreçlerinin aynı oluş içinde gerçekleştiğini düşündüklerini göstermektedir. Hatta aynı sürecin içinde bunu ayırt etmenin imkânsız olduğunu da belirtirler (Deleuze ve Guattari, 2020: 375).

Anti-Ödipus’da yersizyurtsuzlaşma kavramı ile kapitalizme dair bir değerlendirme yapılır. Kapitalizm, arzuyu tüketime indirgeyerek bireyleri kontrol altına alır ve onları yersizyurtsuzlaştırır. Fakat aynı zamanda tüketimi de kendi belirlediği için yine kendi aracılığıyla onlara yeniden yer yurt edindirir. Böylelikle aslında kapitalizm, hep kendi içkin sınırlarını genişleterek büyür: “*Sistemi büyütterek durmamacasına yer*

değiştiren ve yer değiştirirken kendi kendisini yeniden oluşturan içkin iç sınırlar” (Deleuze ve Guattari, 2020: 98-99). Onlar şizofreniyi de kapitalizmin dış sınırı, farkı olarak tanımlarlar. Kapitalizmin sürekli olarak kendi içkin sınırlarını şizofreninin yerine koyduğunu ve dış sınırlarını da kendi içkinliğiyle yerinden ettiğini söylerler. Şizofreni de böylece tekrar kapitalist alanlara yayılır, kod çözümü ve aynı anda yer yurt edindirme gerçekleşir (Deleuze ve Guattari, 2020: 357).

1.3.3. Göçebe Düşünce²⁰

Deleuze, göçebe düşüncenin esin kaynağını göçebelerin hayat modelinden almıştır. Göçebelik yerleşikliği reddeder ama örneğin İngiliz tarihçi Arnold Toynbee göçebelerin ne yolcu ne göçen olduklarını, aksine çok az kımıldadıklarını, onların yerlerinde durarak kaçış çizgisi ürettiklerini söyler (Deleuze ve Parnet, 2016: 54-55). Öyleyse onların reddettiği yerleşiklik sürekli yer değiştirmek anlamına gelmemektedir. Deleuze’ün göçebeler için *“aynı yerde kalarak kodlardan kurtulmak için göçebeleşenlerdir”* (2002: 402) şeklindeki tanımı ise bize onların hareketinin, oluşların içindeki hareket olduğunu göstermektedir. Devlet, yerleşik örgütlenme biçimini kapatma, paylaşırma yoluyla kurarken, göçebelerin yer yurdu dağılma, yayılma, bulaşma ve birlikte sürüklenme yoluyla kendi rizomatik yapısını ve kendi yasasını oluşturdukları ufuksuz step ve bozkırlardır.²¹ Bu nedenle de devletin sınırları belirginken, göçebelerin mekânında sınırlar esnektir ve kendi hatlarını -daralma ve genişleme yoluyla- kendileri oluşturabilme yeteneğine sahiptirler.

Deleuze, oluşları bir şimdinin içinde; geçmiş ve geleceği kapsamayan orta yerde ama onlarla bağlantılar sağlayan, tarih anlayışından uzak, coğrafi bir yapı olarak görür. Göçebelerin de bu yüzden tarihi yoktur²², sınırsız coğrafyaları vardır. Oysa devlet imgesi zihinlerde her zaman güçlü tarihleriyle ve tarihin içinde elde ettiği zaferlerle belirir. Deleuze, tarihselliği değil coğrafyayı öne çıkarır. Çünkü tarihsellik ona göre kök salmaktır, fakat coğrafyalar yatay ilerlemeyi ve hep yeniliklerle karşılaşmayı sağlayan sınırsız düzlemlerdir. Deleuze için geçmiş, şimdi ve gelecek bir oluşun parçalarıdır ve

²⁰ 1972 yılındaki *Nietzsche Bugün?* başlıklı kolokyumda Gilles Deleuze’ün sunum metninin başlığıdır. Bu metnin tamamı için bkz. (Deleuze, 2002: 390-404).

²¹ Bu konuda detaylı bir okuma için bkz. (Karadağ, 2013: 8-16).

²² “Evrensel olan tek tarih, tesadüflerin tarihidir” (Deleuze ve Guattari, 2020: 325)

onların ardılıkları bölünemez bir yapıdır. Bu sebeple anlar ve oluşlar vardır ve onların geçmişi de geleceği de şimdiyle beraberdir (Er, 2021: 256).

Deleuze'ün göçebe düşünce kavramı yeni bağlantılar ve ilişkiler üreten, hiyerarşik yapıları, geleneksel merkezi düşünceyi ve sınırları dağıtan bir düşünme biçimidir. Bu anlayış, göçebe düşüncenin de tıpkı göçebelerin hayat modeli gibi rizom örgütlenerek kendine sürekli kaçış çizgileri yaratan üretken bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Nietzsche ve Spinoza gibi geleneksel bilgiyi ve hâkim düşünceyi olduğu gibi kabul etmeyen, kodları reddeden ve yeni bir düşünce yaratımı için daima oluşlara açık olan filozoflar da göçebe düşünce modelinin en belirgin örnekleridir. Göçebe düşünce herhangi bir yasaya dayanmadan, düşüncede kendi hatlarını esnek kılabilmenin bir yoludur; yani *düşünceyi göçebe bir güç haline getirmek* (Deleuze, 2002: 402).

Deleuze, düşünceyi belirli bir imgenin sabitlemesinden kurtarmaya çalışır, öyle ki, daha düşünce ediminden önce düşüncede beliren bir imgeyi dışarının bir dayatması olarak kabul eder. Bu, onun düşüncesinde kanılara, dogmalara, kurallara ve geçmiş tecrübelerle itaat anlamına gelir. O halde Deleuze'ün felsefesinde işaret ettiği *düşüncede yaratıcı olma* veya *etkin düşünme* biçimi *göçebe düşüncedir*. Düşünceyi belirli imgelerden kurtaran, düşüncede kaçış çizgileri yaratıp yersizyurtsuzlaşan, başka bir anlamda kodlanıp ele geçirilemeyen bir düşünce biçimi olarak göçebe düşünce belirir. Göçebeler yasaların onları sabitlemesine izin vermezler, onların içinde iktidar ilişkisi yoktur. Bu nedenle göçebeler yasa-dışı²³ bir anlayışla devletin iktidar yapılarının dışına çıkmayı hedeflerler. Buna göre; Deleuze düşüncenin yaratıcı edimini göçebelerle ilişkilendirirken, düşüncenin belirli imgesini ise devlet aygıtı olarak görür. Dolayısıyla düşüncede göçebe olmak da düşünceyi belirli bir imgeden kurtararak yasaların sabitliğinden ve onları baskılamaya çalışan yerleşik iktidarlardan uzaklaşabilmektir. Düşüncenin belirli bir imgeden kurtulabilmesi ise kodlardan arınması, hatta herhangi bir karşı-kod üretmeden tamamen kodsuzlaşabilmesidir. Böylece devlet aygıtının kodlayamadığı göçebelerin devlet-dışı olması gibi dogmatik imgelerin kodlayamadığı düşünce biçimi de geleneklerin dışına çıkmış yaratıcı bir düşünce haline gelir.

²³ Burada yasa-dışı kavramı, *suça sebebiyet veren değil, yasanın dışında olmak* anlamında kullanılmıştır.

Deleuze'ün “*Göçebe Düşünce*” sunumundan sekiz yıl sonra, göçebe kavramının çerçevesi *Bin Yayla*'da politikaya, tarihe, bilime ve sanata yayılır. Göçebelik, burada, Deleuze ve Guattari'nin geliştirdikleri devlet kuramının da temelini oluşturur (Karadağ, 2013: 3). Kendini her türlü dayatma, sınır koyma, ele geçirme ve denetim mekanizmalarından uzak tutabilen göçebe düşünce kapitalizmin içinde arzularını özgürleştirebilme yeteneğine sahip bir düşünme şeklidir. O halde kapitalist sistemin bireyleri kodlayarak arzuyu bastırma ve arzu akışlarını kırma isteğine karşı göçebe düşünce devrimci bir yapıya sahiptir çünkü onlar kodlanıp ele geçirilemezler. Bunun sonucu olarak politik anlamda Deleuze ve Guattari'nin göçebesi, yaratıcı bir yenilik ortaya koyma potansiyeline sahip devrimci bir bireydir. Bu devrimci bireyler devlete karşıt konumlanmayıp onlar daha ziyade mevcut ideolojileri, iktidar yapılarını ve sistemlerin dayatmasını kabul etmeyen, yeni bağlantılar ve ilişkiler yaratmaya çalışanlardır. Temsil ve kimliklere, kodların yarattığı tek biçimliliğe ve sınırlara karşı göçebe düşünce bir oluş deneyimidir. Bu yaşam biçimiyle de özgürlüğü, yaratıcılığı ve farklılıkları ortaya çıkarır, arzularını özgürleştirirler (Karadağ, 2016: 130).

Göçebe düşünce politika, felsefe, edebiyat ve sanat çalışmaları için özgün bir esin kaynağı olmuştur. Deleuze'e göre, felsefi alanda Spinoza ve Nietzsche gibi içkinlik filozofları, dilde kaçış çizgileri yaratan Proust, Beckett, Kafka gibi edebiyatçılar, sanat alanında ise Bacon, Paul Klee gibi sanatçılar düşünme edimlerini özgür bırakan, göçebe düşüncenin en belirgin karakterleridir. Onlar evrensel ve bütünleyici bir düşünme biçiminden yola çıkmazlar. Aksine dili, sanatı ve felsefeyi yeni bağlantılarla keser, her parçadan yepyeni bağlantılarla yeni imkânlar ortaya koyarlar. Bu nedenle onlar ufuksuz, sınırsız ve içkin bir düzleme yerleşen göçebeler gibidirler.

1.3.4. Savaş Makineleri ve Kapma Aygıtı

Deleuze ve Guattari, göçebe savaş makinesi ve devletin kapma aygıtı kavramlarını devletlerin ele geçirme ve kontrol etme girişimlerine karşı göçebelerin direnme biçimini anlatmak için kullanır. Savaş makineleri göçebedir, göçebelerin icadıdır ve devletin kontrolü dışında çalışırlar. Diğer yandan, kapma aygıtları ise devletin göçebe oluşumları ele geçirmeye, kontrol etmeye çalıştığı, başka bir anlamda, onları kodlamak için

kullandığı araçlardır. Göçebe savaş makineleri yerleşik devlet aygıtına karşıdır (Kılıç, 2013: 169).

Devletin kapma aygıtı, kapma ve yakalama yoluyla ilerleyerek devletin varlık sahasını genişletme çabasıdayken göçebe savaş makinelerinin hedefi kapma aygıtına yakalanmamak, dışarıya yayılmaktır. Burada dikkat çeken nokta; kapma aygıtı göçebeleri kodlama mekanizmasıyla kendine dahil etmeye, içine çekmeye çalışırken savaş makinesi karşı bir saldırıya geçmeden varlığını dışarıya yayar. Savaş makinesinin buradaki yeteneği kodlardan kaçabilmesi olduğu kadar aynı zamanda yeni bir karşı-kod üretmemesi, yani kodsuzlaşmadır. Göçebe savaş makineleri kodlara yakalanmamak için dışarıya doğru ilerledikçe yeni mekânlar kurar, yeni bağlantılar ve yeni ilişkiler yakalar. Onlar kurdukları yeni yer yurt toprağını sahiplenmezler ve yeni kodlara karşı yeni dışsallıklar yaratmaya, tekrar yersizyurtsuzlaşmaya daima açıklardır.

Deleuze ve Guattari, kapma aygıtı ve savaş makinesi kavramlarının bu ilişkisini düşünme edimi içinde yeniden yorumlarlar. Onlar, devletin kapma aygıtının baskı ve kontrol mekanizması yoluyla düşünceyi hapsedmeye ve kendisi için kodlamaya çalıştığını; göçebe savaş makinelerinin ise devletin bu baskısına karşı kodlamaların dışında kalma mücadelesi veren özgür ve yaratıcı düşünce olduğunu söylerler. O halde buradan da anlaşıldığı gibi göçebe savaş makinesi aslında göçebe bir düşüncedir. Göçebe savaş makinesinin devlete karşı mücadele biçimi *düşünce yaratımı* ve bu mücadeledeki silahı ise *etkin düşünme*dir.

1.3.5. Kaygan Mekân-Pürüzlü Mekân²⁴

Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin pürüzsüz mekân ve çizgili mekân kavramı, göçebe ve yerleşik yaşam tarzlarının mekânsal işleyişi ve düzenlenişi ile ilgilidir. Göçebeler ve yerleşikler mekânı kullanma ve yeni mekân yaratma konularında da birbirlerinden farklı davranış sergilerler. Göçebe savaş makinesi kaygan mekân ile, devletin kapma aygıtı ise pürüzlü mekân ile ilişkilidir. Göçebelerin kaygan mekânı öğelerin sınırlandırılmamış, açık bir mekânda karşılıklı ve kesintisiz çeşitlendikleri

²⁴ Farklı kaynaklarda kaygan mekân kavramı pürüzsüz mekân, pürüzlü mekân kavramı ise çizgili-pürtüklü mekân olarak geçmektedir. Bu konuda örnek bir değerlendirme için bkz. (Sünter, Emre, "Bir Su Gibi Süzül Ak...", Varlık Dergisi, Aralık/2013, s. 18, 3. dipnot).

durumdur. Bu heterojen yapıda yapının öğeleri bir araya gelerek eşsiz bir ritim ve dinamizm yakalarlar. Devletin pürüzlü mekânı ise verili standartlar ve koordinatlarla düzenlenmiş, bölümlere ve hiyerarşilere ayrılmış homojen yapılardır. Her ne kadar yapıların bu ayrımı çok net gibi görünse de işleyişte bazen bu mekânlar birbirlerinin alanlarına dahil olma ve birbirlerine dönüşme özelliklerinden dolayı iç içe geçebilirler (Sünter, 2016: 104-107). Farklı mekânları kaplayan göçebe savaş makineleri ve yerleşiklerin kapma aygıtı, birbirlerine doğru hamleler yaparak mekânlarını işgal etmeye çalışırlar. Bunun sonucu olarak da kaygan mekânın içinde pürüzlü mekânlar, pürüzlü mekânın içinde de kaygan mekânlar oluşabilir.

Göçebelerin kaygan mekânı geçici, akışkan ve rizomatiktir. Onlar yersizyurtsuzlaşma yetenekleriyle sürekli kendilerini açık alana yayarlar ama aynı zamanda pürüzlü alan içinde hareket etmenin yollarını da bularak etkileşime girerler. Devletin pürüzlü mekânı ise yeniden yerliyuurtlulaştırma girişimlerine odaklı, yerleşik ve ağaçsıdır. Bu nedenle devletin kapma aygıtı da kaygan alanları işgal eden göçebeleri yersizyurtsuzlaştırma girişimiyle göçebe alanları içselleştirmeye çalışır. Kaygan mekân ile pürüzlü mekân arasındaki bu çatışma, ağaçsı yapıların birliklerine karşı köksapların çokluğu, “çoğunluğun iktidarı ve azınlığın kudreti” (Patton, 2005: 68), devlet ile savaş makinesi, yerleşiklik ile göçebe bilim arasındaki bir çatışmadır.

Deleuze ve Guattari düşüncesinde pürüzlü mekân kavramının modern toplumdaki karşılığı yerleşik yaşam biçiminin içindeki hareketi düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla planlanmış kentler, otoyollar, havaalanları vb. altyapı biçimlerini içerir. Pürüzlü mekânda şehirler mahallelere, mahalleler sokaklara ve sokaklar binalara bölünmüşlerdir, rotalar ve güzergâhlar ölçülebilen belli kurallara ve işaretlere dayanır. Mekânlar modern toplumun yerleşik yaşam tarzına uygun bir şekilde sistematize edilmiştir. Kaygan mekân ise çöller, bozkırlar, denizler gibi uçsuz bucaksız öngörülemez ve güzergâhı belli olmayan alanlardır. Güzergâhları, kuralları oluşlar belirler ve sınırsız çeşitlilik ile içeriği sürekli zenginleşir.

1.3.6. Kavramların Akışı

Başlıklar altında tanımları verilen kavramları birbirine eklemleyerek bir akış içinde özetlemek gerekirse; Deleuze’ün felsefeyi yaşamın kendisi olarak tanımlaması

onun bu dinamizminin kaynağını yaşamdan aldığını göstermektedir. Yaşam onun için her biri kendinde çokluk içeren bir oluşlar bütünüdür. Yaşamın içindeki tekil oluşlara odaklanmak ise yeni çokluklar keşfetmenin ve her bir oluşun ne denli farklılık içerdiğini ortaya çıkarmanın bir yoludur. Onun düşüncesinde farklılık yaşamı olumlar. Çünkü farklılığı bir şeyi diğerinden üstün veya aşağı kılan bir özellik, karşılaştırma yapılacak bir kriter olarak görmez. Farklılık kendinde pozitif bir güç barındıran ve yaşamın varlığına çeşitlilik katan bir olumlamadır.

Deleuze'ün pozitif fark düşüncesine verdiği önem psikanalize yönelik bir sorgulamayı beraberinde getirir. Arzuyu ödipal komplekse sıkıştırarak tanımlayan geleneksel psikanaliz, kapitalizmin kodlamasına elverişli bireyler meydana getirdiği için Deleuze ve Guattari tarafından eleştirilir. Psikanalizin negatif arzu kavrayışına dayanmasına karşı çıkarak arzunun da fark gibi olumlanmasını, özgürleşmesi gerektiğini düşünürler. Arzu, psikanalizde bir imgede sabitlenir ve arzunun yaratıcı gücü sınırlandırılır. Sabitlik, kontrol, özdeşlik gibi özellikler ise Deleuze'ün geleneksel Batı felsefesinde eleştirdiği ağaç tipi hiyerarşik bir düşünme biçimini dayatır. Oysa hiyerarşiler farklılıkları göz ardı ederek tek bir hakikatin varlığını merkeze alır ve o hakikatle özdeşleşmeyen tüm şeyleri dışarıda bırakarak farkı olumsuzlar: *“Hakikat önceden var olan ve keşfedilmesi gereken bir şey değildir”* (Bogue, 2013: 226). Verili olan bilgilerin bir başka hakikatin varlığıyla yanlışılanabilir olması, onun düşüncesinde tek ve gerçek bir hakikat arayışını işlevsiz kılar. Deleuze, bu nedenle tekillik, çokluk, arzu ve oluşların serbest dolaşımını, bir imgeye sabitlenmemesini önemser. Bu, ona göre yaratıcılığın ve özgünlüğün ortaya çıkmasının, farklılığın olumlu hale gelebilmesinin en önemli koşuludur. Yaratıcı ve özgün edimler ise kendi farklarıyla görünür hale geldiğinde birbirleriyle ilişki kurarak yeni yaratıcı edimler meydana getirir, durmaksızın kendini ve birbirini çoğaltır, çoğaldıkça farklılaşır, her bir farklılık yeni bir çeşitlilikle yaşama yeni anlamlar katar. Durağanlığa, sabitliğe, özdeş ilişkilere ve dayatmalara izin vermeyen devrimci bir yapıya bürünür. Aşkınsal düşünce biçimi de Deleuze'de aynı sebeple yerini içkinliğe bırakır. Sonunda yine bir hakikate bağlandığı için aşkınlık yeni yaratımları engeller ve onları dışlar. Fakat içkinlik düşüncesi dayatmalardan uzak bir biçimde farkı ve varlığı olumlayarak yaratıcılığı destekler, tekilliği ve tekilliklerin içindeki çoklukları görür. Bu nedenle Deleuze, düşünceyi içkinlik düzleminde ele alır, çünkü içkinlik

düzlemi düşüncenin ihtiyacı olan yaratıcılığı ve serbestiyi sağlamaktadır. İçkinlik düzlemi öznelliği ve nesnelliği ortadan kaldırır, bu sayede düşüncenin aktif üretimi devreye girer ve düşünce göçebeleşir.

Deleuze'ün göçebe düşüncesi arzunun devrimidir. Devlet aygıtının arzuyu kodlamasına imkân vermeyen kaçış çizgilerine sahip, kendine yeni olanakları mümkün kılan esneklikte ve oluşlara duyarlı aktif bir düşünce yapısı olan göçebe düşünce, iktidar aygıtlarına direnir ve arzuların akışında kendine yön verir. Devletin kapma aygıtı göçebeleri yersizyurtsuzlaştırarak kendine dahil etmeye çalışır ve kendinde yeniden yer yurt edindirir, göçebelerin savaş makineleri ise devletin pürüzlü mekanları içinde dahi her zaman kendisine kaçış çizgisi üreterek kaygan mekanlar yaratma çabasıdadır. Kaçış çizgileri üreten ve devlet-dışı kalabilen göçebeler²⁵ modern kapitalist toplumlarda şizofreni damgasıyla dışlanır ve iktidar her zaman onları tekrar kodlayarak sisteme dahil edebilmenin peşindedir. Deleuze ve Guattari'nin şizofreni kavramı patolojik bir sorun değil, egemen toplumsal yapıya karşı çıkan ve devletin tehdit olarak gördüğü yeni bir toplumsal örgütlenme yaratabilecek düzeyde arzularını özgürleştirmiş pozitif bir güçtür; göçebedir.

Deleuze'ün kavramları bu çalışmada bahsedilenlerle sınırlı değildir. *Organsız beden-bedensiz organ, edimsellik-virtüellik, kıvrım, algılam-duygulam* gibi kavramlar ise bu çalışmada değinemediğimiz kavramlardan sadece birkaçıdır. Yalnızca çalışmada yer verilen kavramlar ele alındığında bile Deleuze'ün felsefesinin yoğun, üretken ve yaratıcı bir yaşam felsefesi olduğu görülmektedir. Onun felsefesi soru sormaktan, yeni kavram icat etmekten ve bu kavramları tekrar tekrar sorgulamaya açmaktan geri durmayan bir düşünce biçimidir. Onda her zaman oluş, fark ve içkinlik kavramları yaratıcılık, değişim, özgünlük, üretim ve çeşitlilik vurguları ile öne çıkar. Her bir kavram tek tek ele alındığında veya hepsi birlikte bir *Felsefe* ortaya koyduğunda da bu vurgular aynı kalmaktadır. Fakat Deleuze'de vurguları yakalamak, bağlantıları kurmak onun dili imalı ve yaratıcı kullanım biçimi nedeniyle kolay değildir. Deleuze felsefesinin üslubu okurları uyanık tutarak, kendi felsefi varsayımlarını dahi yeniden düşünmelerini sağlamak isteyen

²⁵ Aslında göçebeler devlet dışı kalmak istemezler. Devletin onları tanımalarını arzu ederler. Ama bu devleti olumladıkları anlamına da gelmez.

bir zorluktur (Smith ve Protevi, 2016: 50). O, edebiyatı bir kaçış çizgisi olarak görür ve düşüncedeki yaratıcı edimi dilde de etkin hale getirmeye çalışır. Bir edebiyatçı olmasa da Deleuze, kendi felsefesini edebi bir biçimde yazmış ve bir filozof olarak da felsefi düşüncesini edebiyat incelemelerinde kullanmıştır.

Gilles Deleuze'ün kavramları özgün bir dinamizm içerir ve kullanıldıkça her bir kavramın içinde çokluk barındırdığı keşfedilir. Onun ürettiği kavramlar, birden çok anlam içermeye kapasitesine ve farklı alanlara uyum sağlayabilen bağlantılara sahip kavramlardır. Başka bir deyişle; rizomatik bir yapıdadır. Her biri birbiriyle köksapsal bağlar kurarak sürekli yeni anlamlar üretir. Bu nedenle Deleuze'ün etkileri de felsefeyle sınırlı değildir. Sinema, edebiyat, coğrafya, mimarlık, kent çalışmaları ve çağdaş sanatlar gibi birçok alanda onun düşüncesinden faydalanılmaktadır.

2. BÖLÜM: FELSEFİ VE SİYASİ BİR YAKLAŞIMLA “GÖÇ”

“İnsan yeryüzünün hastalığıdır.”

Deleuze

2.1. Göç, Göç Türleri ve Göçmen Kavramına Bakış

Göç kavramına dair felsefi ve siyasi bir anlayış geliştirilmesi ancak göçün çok boyutlu ve geniş bir çerçevede düşünülmesiyle, tarihsel gelişiminin anlaşılmasıyla mümkündür. Göç; insan, bitki ve bazı hayvan türlerinin (kuşlar, balıklar, sürüngenler, böcekler, polenler, mantar sporları vb.) yaşam alanlarını değiştiren bir hareket eylemidir. Göç, canlıların tarih boyunca mevsimsel ve coğrafik değişimlere adaptasyonu, azalan kaynaklara ulaşma isteği, hatta bazı türlerin üreme içgüdüleri gibi sebeplerle ortaya çıkan bir uyum sağlama biçimidir. İnsanlık tarihinde göç eyleminin başlaması ilkel yaşama kadar uzanır.

Modern öncesi insan toplulukları avcı-toplayıcı göçebe topluluklardı ve *“bu yaşam tarzı, insan türü tarafından bugüne kadar ulaşılan en başarılı ve en uzun süreli adaptasyonu temsil eder”* (Zerzan, 2018: 114). Neolitik dönem olarak adlandırdığımız, hayvan ve bitki türlerinin ehlileştirildiği ve evcilleştirildiği, besin üretimine dayalı ekonomik topluluklar ilk olarak yaklaşık 12000 yıl önce Ortadoğu’da görülmektedir (Kottak, 2016). Yine de o çağlarda tarım toplumuna geçiş elbette hızlı bir şekilde olmamıştır. Neolitik çağ toplulukları tohumları ıslah etme, hayvan türlerinin kimisini evcilleştirme kimisini ise ehlileştirme yoluna giderken bir yandan da yarı-göçebe olarak yaşamaya devam ettiler. Yarı-göçebe yaşamları onların tohumları taşımalarına, verimli toprakları ayırt etmelerine, sulama teknikleri geliştirmelerine ve yeni aletler üretmelerine imkân sağladı. Hatta bazı toplulukların ulaştığı bölgelerdeki topraklar kaynaklar açısından öyle zengindi ki yerleşik hayata uyum sağlamakta zorlanmadılar. Buğday ve arpa üretiminin yayılması ile hasat edilen ürünün depolanması, hasat edilen toprakta arta kalan ürünlerle hayvanların otlatılması, kabuklu tarım ürünlerinin kolay ayıklanması için keşfedilen fırınlama faaliyetleri ve doğaya dair her türlü bilgi birikimi ve uzmanlaşma yerleşik düzeni hızlandırmıştır. Yerleşik düzenin nüfusu arttıkça besin üretimi daha fazla yaygınlaşmış sayı, dil, iş bölümü, sanat ve zaman bilinci gibi kavramlarla da uygarlaşma adını verdiğimiz bir kültürel süreç başlamıştır. Uygarlaşma kelime anlamı itibarıyla her ne kadar ilerlemeyi ifade etse de bu bakış açısına sahip olmayan bazı düşünceler de vardır.

Örneğin John Zerzan; Adorno'nun, insanlığın tarım toplumuna geçişini “*tarihin başlangıcındaki irrasyonel felaketin azameti*” olarak değerlendirdiğini, Freud'un ise tarımı “*direnen bir çoğunluğa dayatılan bir olgu*” olarak gördüğünü aktarır (Zerzan, 2018: 109).

Besin üreticiliğine geçiş yeni ekonomik ve siyasal sistemlerin ortaya çıkışı için de bir milat ve büyük bir evrimsel gelişim olarak görülebilir. Evcilleştirme ve yoğun besin üretimi gittikçe artan iş yükü için iş bölümünü gerektirmiş ve toplumsal tabakalaşma için uygun zemin oluşmuştur (Kottak, 2016: 193). Bu sebeple toplumların hâkimiyeti doğanın evcilleştirilmesiyle eşzamanlı olarak kabul edilmektedir. Doğayı evcilleştiren insan, kültürün de bu sürece dahil olması ile bir süre sonra kendini de evcilleştirmiştir.

İnsanın yerleşik hayata adapte olmaya başlaması, toprak mücadelesi, özel mülkiyet, yoğun çalışma, iş bölümü, sosyal eşitsizlik, yabancılaşma, aynılaşma, kültürün tahakkümü altına girme ve güvenlik ihtiyacı gibi siyasal ve toplumsal çalışmaların günümüzde hala çözmeye çalıştığı problemlerle karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca şiddet, savaşlar, halk sağlığının kötüleşmesi, kölelik ve her türlü insan ticareti, besin çeşitliliğinin ve değerinin azalması, doğal dengenin bozulması, stres ve salgın hastalıkların yayılımı gibi olumsuz gelişmeler de yerleşik düzenin diğer sonuçlarıdır. Yerleşik hayatta nüfusun artışı ve toprak mücadelelerinden doğan sömürgecilik anlayışı avcı-toplayıcı olarak hayatlarını devam ettiren bazı toplulukları da bozkırlara sürmüş, onları *göçebeler* haline getirmiştir. 19. yüzyılın önemli bir bilim insanı olan İngiliz tarihçi Arnold Toynbee; insanın bilinçli bir varlık düzeyine erişmesi ve ahlaki bir varlık olarak kabul edilmesiyle birlikte biyosfere hükmetmeye başladığını ve onu yıkma gücüne eriştiğini söylemektedir (Toynbee, 2021: 41-47). Ağaçlardan inilerek yerleşik düzen kurulması ve açık hedef olmaktan kaçılarak biyosfere hareketlilik katmak; insan bilincinin uyanması ve uygarlığın başlamasıdır. Ancak Toynbee'nin, bu hükmetmenin doruk noktasını biyosferin bilinçli insan tarafından imhasında görmesi bizi onun uygarlıkta olumsuz bir taraf bulduğu kanısına ulaştırır. Antropolog Conrad Phillip Kottak da tüm bu gelişmelere neden olan besin üretimini ilerleme olarak tanımlamamızı *çok çok iyimser bir ifade* olarak kabul etmektedir (Kottak, 2016: 204). Benzer şekilde John Zerzan da *Gelecekteki İlk* adlı eserinde uygarlığı insanlığın başına gelmiş en büyük felaket olarak nitelendirir (Zerzan, 2018: 130).

Yerleşik düzenin başlaması ve bahsedilen sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler göç hareketlerinin de evrimine sebep olmuştur. İnsanlığın ve hayvan türlerinin kaynak arama ve iklim değişiklikleri sebepleriyle çıktığı göç yolculuğu günümüzde birçok farklı etkenle de gerçekleşmektedir. Artık “olanaklar” (çekici etken) için “zorluklardan” (itici etken) kaçarak göç edilir (Nail, 2022: 147). Göç edimi ne şekilde ve ne sebeple olursa olsun bir özneyi ve yeni bir mekânı gerektirir. Öznenin mekânla kurduğu bağı ise hareketlilik tamamlamaktadır. Bu hareketlilik teknolojinin önemli bir boyuta ulaştığı çağımızda göç eden öznenin kontrolünden çıkarak özneyi ve mekânı kontrol eder bir hale gelmiştir. Başka bir deyişle, hareketlilik kavramı modern devletlerin müdahalesiyle bir yerden bir yere göç eden özneyi durdurmakta ya da sınırlandırmaktadır. Hareketin kontrolünü ele geçiren küresel çağ, göç öznesinin olanak ve tercihlerini bir fırsat gibi sunduğu *zorunlu olanaklara* çevirmiştir. Özneyi var olduğu mekânlardan söküp atmak, sonra onları yine bir başka ama kendi istediği mekânlara yerleştirmek veya bireyin gönüllü olarak seçtiği göç eyleminde özneyi nesneleştirip kendi kurallarını dayatan bir hareketliliğe izin vermek küresel çağın hız ve hareket denetimini elinde tutmasından ileri gelmektedir. Öyle ki modern ulus devletlerin sınır politikaları gitgide bedenler üzerinde hâkimiyetini artırmakta ve bireyi hareketsiz kılmaktayken ulaşım ve teknoloji araçları ise tezat bir biçimde bir o kadar yaygınlaşmaktadır. Buradaki dikkat çekici nokta; bireylerin teknolojiyi geliştirirken onun üzerinde inisiyatif alamamaları ve kendi bedenlerini sınırlandıran üretim faaliyetlerine aktif bir şekilde katılıyor olmalarıdır. O halde Toynbee, Kottak ve John Zerzan’ın vurguladıkları *uygarlık felaketi* gerçekten de içinde bulunduğumuz çağın bir çıkamazı olmuş gibi görünmektedir. Biyosferin imhası ne kadar sürede ve ne ölçüde gerçekleşebilir? Bunu öngörmek mümkün olmasa da insanın kendi özgürlüğünün imhası modern ve uygar toplumlar inşa edilerek hızlanmıştır. Birey özgürlükleri yaşanan mekânlarda gitgide yok olurken, hareketliliği tercih eden bireylerin sınırlar arasında sıkışıp kalan bedenlere dönüşmesi de kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle göç ve göçmen türlerini önce hareketlilik düzleminde tanımlayıp daha sonra göçü politik felsefi bir zemine oturtmak gerekliliği doğmaktadır.

Göç hareketlerinin sebepleri, süresi ve yoğunluğu göç türlerinin tasnifini karşımıza çıkarmaktadır. Zorunlu veya gönüllü, geçici veya sürekli, düzenli veya düzensiz, iç veya dış, bireysel veya kitlesel ve benzeri biçimlerde tabir ve tasnif edilmeye

çalışılan göç hareketliliği yurt içinde iç göç ve yurt dışına dış göç, uluslararası göç diye tabir edilen şekillerde gerçekleşebilmektedir (Beyaz, 2019: 18-19).

Göçe sebep olan unsurlar, göç hareketinin gönüllü veya zorunlu olup olmadığını belirlemektedir. Toplumsal, siyasal, ekonomik, doğal ve çevresel tehditler, savaş, açlık, kıtlık gibi nedenler bireylerin yaşamlarının baskı ya da tehdit altında olması ile ilişkilendiğinde gönüllü veya zorunlu göç ortaya çıkar. Bireylerin kendi iradeleriyle gerçekleşen göç; gönüllü, kendi iradeleri dışında gerçekleşen göç ise; zorunlu göç olarak adlandırılır. Bu göçlerin yoğunluğu, göç hareketinin bireysel veya kitlesel göç olarak nitelendirilmesine neden olur. Göç edilen mekândaki yerleşme süresi ise göçün geçici veya sürekli olmasını belirler. Düzenli veya düzensiz göç; göç öznesinin belge ve kayıtlarının bulundukları ülkenin yasalarına uygun olup olmadığını gösterir. Bu yalnızca düzensiz göçmenin ülkeye yasadışı yollardan girmesini ifade etmez, aynı zamanda düzenli göçmenin yasal yollarla girilen sınırlarda yasal süre içerisinde kalıp kalmamasını da kapsar. Dolayısıyla düzenli ve düzensiz göçmenler yasal ve yasa dışı/kayıt dışı/gizli/belgeli-belgesiz göçmen olarak da adlandırılabilir. Göç hareketi bir ülkenin ulusal sınırları içinde gerçekleştiğinde iç göç, varılan mekân birimini ise sınır-ötesi ve ulus devlet olarak düşündüğümüzde de artık bu göç hareketini uluslararası göç olarak nitelendiririz.

Göç eylemini gerçekleştiren özne; göçmen, gurbetçi, muhacir, sığınmacı veya mülteci gibi kavramlarla tanımlanır. Çoğu zaman birbiriyle karıştırılan göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları aslında belli bir noktada farklılaşır. Göç literatürü, göçmeni hür irade ile başka bir ülkeye göç eden kişi olarak kabul eder (IOM, 2009). 1951 Cenevre sözleşmesi ile mülteci ise;

“İrkı, dini, tabiiyeti belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” (IOM, 2009: 43)

olarak tanımlanmıştır. Sığınmacı ise; mültecilik statüsü kazanmak için başvuru yapan ve uluslararası koruma talebi olan göçmenlerdir. Bu kavramlar arasındaki farkların belirginleştirilmesi ve sorunlara bu farklar gözetilerek yaklaşılması göç çalışmalarının da yapısal bir değişimini sağlayacaktır.

Modern topluma dair hız, devinim, kinetik, yavaşlık ya da sükûn gibi toplumsal hareketlerin niteliğine odaklanan bazı felsefi ve politik çalışmalar geliştirilmiştir. Paul Virilio, *Hız ve Politika* (2021) adlı kitabında teknolojik gelişmeler ve ulaşım araçlarının icadının modern toplumda bireylerin hareket etme kabiliyetini artırdığını, zaman-mekân-birey bağıntısının sekteye uğradığını ve iktidarın toplumsal ilişkileri düzenlemede hızı bir araç olarak kullandığını ortaya koyar. Hız arttıkça, birey ve toplumlar hıza ayak uyduramaz hale gelir ve uyum sağlayamayan tüm hareket, mekân ve insanlar silikleşir, önemsiz hale gelir. Politika da hızın kontrolü ve denetimi yoluyla toplumun denetimini olanaklı kılan bir düzenlemeler bütünü haline gelir (Aykutalp, 2017: 431). Özgür Taburoğlu da bütün bu hareket diktatörlüğünün, egemen yapıların ve hız toplumlarının değişen kinetiğinin ortasında yavaşlamanın imkânlarını ortaya çıkarmaya çalışır.²⁶ Ona göre, hareket diktatörlüğü hızı kendi kontrolü altında değiştirerek bireylerin dolaşım akışını da denetleyecek bir mekanizma kurar (Taburoğlu, 2020: 58-81). Kendi alanında modern sistemlere farklı bir bakış açısı ile üretilmiş bu çalışmalar, kapitalizmin arzu akışlarını kesmek için ne tür yöntemleri kullandığının da bir kanıtı gibi görünmektedir.

Diğer bir örnek olarak, Thomas Nail de kendi politik felsefesini hareket felsefesi ve toplumsal kinetik üzerine kurar ve bu çalışmasını kinopolitika olarak adlandırır. Ancak o farklı olarak kinetiği göç çalışması içinde göçmen figürlerine odaklar ve literatürde yaygın olan göç çalışmalarından bağımsız bir yorum getirerek kendi tasnifini ortaya koyar. Bu özgün çalışma öncelikle, göçün ne tamamen özgür bir iradeye bağlı ne de tamamen mecburi, ikisinin de aynı toplumsal hareket rejiminin parçası olduğunu ileri sürmektedir. Bu hareket rejimi, göçmen hareketlerini düzenleyecek toplumsal ihraç²⁷ ve genişleme yöntemleri deneyerek göçün tekrarlanmasını sağlar. Göçün devamlılığı önemlidir, çünkü göç, sınırlar içinde belirli bir kapasiteye ulaşıldığında nüfusun bir bölümünü sınır dışına çıkarmanın, alan açmanın elverişli bir yoludur. Köylere karşı devletler, feodalizme karşı kapitalizm üstün geldikçe rejimler göçmenleri bulundukları bir üst konumdan söküp atmak, ihraç etmek ve genişlemek için sürekli yeni teknikler dener. Yönetim rejimleri, tarihin her döneminde bu ihraçların ya da genişlemenin çeşitliliğini de değiştirip dönüştürmüştür. Örneğin, antik dönemde göçmenler savaş ve

²⁶ Detaylı okuma için bkz. (Taburoğlu, Özgür, Yavaşlık Felsefesi, Doğu Batı Yayınları, Kasım 2020).

²⁷ Toplumsal ihraç kavramı, genel mülksüzleşme, yani toplumsal statünün kaybına işaret eder.

kaçırılma yoluyla, orta çağda sömürgecilik, kölelik, parsellemeler ve toprak yasalarıyla ihraç edilirken, modern çağda ise özel mülkiyetin kapitalist birikimiyle, siyasi haklarından mahrum bırakılarak, yersizyurtsuzluğu üzerinden suçlu hale getirilerek veya istihdamdan mahrum bırakılarak ihraç edilmektedirler. Yani ortaya konulan göçmen figürü, hareketliliği sebebiyle veya bu hareketlilik sonucunda toplum dışı kalan ya da mülksüzleştirilen kişileri detaylandıran politik bir kavramdır (Nail, 2022: 35-38). Hareket ve göçmen her dönemde olumsuzlanan, eksiklik ve yoksunlukla ifade edilerek suçluluk duygusu içeren olgular haline getirilmiştir. Oysa göçmenin hareketi toplumun da hareket etmesini sağlayan etkili bir güçtür ve aslında kapitalizmin toplumsal genişlemesi ve devamlılığı açısından da gereklidir. Çünkü “*insanlar ihraç edilmeden özel mülkiyetin genişlemesi mümkün olmaz, dolayısıyla kapitalizm de olmaz*” (Nail, 2022: 36).

Nail’in oluşturduğu göçmen tasnifine göre, dört tür figür vardır. Bunlar; *göçebe, barbar, yersizyurtsuz ve proleterler*dir. İlk figür olarak göçebeler erken dönemdeki avcı-toplayıcılardır. Tek başına sadece ihraç yoluyla toplumun dışında kalmamışlardır, ihraç ve genişleme yoluyla yerinden edilenlerin yanı sıra kendi iradeleri doğrultusunda da bölgelerini terk etmişlerdir. Göçebenin karşı gücü baskınlar yoluyla çıkarıldıkları bölgelerine girmeye çalışmalarıdır. Onlar tarih boyunca hep var olmuşlar fakat devletlerin tarihleri karşısında kendi tarihleri her zaman yok sayılmış, görmezden gelinmişlerdir.

İkinci figür karşımıza barbar olarak çıkar. Barbarlar ve köleler²⁸ de tıpkı göçebeler gibi yalnızca ihraç yoluyla değil, kendi iradeleriyle ve onlar ayrıca çıkardıkları isyanlar sonucu da kaçarak ihraç olan göçmenlerdir. Barbarlar, yurtlarından zorla göç ettirilerek köleliğe mahkûm edilmişler, esaretten kaçabilenler de başka imparatorluk veya krallıklardan sığınma talep etmişlerdir. Sığınma hakkı talebi, esaret, firar, kaçakları saklamak gibi faaliyetlere karşı, devletler de yasalar ve cezalar düzenleyerek onları denetim altına almaya çalışmışlardır. Kaçak barbarların yakalanıp köleleştirilmesi, göçebelerden farklı olarak, bölgeden mahrum bırakılmadan politik haklarının ellerinden alınması anlamına gelmekteydi. Mahkûm edilen, cezalandırılan köle ve barbarlar da tekrar kaçmaya çalışmış ya da eve dönüp tekrar isyancı olmuşlardır.

²⁸ Antik dönemde barbar kelimesi etimolojik olarak ya da sözlük anlamıyla “doğası gereği köle” ile eş anlamlıdır (Nail, 2022: 186).

Üçüncü figür yersizyurtsuzlardır. Yersizyurtsuzları tek bir tipolojiyle tanımlamamız mümkün değildir. Onlar tarihte bazen yoksul, dilenci, evsiz, yabancı, berduş ve avare olarak bazen de bir Yahudi, sapkın, asi ve cadı olarak adlandırıldılar. Yersizyurtsuzların ortak noktası sapkın olarak nitelendirilmeleridir ve eylemleri, düşünceleri ve/veya inançları da sapkınlık olarak karşılık bulmuştur. Onların karşı gücü ayaklanmadır. Yersizyurtsuzlar kaçma ihtimallerinin zayıf olması sebebiyle, oldukları yerde otoriteye karşı ayaklanmalar yaparak doğrudan gücü-otoriteyi ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu ayaklanmalar doğrudan düzenin içinde gerçekleşmesi, otoriteye karşı ve gücü elde etmeye yönelik olması sebebiyle de şiddete başvurarak gerçekleşmiştir. Zenginler, asiller, ruhban sınıfı ve kilise onlar için birer otorite ve doğal olarak hedefti.

Son göçmen figürü ise proletaryadır. Proletaryanın karşı gücü direniştir. Onlar direnişlerini grev başta olmak üzere çok farklı biçimlerde sergilerler. İnsanların hareketini ve üretimi yavaşlatır veya durdururlar, piyasada talep fazlası oluşturarak, barikat kurarak, gösteriler, oturma eylemleri, açlık ve temizlik grevleri yaparak ortaya koydukları direniş sosyal toplulukların birliğinden ileri gelir. Şehirleşmenin ortaya çıkışı, 1789 Fransız devrimi ve beraberinde endüstri devriminin gerçekleşmesiyle hızla değişen ekonomi ve ulaşım alanındaki gelişmeler öğrenci, köylü ve işçilerin bir araya gelmesini, birlikler kurmasına da aracılık etmiştir. Proletarya bağımsızlık, emek, sınıf mücadelesi içindedir ve devlet onların üzerinde hâkimiyet kurmak istedikçe onlar devletin kodlarından direnişler başlatarak kaçarlar. Burada ortaya çıkan toplumsal hareket geniş kitlelere yayıldıkça, iktidara karşı yönetilen sınıfın bir özgürlük mücadelesine dönüşür. Karşılıklı ilişkileri hükmetme ve ele geçirme biçiminde olup üstün gelen taraf devletin kontrolünü de ele geçirmiş olur. *“Güç devletin eline geçtiği takdirde her zaman baskılanan yeni bir sınıf olacaktır”* (Nail, 2022: 216).

Thomas Nail, göçmen figürlerine dair yaptığı bu tasnifi, siyasi bir özne olarak göçmenin felsefi tarihi olarak tanımlar (2022: 15). Yazarın ortaya koyduğu göçmen figürlerinin tümü bulunduğu tarihsel dönemin otoritesine ve baskın gücüne karşı mücadele vermişlerdir. Bunlar kimi dönemde toprak sahiplerine, efendilerine veya krallara karşı, kimi dönemde de kiliseye veya devlet iktidarına karşı olmuştur. Bu da göçmen figürlerinin siyasi bir özne olarak merkeze alındığını ortaya koymaktadır. Bir diğer ortak özellikleri, kaotik ve dağınık davranışları, fakat buna rağmen kendi

yasalarını üretebilmeleridir. Tarihsel gelişim içerisinde göçmenin mücadele biçimi de giderek değişmiştir. Baskın, isyan, ayaklanma ve son olarak direniş şeklinde ortaya konulan mücadeleler, içinde barındırdığı sorunların çeşitliliği ve mücadeleyi sürdüren topluluğun büyüklüğü bakımından genişlemiştir. Son yüzyıllara yaklaştıkça da karşı güç kullanımı daha kitlesel bir tavır halini almıştır.

Ortaya konulan bu sınıflandırmadaki göçmen tipolojileri ve kendi ihraçlarına gösterdikleri karşı duruş biçimleri, onların sahip oldukları arzu akışlarını da bize ispatlar niteliktedir. Göçmeni başarısız bir yurttaş olarak değil, arzulayan bir varlık olarak yani “kendi” olarak ele aldığımızda bu mücadelenin zihinsel, bedensel ve duygusal süreçlerini de görmemiz mümkündür. Göçmen arzular akışını ortaya koyar, otorite de bu akışları kırmaya onları ele geçirmeye çalışır. Sürekli bir dalgalanma hareketiyle, gel-git yaşayarak Deleuze’ün savaş makinelerine dönüşürler. Göçmen devlete karşı savaş makinesi haline gelir, devletse kapma aygıtını kullanarak onları ele geçirmeye, dağıtmaya, püskürtmeye hatta zaman zaman kendi güvenliği için onları kullanmaya çalışır. Bu çalışmadaki göçmen figürlerinin bir diğer ortak noktası da otoritenin kodlarına maruz kalmamak için sürekli akışkan bir halde otoriteye çatlaklarından sızmaya çalışmalarıdır. Arzu akışlarını kesintiye uğratmamak için çatlaklardan *bir su gibi süzülüp akarak* mücadele verirler, bu da onların devrimci bir ruha sahip olduklarını gösterir. Çünkü “*eğer arzu bastırılıyorsa, bu ne denli küçük olursa olsun her arzu durumunun toplumun yerleşik düzenini sorgulama yetisine sahip olması yüzündendir. ... Arzu, özünde devrimcidir. Arzu, devrim istemez, bizzatı kendisi devrimcidir.*”²⁹ Devlet de tam olarak bu nedenle arzuyu bastırma yoluna gider, çünkü arzu toplumsaldır ve toplumsal düzeni sarsabilecek bir gücü vardır: “*Baskı altına alınmış olan arzu ise, bireyleri diğer bireylerin kölesi kılmaktadır*” (Kara, 2018: 25).

Thomas Nail’in çalışması bir bütün olarak ele alındığında, göç ve göçmen türlerine dair genel bir literatür bilgisinin çok ötesinde tarihsel, politik ve felsefi düzlemler meydana getirmekte ve karşılaştırmalarla göçmene dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışma tektipleştirici, indirgeyici değildir aksine tarihin en eski

²⁹ Bkz. Fatmagül Berktaş’ın Eylül 2020’de *Birikim Dergisi* 377. sayısında yer alan “Damızlık Kızın Hikayesi: Kimin Distopyası, Kimin Ütopyası” başlıklı makalesinin 2. sayfasının 10. dipnotu.

dönemlerinden bu yana en öne çıkan ve bugünün göçmenine en yakın figürleri konu edinmektedir. Tarihsel bir çalışma olması onun belirli bir zaman diline veya döneme ait olduğunu değil, tarihsel süreçte görünen bu figürlerin her dönemde katmanlaştığını, kitleselleşerek tarihin her döneminde bu figürlerin aramızda olduğunu göstermektedir.

Göç türleri ve göçmene dair bu tarzda farklı, özgün, disiplinler arası çalışmaların ortaya konulma çabası, sürekli değişen ve dönüşen göç olgusunun doğasındaki kompleks yapıyı anlamak ve onu yapı-bozuma uğratmadan refleksif ama çözümçül yaklaşım ve politikalar üretmeye de aracılık edecektir. Göç hareketi ve göçmenler yok sayıldıklarında veya görmezden gelindiklerinde ansızın gelecekte ortadan kaybolmayacaklar, tersine istatistiksel çalışmaların da ispatladığı gibi her geçen gün artarak, içe katlayarak, katman katman yükselerek kendini inşa etmeye devam edecektir. Bu sebeple göç çalışmaları için politika üretimi sürekli kendini yenilemeli, o da kendini realist çözümlerle inşa etmelidir.

Siyasal ve toplumsal gelişmeler ve değişimlerle ele aldığımız göçü felsefi olarak da kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır. Ancak göçün çok bileşenli ve farklı boyutların etkisi altında olduğu düşünüldüğünde kavramsallaştırmanın başarılı olması her bir boyut ve bileşen üzerinde ayrı ayrı ve üstelik disiplinler arası bir çalışma gerektirir. Örneğin, insanın anatomik olarak bipedal³⁰ yapıda bir varlık olması hareket kabiliyetini zenginleştiren bir özelliktir. Bireyin bu hareket kabiliyeti aynı zamanda toplumların da kinetiğini oluşturur. Buradan yola çıkarsak, pedetik kuvvetin³¹ göç düşüncesi ve eylemi üzerindeki etkisi için farklı, toplumsal kinetiğin göç düşüncesi ve eylemi üzerindeki etkisi için farklı sorular sorulmasını ve farklı disiplinlerle bağdaşımalar kurulmasını gerektirir. Felsefi açıdan kavramsallaştırma düşünceler arasında tutarlı bir ilişki kurma ve neden-sonuç ilişkisinden ziyade, olayların gerçekleştiği andaki varlığına yönelik sorgulamalar ile mümkün olacaktır.

Deleuze ve Guattari, felsefeyi oluş olarak tanımlar. Oluş, Deleuze felsefesinin anahtar nitelikte bir kavramıdır. Sabit bir başlangıç veya bitiş noktası olarak varlığa değil, yaşam sürecinin kendisi olarak oluşa odaklanmak ister (Beckman, 2020: 21). Oluş süreçtir, üstelik var olmak durağanken oluş bir o kadar dinamik bir süreçtir ve oluşun

³⁰ Bipedal: Ayağa kalkıp dik yürüme.

³¹ Pedetik Hareket: Ayağın yürümek, koşmak, atlamak, dans etmek için kullandığı kuvvettir.

akışından başka hiçbir şey *var-olmakta* değildir (Colebrook, 2013: 165). Ne başlangıç ne sonuç, hep arada olan, sürekli devinen ve değişen yeğliliklerin, farkın olumlayıcı gücüdür (Su ve AYTEKİN, 2022: 60). Göçün felsefesini yapabilmek için de göçü ve onu meydana getiren tüm dinamikleri oluşlarla açıklamak, birbirine eklemlenmek ve çoklu oluşların dizilimiyle *sürekli bir akış içinde* göçü tanımlamak gereklidir.

2.2. Arzunun Etkisinde Göç

Uluslararası Göç Örgütü göçü, “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği hareketler” olarak açıklamaktadır (IOM, 2009: 22). Bu yer değiştirme hareketi modern bir olgu değildir ve tarihin her döneminde insanlığın savaş, kıtlık, kitlesel salgın ve afetler, yaşadıkları ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve politik sorunlar karşısında geçici veya kalıcı olarak topraklarını terk etmesi, güvenli sınırlara sığınma arzusuna dayanır.

Göç, insanlık tarihinin ilk çağlarından beri devam eden, zorunlu ve/veya gönüllü olarak gerçekleşen bir mekân değiştirme eylemidir. Göçü gerçekleştiren özne, göç eylemi ile bir mekândan ayrılır ve başka bir mekâna girer. Teknolojik gelişmeler, bu mekânlara ulaşılabilirliği ve hareket kabiliyetini kolaylaştırması sebebiyle göç hareketliliğine büyük katkı sağlar. Gerçekten de mekânlar arası ulaşımın kolaylığı, yerleşim birimlerini “sürekli mekân” olmaktan çıkarmış, zorunlu ve gönüllü göçlerle metropoller uğrak noktalara, duraklara dönüşmüştür. Göç, en genel anlamda hareketliliği, devinimi ifade eder ve bu hareketliliğin günümüzde yalnızca insanların bulundukları konumları değiştirmeleri olarak değil aynı zamanda *dolaşımda olmaları, çoklu mekân* pratikleri gibi farklı oluşumları da içerdiğini söylemek mümkündür.

“Böylelikle kesin dönüş ya da terk edilşlerden ziyade yaygın hayat örüntüsü olarak en az iki konumlu hanelerde (dual-location households), ikinci ev (second home) kavramına denk gelecek biçimde, o mekânların gerektirdiği tavır ve davranış biçimleriyle göç hareketliliğine dâhil olunarak çoklu mekânda melez hayat (multiplace hybrid life) biçimleri görülmektedir (Öztürk vd., 2018; Öztürk vd., 2014; Halfacree, 2012, s. 212; Green vd., 1999)” (Beyaz, 2020: 23).

Göç etmek sadece hareket ediyor olmak, yeni bir yere varmak ve yalnızca yeni bir mekân edinmek değildir. Aynı zamanda bir mekândan ayrılmayı, kimi zaman yersizyurtsuzluğu ve göç öznesinin aidiyet hissettiği bazı değerli şeyleri yanında götürmeyi ve kimi zaman da bazı şeyleri geride bırakmayı kapsar. Tam olarak nedenlerine

veya sonuçlarına bakmaksızın göçün içinde kaçınılmaz bir mekânsal boyut vardır. Mekân sadece göç öznesinin ulaştığı istikamette değil aynı zamanda geride bıraktığı yerdedir ve hem ayrıldığı hem de varmaya çalıştığı mekânlar göç öznesiyle tam anlamıyla bir ilişki içindedir.

“...çoğu hâlde bir yerden başka bir yere gidiş olarak formüle edilmeye çalışılan göç hareketliliği; dolaşım (circulation), ikinci ev (second home) (Halfacree, 2012), iki konumlu haneler (dual location households), ikili yerleşim (dual settlement), çoklu mekânda melez hayat (multiplace hybrid life), kırdan kente, kentten kıra göç (rural to urban to rural migration) ve kır ötesi hareket (transrural movement) türünden kavramlarla (Öztürk vd., 2018; Öztürk vd., 2014) ilişkilendirilebilecek şekilde akıl dışı olarak görülen ancak göçmen nazarında uzun vadeli değer yönelimli akılcılığa karşılık gelebilecek akılla duyguların iç içe geçtiği karmaşık bir boyut taşımaktadır” (Beyaz, 2020: 19).

Bu noktada göç olgusunu yalnızca hareket, devinim, yer değiştirme, mekân kavramlarıyla sınırlamak ve tanımlamak da yeterli olmayacaktır. Göç etmek, mekânsal ve kitlesel bir eylem olabileceği gibi aynı zamanda içkin³² bir yolculuk, arzunun yönlendirmesiyle bireysel bir eylem olarak da karşımıza çıkmaktadır.

“Göç, nedeni ve şekli ne olursa olsun, kim tarafından nereye – nasıl yapılsa yapılsın, bilinen mevcut durumdan bilinmeyene, bağrında, daha iyi olacak umutları taşıyan ve süreklilik arz eden bir serüvendir- yolculuktur. Bazı durumlarda tasavvufi anlamda, bireyin kendi içinde gerçekleştirdiği bir yolculuk dahi olabilir. Bu yolculuğun ne zaman, nerede ve ne şekilde sona ereceğinin tek belirleyeni ise yaşamın sona ermesidir” (Çağlar, 2018: 46).

O halde arzu, göç eyleminin başka bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. “...eylemlerinin ve itkilerinin bilincinde olsalar da onları herhangi bir şeyi istemeye belirleyen nedeni bilmezler” (Spinoza, 2020: 178). Spinoza’nın bir şeyi istemeyi belirleyen neden olarak tarif ettiği kavramın izini sürdüğümüzde *conatus*³³’a ulaşırız. Conatus, Spinoza öğretisinin merkezî konumundadır ve conatus’a göre evrendeki her şey, her varlık var kalma çabası içindedir. Var kalma çabası varlığın özünde olan temel bir itkidir. İnsan doğası da özünde iştah, irade, arzu ya da itki olarak adlandırdığımız çabaları barındırır. Var kalma çabası zihne ilişkin bir çaba olarak ortaya çıktığında irade, zihin ve bedene ilişkin bir çaba olarak kendini gösterdiğinde ise iştah adını alır. Spinoza’da iştah

³² İçkin: Varlığın yapısına karışmış bulunan, varlığın içinde var olan. Kendisinde kalan, başkasına geçmeyen, yalnızca bilinç içeriği olarak var olan, dünya içinde, deneyde kalan.

³³ Conatus: Var kalma direnci, direnç, çaba.

ve arzu kavramları arasında fark yoktur fakat arzu, *iştahının bilincinde olmak*³⁴ gibi bir farkındalık eğilimi gösterdiği için insana ilişkin bir çaba olarak ortaya çıkar (Balanuye, 2021: 150).

Platon'dan beri *eksikliğini hissettiğimiz şey, ihtiyaç*³⁵ olarak tanımlanan arzu, Spinoza'da varlığın var olma çabası gibi bambaşka bir anlama bürünür ve *arzularımız bizi diğer tüm varlıklarla birlikte bu dünyaya, birbirimize, hayata ve sevince bağlayan biricik tetikleyicilerdir* şeklinde bir olumlamayla vücut bulur. Bu, Nietzsche'de de *güç istencinin* bir parçası haline gelir. Deleuze ve Guattari de Spinoza ve Nietzsche felsefesinin düzlemlerinde kendilerine bir alan açar ve *"İhtiyaçlar tarafından desteklenen şey arzu değildir, tersi doğrudur, arzudan türeyen şey ihtiyaçlardır: onlar arzunun ürettiği gerçek dahilindeki karşı-ürünlerdir"* (2020: 48) diye eklerler. Arzunun, istek ve gereksinim gibi dışsal bir kuvvet tarafından uyarılmaya ihtiyaç duymadığını, kendinin bir uyaran olduğunu ortaya koyarlar (Buchanan, 2008: 77).

Buradan hareketle daha önceki satırlarda belirtilen *arzu, göç eyleminin başka bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır* ifadesinin yanı sıra arzunun varlığı, *göç eyleminin bir nedenidir* ifadesi de karşılık bulur. Arzu, öznenin bir isteği ya da ihtiyacı değildir; arzu, var kalma sebebidir. İstek ve gereksinimlere indirgenemez ama onları aynı zamanda kapsar, barındırır; çünkü arzu, kendinin nedenidir, bu tekilliğinin içinde farklı çoklukları da kapsar ve her farklı çokluk kendi içinde farklı tekilliklerden türer. Arzunun bu dinamik, baskın ve içinde yaşama sevinci olarak bir olumlama barındıran, ısrarlı biçimde *Fark ve Tekrar*'lı³⁶ akışını modern kapitalist devlet kırmak, kendi adına kodlamak ve böylece itaati hâkim kılarak hükmetmek ister ve bu akışı kırmanın yolunu kodlar üreterek arzuları bastırmakta bulur. Bu kod üretimi çekirdek ailede yani Oedipal komplekste³⁷ başlar, çünkü *"Oedipus"*³⁸ *üçgeninin önemli bir özelliği, onun aynı zamanda çekirdek ailenin ve toplumun temelini oluşturmasıdır*" (Kılıç, 2013: 90). Dolayısıyla modern toplumlarda çekirdek aileden itibaren başlayan arzu akışlarının kırılımı kapitalist sistemin

³⁴ "Arzu bilincine varılan iştahıdır" (Spinoza, 2012: 163).

³⁵ "...bir insan bir şeyi arzuladığı zaman, içi onu çekiyor, elde etmek istiyor demektir" (Platon, 1999: 115).

³⁶ İlk kez 1968'de yayımlanan, Gilles Deleuze'ün doktora çalışmaları kapsamında kaleme aldığı iki tezden biri.

³⁷ Baba, anne ve çocuk üçgeni.

³⁸ Oedipus: Baba, anne ve çocuk üçgeni içerisinde çocuğun anneden yoksun olmasıyla oluşan bilinçdışındaki arzudur.

kurmak istediği toplumsal yapıyı temelden oluşturarak süreklilik sağlamasının nedeni haline gelir.

Göç, göçmen, gurbetçi, mülteci, sığınmacı, konargöçer, yersizyurtsuz, göçebe, göçmen akını ve bunun gibi göç literatüründe olan birçok kavram da modern toplumlar tarafından yoğun olarak kodlanmış, bu kavramlara sınırlar çizilmiş, farklılıklar “dışarıda” bırakılmış ve göç figürleri “öteki” olarak konumlandırılmıştır. Göç kavramı içerisindeki arzu akışları görünür kılındığında ve onun var kalma mücadelesi bir oluş olarak kabul edildiğinde kodlardan arınmış bir göç politikası üretmenin mümkün olacağı çok açıktır. Göç elbette ki kendi içinde istek ve ihtiyaçlara dair arzular üretir – korunma, barınma, güvenlik gibi – ancak göç de her şey gibi, hiçbir şaysız kendini var kılan bir arzu akışına sahiptir. İbrahim Sirkeci ve Filiz Göktuna Yaylacı bu konuyu şu şekilde ele alırlar:

“... Ravenstein’ in (1889, 286) göç [...] çoğu erkekte doğuştan gelen arzudan maddi açıdan kendilerini 'daha iyi' hale getirme arzusundan doğar (aktaran Collins, 2018) biçimindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere, arzunun, erken dönemlerden bu yana bir referans noktası olduğunu vurgulamıştır. Göçü açıklarken arzuya odaklanmak, göçün hiçbir zaman o kadar da sınırlı olmadığını ve göçmenlerin birtakım düzenlemelere rağmen kendi hareketliliklerini kesinlikle yönlendirebildiklerine işaret etmektedir. Buna göre göçe “karar verme” tekil bir anda ortaya çıkmaz, ancak geçmiş-şimdi-gelecek boyunca inşa edilen bir süreç olarak kavranabilir. Bu yaklaşıma göre insanlar hayatlarına ilişkin genel arzu ve istekleri bağlamında hedef ülkelerdeki yaşam niteliklerini kendi yaşamları ile kıyaslarlar. Böylece göç etme yeterlikleri ve kapasiteleri ve hayata ilişkin arzuları göç kararını şekillendirir” (2019: 26).

Buradan anlaşıldığı üzere, literatürde her ne kadar göç olgusu politik bağlamda - baskın bir biçimde- kitlesel bir hareket ve zorunluluk çerçevesinde algılanan bir gerçeklik olsa da aslında aynı zamanda bireysel bir karar verme ve arzunun kararları şekillendirme süreçlerinden geçmektedir. Dolayısıyla göç kavramı hareketliliğin içinde konumlandırılrsa da hareketsizlik ve daha iyi yaşam şartlarını önceleyen bireysel arzu da bu devinin içine dahildir.

Benzer şekilde Topçuoğlu da göçü yalnızca yer değiştirme eylemi üzerinden değerlendirmeyerek, aynı zamanda hareketin içindeki süreksizliğe, durağanlığa dikkat çeker ve onu göç öznesinin holistik bir yaşam mücadelesi olarak tanımlar:

“Anaakım tartışmada göç bir yerden diğerine bir yer değiştirme hareketi olarak algılanmaktadır. Oysa hareketin doğasında kopuşlar, süreklilikler ve süreksizlikler

mevcuttur. Bunların tamamı göçmenlerin yaşamını oluşturmaktadır. Dolayısıyla göçü sadece yolculuk olarak algılamak, göç sadece hareket varsa vardır; hareket yoksa yoktur, ya da hareket durduğunda göç de bitmiştir ve göç politikasının alanı da bitmiştir türü algılara yol açmaktadır. Bu da göç yönetimine ilişkin politika ve politik tartışmaların ufkunu ciddi bir biçimde sınırlamakta, gerçek hayatta var olamayan kategorileri esas alarak düşünmemize neden olmaktadır. Oysaki göç sadece tek yönlü bir hareket değil, mekân, zaman ve kültürlerin etkileştiği, emeğin sermaye ile bulunduğu bir yaşam mücadelesidir” (2016: 6).

Topçuoğlu’nun göçü her yönüyle bir yaşam mücadelesi olarak değerlendirmesi, bütüncül bir yaklaşımla ele alması ve göç öznesinin zaman zaman durağanlığına rağmen varlığının tanınması, yine göç politikalarının yeniden düşünülmesi için farklı bir referans kaynağı olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra farklı bir bakış açısı olarak İlhan Tekeli’nin *Göç ve Ötesi* (2010) eserindeki *yaşam güzergahları* vurgusuna da burada yer vermek gereklidir:

“...günümüz bilişim ve iletişim teknolojilerinin üretim hayatındaki ağırlığının artması ile gelişen bilgi toplumu, iki farklı mekân arasından birinin tercih edilmesi anlamına gelen, göç kavramını anlamsız hale getirmektedir. Artık göç veren ve alan merkezlerden değil bu merkezler arasında insanların sürekli ve özgürce yer değiştirdikleri “yaşam güzergâhlarından” söz etmekteyiz. Bu geçici bir durum, bir heves olmaktan ziyade, yeni bir yaşam biçimi olarak hayatımıza girmektedir” (Demirci, 2022: 65).

Demirci’ nin bu ifadesi, arzunun göç etme eylemine farklı yönde bir etkisi olarak da yorumlanmaya açıktır.

Arzu etkisinde ele alınan göç davranışı görüldüğü üzere birey ve yaşam odaklı bir yaklaşımdır. Deleuze’ün, bireyin özgürlüğünü ele geçirmesinin önceliği olarak arzuyu ele alması bireyi arzudan yoksun olarak hedef alan tüm politikaları yıkıma uğratacak güçte bir potansiyeldir. Ancak içinde yaşadığımız çağ da arzunun ortaya çıkarılmasına izin vermeyecek ölçüde ulus devletler, sınırlar ve uluslararası düzeyde politikalar üretmektedir. Küreselleşmenin ise birey ve onun özgürlüklerine ne derecede müdahale ettiğini anlayabilmek için ulus devlet ve göçle olan ilişkisini ortaya koymak gereklidir.

2.3. Küreselleşme Etkisinde Ulus Devlet ve Göç

Küreselleşme, modernleşmenin bir evresi olarak 1960’lardan sonra ivme kazanan, 1980’lerden sonra da özellikle bilgi, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler ve bu gelişmelerin hızla yayılarak, toplumsal, siyasal, ekonomik alanlarda büyük

değişimlere yol açan bir süreçtir. Değişimlerin bu ölçekte etkili olması küreselleşmenin kapsayıcılığının boyutlarına işaret etse de birleştiriciliği konusunda aynı fikri vermemektedir. Bu durum bize küreselleşmenin ne denli karmaşık, birçok alanda olumlu ya da olumsuz etkileşimi aynı anda sağlayabilen bir süreç olduğuna işaret etmektedir.

Anthony Giddens, küreselleşmeyi modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görür ve yerel oluşumların dünyanın başka bir ucundaki olaylarla biçimlendirildiği ya da birbirinden çok uzak yerleşimleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlar (2021: 67-68). Küreselleşme bütün bunları zaman ve mekândan bağımsız bir biçimde gerçekleştirmektedir: “*Küreselleşme ile birlikte mekân ve zaman önemini yitirip akışkanlaşmıştır*” (Kaya, 2019: 1453). Bauman’ın *akışkan modernite* kavramı üzerinden zaman olgusunu benzer şekilde ele alan Kaya;

“Zamanın ve mekânın sıvı bir hal aldığı günümüzde bireyler, geleceklerine dair en ufak bir tahminde bulunamamaktadır. Bauman’ın akışkan modernite kuramsallaştırması ile anlatmaya çalıştığı tam da bu durumu yansıtmaktadır. Özellikle emek ve sermaye piyasası içerisinde ne olacağını bilemeyen bireyler güvencesizliği her an hissetmektedir” (2019: 1455)

ifadesi ile zamanın bu akışkanlığının olumsuz yönlerinden birine dikkat çekmektedir.

Küreselleşme; kesin ve belirli bir tanımla kalıplara sığdırılamayacak bir kavramdır. Bilim, sanat, siyaset, hukuk, kültür, dini ve ekonomik faaliyetler gibi insan yaşamının her anına nüfuz eden alanlar, teknolojik gelişmelerle yaygınlaşarak ulus sınırlarını aşar. Bu faaliyetler büyük kitlelere temas ettikçe kimi zaman bir dayatma kimi zaman ise etkileşim yoluyla ortak değerler, ortak yaklaşım ve tavırlar belirginleşmeye başlar. Üstelik bütün bunlar yalnızca bireyler üzerinde etkili olmakla kalmaz, bireyüstü bir dönüşüme girer. Söylemler, ortak değerler, ortak kültürler kurumsallaşır ve devletin aygıtları ve hatta devletin kendisi de tıpkı bireyler gibi küreselleşir.

Toplumsal olguların uluslararası bir kimliğe bürünmesi, kitle tüketim kültürünün hakimiyeti, mal ve hizmetlerin global pazarlarda serbest dolaşımı küreselleşmenin bazı sonuçlarıdır. Bu sonuçlar aynı zamanda ulus devletlerin, uluslararası kurum ve ulusötesi yapıların bireyleri denetim altına almak için kullandığı kodlama aygıtlarıdır. Birey ve toplumların arzu akışlarının sekteye uğratılması onların farklılıkları yadsımasına, bu kanı ve önyargılar nedeniyle de düşüncüyü etkin kullanımlarının zayıflamasına, küresel

pazarda hepimizin aynılığı önyargısını pekiştirmesine, dünyanın tüm farklılıklarının, zenginlik ve çeşitliliğinin tek bir kimliğe indirgenmesine neden olur (Kılıç, 2013: 87). Kapitalist sistemin de bireyler üzerinde kurmaya çalıştığı bu tektipleştirici kodlama olmakla beraber, küreselleşme bu kodları mekân ve zaman mefhumu olmadan tüm kanallarını kullanarak hızlıca yaymaya hizmet eder ve kapitalist sistemin kullanışlı bir kodlama aygıtına dönüşür. Burada belirtmekte fayda var ki, kapitalizmin zamanı akışkan, mekanları da çoklu hale getirme özelliği geleneksel göç hareketlerini de transnasyonal hareketliliğe dönüştürmüştür:

“Transnasyonalizm kavramı insanların hareketliliği; göçmenlerin aileleri, arkadaşları ve varılan yerleşim yerindeki diğer tanıdıkları ile iletişimi ve etkileşimi; göç sürecinde elde edilen kaynakların karşılıklı değişimi olarak tanımlanmaktadır” (Özmete ve Arslan, 2018: 174).

Transnasyonalizm kavramı özellikle son yıllarda bireylerin farklı ülkelerde veya birden fazla mekânda ekonomik ve sosyal yapıların karşılıklı ilişkisini, değişimini ifade etmekte ve küreselliğin ulus devlet sınırlarını etkisiz hale getirdiği bir olguya vurgu yapmaktadır. Küresel çağda kitle iletişim araçlarının gelişimi göç hareketinin bu anlamda da değişimine sebep olmuştur.

Global pazarlarda serbest dolaşanlar artık mal ve hizmetler değil; kodlardır. Bu kodları yapı-bozuma uğratmanın yolu, arzunun sürekli üretim akışları sağlaması ve onun devrimci akışkan ruhunun bu kodların çatlaklarına sızarak onları parçalaması ile mümkündür. Deleuze ve Guattari, bunu şizoid arzu politikası olarak adlandırırlar. Bunu gerçekleştirebilen bireyler de şizo-öznelerdir.

Küreselleşme, göç sebebinin oluşmasından, göç kararının alınmasına, göç edilecek yerin seçimi ve göç edilen yerdeki yaşama koşullarının belirlenmesine kadar, geniş bir yelpazede göç görünümleri üzerinde etkili olmakta, yeni göç biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Çağlayan, 2006: 89). Küreselleşme ve göç olgusu karşılıklı dinamizm barındırır, birbirini sürekli besler ve değişip dönüştürerek yeni etkileşimler ortaya çıkarır. Küresel kapitalist sistem tektipleştirici fakat daima yeni arzular uyandıran

Gösteri Toplum 'una³⁹ (Debord, 2021) göçmeni davet eder, ancak onu sınır politikaları kurarak haritaların dışında bırakır ve *öteki* olarak kodlar. Kapitalizm böylece göçe dair sürekli yeni kodlar üreterek hem göç arzusunu ayakta tutmakta hem de göç öznesinin doğasında var olan arzu akışlarını bastırarak sınır kapılarına kadar onları kodlamaktadır. Hatta sınır politikalarının aşılması dahi göçmeni yeni kodlamalara maruz bırakmaktadır. Böylece göç, kapitalizme hizmet eden ve kapitalizmi ele geçirmesine veya onu etkisiz hale getirmesine asla izin verilmeyen bir nesne haline gelmektedir. Başka bir ifadeyle, küresel kapitalist sistemler de göçü arzular görünmekte ve belli bir aşamaya kadar onun değiştirici-dönüştürücü gücünden de faydalanmak istemektedir. Fakat göçün içerdiği arzuların devrimci gücü sebebiyle de kendi varlığına bir tehlike oluşturmaya müsaade etmeyecek esneklikte denetimi elinde tutmak istemesine yol açmaktadır. Dolayısıyla modernite de bireylerin haklarını insansızlaştıran bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır (Akal ve Ergün, 2011: 2). Bu karmaşık yapı kapsayıcı bir göç politikası üretilmesinin önündeki büyük bir engeldir. Üstelik üretken ve yaratıcı bir göç politikası oluşturmayı da bu döngü sebebiyle yine kendisi arzulamayacaktır.

Uluslararası göç, her ne kadar uluslararası alanda bir politika üretimini gerektirse de yalnızca siyasetin konusu değildir. Göç, uluslararası hukuk ve insan hakları alanlarını yakından ilgilendirmektedir. Göçmenlerin insan haklarının korunması ve göçmen haklarının uluslararası insan hakları çerçevesinde düzenlenmesi uluslararası hukuk ve anlaşmaların konusudur. Burada uluslararası hukuk göç eden bireyin yalnızca ulus devletlerin sınırlarını aşabilmesine odaklanarak değil, göç eylemi gerçekleşikten sonra da göçmenlerin yaşam, korunma, toplumsal ve ekonomik entegrasyon ile ilgili haklarını düzenleyerek, göç etme nedenlerine göre uygulanan farklı hukuk rejimlerini engelleyerek ve demokratik katılımı ilgili yaşadıkları sorunlara çözümler sağlayarak yapıcı bir göç hukuku üretmelidir. O halde küreselleşmenin çıkarlarını göz ardı edebilecek devletler üstü, birey odaklı ortak göç politikaları ve ortak göç hukuku ne derece gerçekleştirilebilir bu ayrı bir çalışmanın konusu olsa da bunu sağlamanın öncelikli yolu her alanda arzunun üretken ve yaratıcı mevcudiyetinin kabul edilmesini gerektirmektedir.

³⁹ *Gösteri Toplumu*, Fransız Sitüasyonist Enternasyonal lideri Guy Debord'un ilk kez 1967 yılında basılan kitabıdır. Debord, 1968 Mayıs Paris öğrenci ayaklanmalarını örgütlemesi ve yapılan protestolarda aktif rol alınmasıyla tanınmaktadır.

Politik düzlemde küreselleşmenin göç ve göçmen üzerindeki etkisi ile felsefi düzlemde arzunun göç ve göçmen üzerindeki mevcudiyeti, küreselleşme ve arzunun birbirlerine nasıl müdahale ettikleri, küreselleşmenin devletlerin bir kapma aygıtına, arzunun sürekli üretimde ve sistemde kalmaya çalışmasının da onu göç öznesinin bir savaş makinasına dönüştürdüğü görülmektedir. Göç kavramının başka türlü düşünülmesine imkân tanımak için üzerine daha kapsamlı, disiplinler arası ve çok boyutlu bağlar kurarak çözümler üretmek göç politikalarına rehberlik edecektir. Üstelik siyasi süreçlerin bile dijitalleştiğini göz önünde bulundurursak dijital transnasyonalizm⁴⁰ ile ilgili yaratıcı bir göç politikası üretimi de mümkün kılınabilir.

Ulus devlet düzeninin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan uluslararası göç, ulus devletlerin kendi eliyle engellenmeye çalışılırken yine onları farklı sorunlarla karşı karşıya da bırakmaktadır. Hem göç alan hem de göç veren devlet olabilmek varlıklarını sürdürmenin ve yayılmanın koşuluken, bütün bu süreci kontrol edememek ve yönetememek de yine devletlerin varlıklarına bir tehdit olarak görünmektedir. Bu durum onların göç politikalarının da sürekli güncelleştirmelerini gerektirmektedir. Örnek vermek gerekirse; ülkenin nüfus büyüme hızının düşüş eğilimi göstermesi sebebiyle göç politikalarında daha esnek davranılarak demografik katkı sağlanması dahi gerekebilmektedir. Dolayısıyla varlıklarını sürdürebilmenin yolunun yabancı olanı da kendilerine dahil edebilme ölçüsüne bağlanabildiği bir döngü karşımıza çıkmaktadır. Bu karmaşık döngünün anlaşılır kılınması ise ulus devletlerin de küreselleşme etkisi altında değerlendirmesi ile mümkün görünmektedir. Çünkü küreselleşmenin göç ile kurduğu ilişkiye benzer bir yapı yine küreselleşmenin ulus devlet ilişkisiyle de ortaya çıkmaktadır.

Avrupa’da yıkılan feodal siyasal yapı, aynı dönemde yükselen ve gelişen modernlik ve kapitalist üretim modelinin hâkimiyetinin yaygınlaşması, feodal yapının yerine merkezi devlet yapısını esas alan siyasal düzenin gelişimi ulus devlet yapısını ortaya çıkarmıştır. 1789 Fransız İhtilali bu gelişimin en önemli aktörü sayılır. Ancak ulus devletlerin oluşumunu tek başına bir devrimin sonucu olarak görmek sınırlayıcı bir bakış açısı olacaktır. Ulus devletin gelişiminden önce modern devlet düşüncesinin temel öğeleri doğmuştur ve bu da 1648’de Westfalya Barış Antlaşması ile biten din savaşları dönemine

⁴⁰ Bu konuda detaylı bir okuma örneği olarak bkz. (Tabak ve Beyaz, 2022).

rastlamaktadır. Buna göre modern devlet, egemenlik hakkına sahip bir kurum olarak ve sahip olduğu özerklikle ekonomik, toplumsal, kültürel yaşamın denetleyicisi ve aynı zamanda sınırları üzerinde de mutlak bir denetim hakkına sahip özellikleriyle ortaya çıkmıştır (Unat, 2017: 5). Ulus anlayışının gelişimi, başka bir deyişle, ortak bir kültür, ekonomi, tarih, dil ve değerlerin üretimi modern egemen devletleri ulus devlet modeline dönüştürmüştür. Kapitalist üretim ekonomisi sosyal hakların, ulusal egemenlik ve irade de hem hukuki ve hem de sosyal hakların gelişimine aracılık etmiştir. Demokrasi, temsil, demokratik yönetim hukuk devleti ve sosyal devlet anlayışını; halkın birliği, halkın ortak değerleri ve devletlerin belirginleşen sınırları ulus ve ulus devlet düşüncesini; ekonomi ve üretim düzenindeki yeniliklerle ortaya çıkan iş birlikleri ve karşılıklı bağımlılıklar ise kapitalist devletleri ve kapitalist üretim modeli biçimini meydana getirmiştir. Bütün bunların yayılması, dağılması ve sınırların ötesinde görünür hale gelmesi de küreselleşme ile mümkün olmuştur.

Küreselleşme ne kadar sınırları aşarak var oluyorsa ulus devlet de kendini sınırlarını korumak üzerinden tanımlamaktadır. Ulus devletin meşruiyeti kendi sınırları üzerinden var olmaktadır ve ulus devlet sınırlarına egemendir; bu sınırlardan girip çıkacak insan, bilgi, mal ve sermaye onun denetimi altındadır. Ulus devlet, coğrafi sınırlarını olduğu kadar aynı zamanda kültürel sınırlarını da koruma eğilimindedir. Ancak küreselleşen dünyada mekânların kültürler arasında açık bir tampon oluşturabileceğinden bahsetmek de zordur. Küreselleşme, zaman ve mekân kavramlarının öneminin yitirilmesine neden olmaktadır, fakat ulus devletin egemenliğini korumak adına gerekli olan bileşenler yine zaman ve mekândır. İçinde bulunduğumuz çağın da bir gereği olarak; dijital alanlarda hâkimiyet kurmak isteyen ulus devletler de ulusal güvenlik tehditlerini engellemek gibi önemli konularda zaman-mekân etkileşimlerini artık siber alanlarda kurmaktadır.⁴¹

Küreselleşmenin -ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda- ulus devlete olan etkileri olumlu olduğu kadar aynı zamanda olumsuzdur. Örneğin olumlu ekonomik etkilerinden biri; küreselleşme dünyayı global bir pazar haline getirerek ulus devletlerin ekonomik büyümelerine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Çünkü küreselleşme,

⁴¹ Siber alan, siber güvenlik konularında detaylı bir okuma örneği olarak bkz. (Karasoy ve Gezici, 2023).

serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması için elverişli şartları sağlayarak ulus devletlerin kalkınma, büyüme ve kaynaklara erişimini kolaylaştırmaktadır. Ancak küresel ekonomi politikalarının bazı devletlerin ekonomik bağımsızlığını zayıflatması da küreselleşmenin olumsuz etkisidir. Küresel ekonomi politikaları güçlü ulus devlet ekonomilerini öne çıkarırken az gelişmiş ekonomileri olan devletlerin ise önemli ölçüde bağımlı hale gelmesine neden olarak onları görünmez kılmaktadır. Beyaz'da bu durumu merkez-çevre kuramı çerçevesinde,

“Merkez ülkeler olarak tabir edilen gelişmiş ve kapitalist ülkeler, az gelişmiş ve kapitalist olmayan çevre ülkelerden ucuz işgücü ve ham madde ithal ederken; ekonomik, sosyal ve kültürel olarak merkez ülkeler çevre ülkeleri kendilerine bağımlı hâle getirmektedirler. Böylelikle göç hareketliliği çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru olmakta, uluslararası göç süreci gelişmekte olan, az gelişmiş veya gelişmemiş olarak tabir edilen çevre ülkeler aleyhine işlemektedir” (2019: 30)

şeklinde değerlendirmektedir. Diğer yandan, örneğin politik açıdan olumlu etkisi; devletler arası ilişkilerin gelişimini ve küresel sorunlarda iş birliğini kolaylaştırmasıdır. Fakat uluslararası kuruluşlar ve küresel anlaşmalar aynı zamanda ulus devletlerin bağımsız kararlarını kısıtlayarak ulusal politikaları değersiz kılabilir. Bir başka açıdan ise, ekonomik açıdan bağımsız ve güçlü ulus devletler politik sahada da aynı gücü elinde tutmak isteyerek, küresel politik kararları da kendisine uyarlamaya çalışacaktır. Küreselleşme, sosyal ve kültürel açıdan da olumlu ve olumsuz etkilere neden olmaktadır. Örneğin; farklı kültürler etkileşim ve çeşitlilik sağlarken bu durum aynı zamanda ulus devletlerde yerel kültürleri yok etme tehlikesi taşımaktadır. Üstelik ekonomisi güçlü devletler bu alanda da baskın politikalar kurarak yalnızca kendi sınırları içinde değil aynı zamanda uluslararası boyutta da kendi kültürel ve sosyal değerlerini tektipleştirme aracı olarak kullanabilme gücüne sahiptir. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, küreselleşme içerisinde karmaşık ve çok boyutlu etkiler barındırmaktadır. Ulus devlet üzerinde meydana getirdiği etkiler ise ancak yine ulus devletlerin bu süreçte biçimlendirdikleri kendi politikalarının bir sonucu olarak tezahür edecektir.

Küreselleşmenin gücü ve etkisi, ulus devletlerin sınırlarını kaldırarak göç öznesini dünya vatandaşlığına davet etmektedir. Fakat bu durumu türdeş bir toplumsal yapı kurmaya çalışan ulus devletler varlıklarına tehdit olarak algılamaktadır. Sınırları belirlenmiş topraklarda, ortak kültürler ve değerlerle donatılmış bir millet kurmayı

hedefleyen modern ulus devletler, küreselleşme sürecinin bu davetini kendi göç politikalarını kurarak durdurmaya veya yönetmeye çalışmaktadır. Ancak ulus devletlerin kendileri için ürettikleri rasyonalist politikalar yine küreselleşmenin etkisiyle uluslararası politika veya uluslararası hukuk tarafından işlevsiz kalabilmektedir. Bu sebeple uluslararası toplumu esas alan bir göç rejiminde uluslararası hukuk ilkelerinin uygulanacağı bir düzen tesis edilmesine ihtiyaç vardır (İhlamur-Öner, 2018: 596). Bu noktada uluslararası göç küreselleşmeye hizmet eden ve küreselleşmenin arzuladığı bir edim olmakla beraber aynı zamanda ulus devletlerin de kontrollü bir biçimde yönetmek istediği bir eyleme dönüşmektedir. Ayrıca daha önce de değinildiği gibi küreselleşmenin farklı etkileriyle göç hareketliliğinin de büyük değişime uğraması ve siber güvenlik, transnasyonalizm, dijital alan gibi kavramların ışığında göç politikalarının ve göç hukukunun birlikte düşünülmesi ve ulusların sınırlarının da göçe tamamen kapılarını kapatmaması gibi gereklilikleri de doğurmaktadır. Bu noktada küresel bir göç rejimi ve göç yönetişiminin inşasını kurmak, bu yapıyı küresel düzeydeki eşitsiz güç ilişkileri ve güç siyasetinden bağımsız yapılandırmak bir çözüm önerisi olarak düşünülebilir (İhlamur-Öner, 2018: 593). Göç hareketleri ulus devletlerin gücüne ulusların kendi kültür, değer ve sermayelerinin uluslararası sınırlarda dolaşımını sağlayarak katkı sağlasa da bu başka bir ulus devletin varlığı için siyasi ve toplumsal bir tehdit oluşturabilmektedir. Bu sebeple, ulus devletler de göçmen odaklı gerçekçi bir yaklaşımdan uzak olan uluslararası göç politikalarıyla göç eden birey için işleri daha karmaşık hale getirmektedir.

Yaratıcı göç politikalarının üretimi ekonomik, sosyal, kültürel etkilerin olumlu ve olumsuz salınımlarında elbette yararlı bir düzeye ulaşmamaktadır. Göç politikalarının olumlu yapısal dönüşümü ancak ulus devletleri merkeze alan çoğunlukçu yaklaşımı reddederek tekilliklerin özündeki arzunun aslında tam da bireyin kendisinin ve hayatın özü olduğunu temel alarak mümkündür:

“Hakları yeniden düşünmek için kimliklerin ötesine geçmek zorunludur. Hiçbir kimliğe gönderme yapmaksızın insanın düşünsel/bedensel özerkliğinin korunabildiği yerde, haklar da korunmuş olur. Aksi halde korunan başka bir şeydir ya da doğrudan doğruya kimliklerdir” (Akal ve Ergün, 2011: 8).

Cemal Bâli Akal’ın düşünsel ve bedensel özerkliklere vurgu yapması da tekillikleri feda etmeyen ve hatta onları görünür kılan bir toplum önerisi ortaya çıkarmaktadır. Var olma direnciyle ayakta kalan tekil bireylerin bu dirençten başka bir

şey olmadığını düşünerek hareket etmek ve yurttaş olmadığı için göçmeni dışlamak yerine haklarını koruyarak onları bu toplum düzenine dahil etmek gereklidir (Akal ve Ergün, 2011). Bunu mümkün kılmanın bir sonucu olarak da ulus devlet birliği, sınırları ve küresel düzeydeki faaliyetleri işlevsiz kalacaktır. Öncelik devletleşmeden bireyleşmeye dönüşecek, sınırlar yerini açıklığa teslim ederek Deleuze'ün vurguladığı yeni bağlantılar yaratan yatay yayılma ile gerçek anlamda küresel bir güç potansiyeli ortaya çıkacaktır. Küreselleşme gerçekten de kendi bağlamını ulus devlet oluşumları ile yok ederken, arzunun öne çıkması ulus devlet anlayışını yıkarak küreselleşmenin varlık anlayışını ve kavramın manasını tamamen değiştirecektir. Deleuze'ün bireylerdeki *arzunun devrimci gücünden* söz ederken aslında toplumsala dönüşme potansiyelini ne denli güçlü bir şekilde kendinde barındırdığını ifade etmesi de bu dönüşüm hareketini görebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Göçün başlı başına kendisi göç eden ve göç veren toplumları değiştirip dönüştürmeye muktedir bir hareketliliklerdir. Arzu da kendinde aynı gücü muhafaza etme nedeniyle çekirdek toplumsal yapıdan itibaren engellenmektedir. Bu noktada toplumsal dinamikleri değiştiren her iki etkinin de küresel yapılara ve ulus devletlere tehdit oluşturduğu gerçeği ortadadır. Sonuç olarak, arzuyu yok sayarak göç hareketinin toplumda meydana getirdiği dönüşümle başa çıkmayı yeğleyen ulus devlet varlığı mı, yoksa bunun yerine varlıklarını bir kenara bırakıp arzuyu özgürleştirerek gerçek manada küresel yaratıcı bir yaşam potansiyeli ve birlikteliği sergilemeyi tercih eden bir insanlık mı şeklindeki sorulara cevap aranması, farklı bir yaklaşım sağlayacaktır. Ulus devletlerin ve modern kapitalist sistemlerin çelişkilerini yok edebilmemizin yolu; her şeyi ama ilk olarak da devlet kavramının en baştan düşünülerek ve yeniden yaratımla gerçekleştirilebilecek oluşumların neler olabileceğini fark ederek mümkün görünmektedir.

3. BÖLÜM: DELEUZE FELSEFESİ İLE GÖÇMEN SORUNLARINA BAKIŞ

*“Ya içimizdedir tüm dünyaları ile sonsuzluk,
Ya hiçbir yerde...”*

Novalis

3.1. Göçmenin Karşılaştığı Temel Sorunlar

Göç, tarih boyunca tüm canlıların en temel hareketliliklerinden biri olarak, sosyo-kültürel ve bilinçli bir varlık olan insanlık için tüm canlılardan ayrı öneme sahip bir olgu haline gelmiştir. Göç, ekonomik, siyasi veya sosyal sorunlar nedeniyle gerçekleşen, insanların doğdukları yerden farklı bir bölgeye yerleşme sürecidir. İş imkânlarının aranması veya daha iyi bir yaşam standardı elde etme arzusu, savaş, kıtlık, salgın, afet, baskı veya ayrımcılık gibi birçok etken bireyleri göç hareketine zorlayan başlıca nedenlerdir. Özellikle son yüzyılda yeryüzünde meydana gelen çevresel tahribatlar ve iklim değişikliği gibi faktörler de göç nedenleri arasında yer almaktadır. Göç, insanların farklı coğrafyalarda yer değiştirmesiyle ortaya çıkan bir edim olsa da sadece fiziksel olarak bir yerden başka bir yere taşınmayı ifade etmekle kalmaz aynı zamanda yer değiştirme hareketinin neden olduğu çok boyutlu ve karmaşık bir süreci beraberinde getirir. Bu çok boyutlu ve karmaşık süreci ele almak ve insanın ihtiyaçlarından doğan birlikte yaşama güdüsünü açıklamak, felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk, ekonomi ve siyaset gibi alanlarda çoklu iş birliği gerektirir. Üstelik yalnızca bu bilimlerin sağladığı iş birliği de bireylerin yaşamla ilgili alanlarını açıklamada yetersiz kalır. İnsanın kültürel bir varlık olması, onun sanat, eğitim, din, dil ve edebiyat ile olan ilişkisini de ortaya koyma ihtiyacı doğurur. Dolayısıyla göç hareketinin meydana getirdiği değişim sürecini de anlamlandırmak için her alanı kendi içerisinde, birbirleri ile kesiştikleri temas noktalarında ve birbirlerini dönüştürdükleri sahalarda da tartışmaya açmak verimli anlamda bir değerlendirme sağlayabilir.

Göç; göç eden özneye, göç veren ve göç alan ülkeye birçok sorunu veya değişimi aynı anda beraberinde getirebilir. Yeni bir ülkede yaşamak için yer değiştiren insanlar yalnızca kendi hayatlarında değişim gerçekleştirmiş olmaz, onların hayatlarındaki değişim aynı zamanda toplum ve kültürler arasında etkileşimi de zorunlu kılar. Bu etkileşim, farklı toplumlarda farklı sonuçlara neden olur. Göç veren ülke göç alan ülkeye

kendi toplumsal değer ve kültürel öğelerini aktarır. Göç alan ülke de bireylerin neden olduğu farklılık ve çeşitliliklerden kendi toplumsal yapısını koruma ihtiyacı ile değişim ve dönüşümü sınırlandırmaya çalışacak politikalar üretir. Göç eden kişi her ne sebeple hareket eylemini gerçekleştirirse gerçekleştirsin geride bıraktığı mekânın kodlarıyla, o mekânla geliştirdiği aidiyet duygusu ve mekânın kendisine yüklediği eski kimliğiyle yeni mekânına varır. Bu noktada da göç öznesi artık “özne” olmaktan çıkar, göç ettiği ülkenin kullanışlı aygıtları olan yasaların, sözleşmelerin veya kurumların nesnesi haline gelir. Ulus devletlerin belirgin sınırları, olduğu yerdeki yerleşikliği, yalnızca yerleştiği mekâna değil var olduğu zamana da hükmetmesi küreselleşmenin göçmene vaat ettiği hareket edebilme özgürlüğünü ve göçmenin göç ettiği ülkede kendi biricik varlığını eskisi gibi sürdürebilme imkânını ortadan kaldırır. Üstelik ulus devletler bütün bunları göç öznesinin ırkı, dini, cinsiyeti, ideolojisi veya hangi ulustan olduğu gibi sınıflandırmalara ve sınırlamalara dayanarak gerçekleştirir. Göçmen, göç etmeye karar verme ve göçü gerçekleştirme süreci içerisinde önemli yaşamsal zorluklarla mücadele içindeyken onun vardığı mekânda karşılaştığı bu sorunlar yeni çatışmalar ve mücadele alanları doğurur.

Göçmenlerin karşılaştığı sorunlar oldukça geniş bir alanda etki gösterir. Göçmenler; bir yandan barınma, sağlık, eğitim, işsizlik, adalet ve kamu hizmetlerinden faydalanma gibi temel ekonomik, hukuki ve sosyal ihtiyaçlarını sağlamada zorluklarla mücadele ederken, bir yandan da dil, kültürel uyum ve sosyal kabul gibi sorunlarla karşı karşıya kalarak siyasi katılım, özgürlük ve eşitlik konularında da ayrımcılığa maruz kalır.

Hijyenik olmayan yaşam koşulları, yetersiz beslenme, uygun şartlarda barınamama, göç edilen ülkedeki iklim, hatta göç eden bireyin fiziksel yapısı ve giyim alışkanlıkları gibi nedenler sağlık sorunlarını beraberinde getirebilir. Psikolojik açıdan da zorlu bir sürecin içindeyken, göçmenlerin toplu ve yoğun olarak yaşadıkları bölgeler bu nedenlerle salgın hastalıkların tehdidi altında kalır. Olumsuz çalışma koşullarına -düşük ücretler, beden yoğun iş gücü vs gibi- sosyal haklardan yoksun olmaları da eklendiğinde göçmenlerin sağlık problemleri artmakta, ayrıca bu problemler onlara ekonomik açıdan da olumsuz etki etmektedir. Göçmenler de ayrıca ev sahibi ülkelerde istihdam, kaynak kullanımındaki eşitsizlik ve rekabete yol açabilecek ekonomik bir dalgalanma oluşturma gücüne sahiptir. Özellikle neoklasik teoriler uluslararası göçü açıklamak için işgücü piyasasını temel almaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan ikili işgücü piyasası teorisi de

hedef ülkelerde göçmen işgücüne sürekli bir talep olduğunu vurgular ve bu talep modern toplumlarda endüstriyel ekonomik sistemlerin bir özelliği olmasından kaynaklanır (Sert, 2018: 33). Göçmenlerin karşılaştığı bu sürecin doğru yönetilememesi ülkelerin sosyal hizmetler, altyapı ve çevre sorunlarına da yenilerini ekler. Göçün siyasi ve hukuki boyutları da oldukça karmaşıktır. Göçmenler, göçe karar verme ve uygulama aşamasında hem küresel politikalara maruz kalmakta hem de göç edilen ülkenin ulusal politikalarının baskısını yaşamaktadır. Onların insan hakları çerçevesine ne kadar dahil edildikleri ve bu çerçevenin göçmen hakları ve sosyal adalet konularına ne denli çözüm üretebildiği hukuki ve siyasal alanın konularındandır. Eğitim konusu da göçmenin ve ev sahibi ülkenin önemli bir sorunudur. Dil engeli ve eğitim sistemlerinin farklı olması gibi zorlukların dışında, beslenme ve barınma gibi öncelikli ihtiyaçların karşılanması zorunluluğuyla eğitime erişimden feragat ederek ekonomik katılımda bulunmaları da göçmenlerin karşılaştığı problemlerdendir.

Özellikle dil ve eğitim⁴² sorunu toplumsal yaşama katılamama, uyumsuzluk ve sosyal kabul görmemelerinin, başka bir ifadeyle sosyal ve kültürel problemlerin ayrıca başka bir nedenidir. Sosyal ve kültürel entegrasyon, göçün ortaya çıkardığı bir başka önemli zorluk olmakla beraber dilin bu konudaki öncelikli etkisi yadsınamaz. Göç; kültür, inanış, yaşam tarzı, gelenekler ve değerler arasında çatışmalara yol açarak göç öznesinin sosyal uyumunu zorlaştırır. Göçmenler ve göç edilen ülkenin toplumu arasındaki sosyo-kültürel farklılıklar uyum politikalarının sertleştirilmesine hatta ırkçılık gibi aşırı milliyetçi hareketlerin yaygınlaşmasına dahi yol açabilir. Dil ve ifade zorluğu çeken, ekonomik ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalan göçmen de bu sosyo-kültürel ve politik dışlanma karşısında marjinalleşmeye açık bir hale gelir. Yabancı, farklı ve öteki olarak konumlandırılmak, bireyin kimlik ve aidiyet duygularının yaralanmasına, ayrımcılığa maruz kalarak kültürel yalnızlık çekmesine neden olur. Bu sosyo-kültürel dışlanma yalnızca kültürel yalnızlığa neden olmaz, göçmenleri aynı zamanda azınlık statüsüne düşürerek onların sosyal haklardan ve adaletten etkin yararlanamamalarına yol açar. Bu noktada, toplumsal alanlarda hak ve adaletten mahrum kalmak, göçmenin

⁴² Dil, eğitim ve bunlara bağlı uyum sorunları için detaylı bir çalışma için bkz. (Unat, 2017: 205).

demokratik siyasi katılımını da engelleyerek *azınlıkların temsili* politik alanda kendini gerçekleştirememesine sebep olacaktır.

Göçmenler, ekonomik, hukuki, siyasi ve toplumsal alanlarda kısaca özetlemeye çalışılan bu ve benzer sorunlarla mücadele etmekte ve kapitalist sistem içinde kendilerine varlık alanı açmaya çalışmaktadırlar. Her ne kadar bu çalışmanın çerçevesine uygun olarak yalnızca “*kimlik ve aidiyet*”, “*farklılık ve öteki*”, “*demokrasi ve temsil*” gibi politik ve sosyo-kültürel olgulara odaklanmak bu sorunları açıklamada yetersiz kalacak olsa da Deleuze’ün “*perspektiflerin yerini değiştirme*” (2020: 11) vurgusu ile geliştirilen politik bir felsefe, göçmenin sorunlarına yeni bir yaklaşım geliştirilmesine aracılık edecektir. Deleuze felsefesinin farklılık vurgusu, geleneksel temsil biçimlerine karşı duruşu, azınlık kavramına yoğunluk ve yeğlilik perspektifi katan, çoğunluğun olduğu yerin iktidar ve güç doğurduğunu temel alan bakış açısı göçmen sorunlarına yeni ve özgün bir eleştirel katkıda bulunarak çözüm önerisi sunabilir. Bu sebeple, göçmenin sosyo-kültürel ve siyasal uyum konusunda yaşadığı bütün bu zorlukların içinde tekilliklerinde biriktirdikleri farklılıklarını kabul ettirememeye kaygıları, aidiyetsizlik hisleri, sorunlarını dile getiremeyecek ve onlara çözüm bulunamayacak ölçüde temsil edilememeleri ile ilgili olan bu başlıklar öncelikle daha detaylı açıklanma ihtiyacı duymaktadır.

3.2. Göçmenin Kimlik, Aidiyet, Farklılık ve Öteki Sorunu

Göç çalışmalarından bağımsız düşünemeyeceğimiz bir kavram olarak kimlik, en genel tanımla; kişinin kendisiyle ve bir kolektifle özdeşleşme ilişkisinin yanı sıra bir bireyin kim olduğu hakkındaki hukuki ve bürokratik bilgilerin de toplamıdır. Dolayısıyla eğer kimlik bir özdeşleşme⁴³ ilişkisiyse, kişinin bu ilişkiyi, aidiyet bağıyla beraber güçlü bir biçimde hissederek kurmasını gerektirir. Göç literatürü ait olma ve bağlılık ihtiyacının siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel kimliklerimizi meydana getirdiğini söyler. Göçmenin durumunda ise bu kimlikler fazlasıyla karmaşık hale gelir. Çünkü göçmen, köken ülkeyle ekonomik, siyasi ve etnik bağları hala canlıyken hedef ülkeyle de hem ekonomik hem de kültürel bağlar kurmaya başlamıştır. Göçmenler kendi kökenlerine olan

⁴³ İngilizce’de kimlik anlamına gelen “identity” kelimesinin aynı zamanda diğer bir anlamı; özdeşliktir. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen “kimliğin bir özdeşlik ilişkisi” olduğuna dair önerme, bir önermenin de ötesindedir.

bağlılıklarını sürdürmeye çalışırken aynı zamanda yeni topluma uyum konusunda bir denge bulmaya çalışırlar. Göç özneleri, yeni bir topluma dahil olma süreci içinde bazı çatışmalar yaşayarak kendi kimliklerini kimi zaman farkında bile olmadan yeniden dizayn etmeye zorlanırlar. Göç, bireylerin kimlik ve aidiyet algılarını -karşılaştığı kültürel farklılıklarla- değiştirme gücüne sahiptir ve göçmenin kendisi bu değişime açık olsa dahi, uyum süreci yine de büyük zorluklar ve engellerle doludur. Fakat bir yandan bu değişimin asimilasyona neden olabileceğinin bilincinde olan göçmenlerin bu değişime direnerek kendi kültürel kimliklerini aşırı korumacı davranış biçimleri de söz konusu olmakta ve bu da onları daha fazla yalnızlaştırabilmektedir. Bunun sonucu olarak, bireylerin fiziksel olarak dahil oldukları bir topluma ve kültüre karşı kurması beklenen aidiyet duygusu eksik kalır. Göçmenler aidiyet hislerinin eksikliği ile yabancılaşma, dışlanmışlık hissi üretir ve toplum tarafından gerçekten de kabul edilmeme problemi ile karşılaşır. Aidiyet duygusunu aşma meselesi göçmen bireylerin içinde bulunduğu toplumla sosyo-kültürel ilişkiler kurmaları ve yeni bağlantılar yaratmalarıyla güçlenebilir. Ancak bu sorunun üstesinden gelmek yine dil ve ifade ile ilgili engellerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilir.

Göç, görüldüğü üzere kimlik ve aidiyet hissi arasında karmaşık bir ilişki yaratmakta ve aidiyet bağı kimliklendirme sürecine katkı sağlayan bir olgu olmakla beraber aidiyet bağının geliştirilmesi de göçmenin karşılaştığı zorlukların asgari düzeye inmesinden ileri gelebilmektedir. Birbirini besleyebilme gücü bireylerin sosyal uyum, toplumsal destek, eğitim ve kültürel koruma gibi alanlarda desteklenmeleri ile mümkün olabilecek bir süreci kapsamaktadır. Göçmenlerin yeni bir topluma uyum sağlamaya çalışırken kendilerini yabancılaşmış hissetmelerinin yanı sıra kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmaları da kimlik ve aidiyet sorunlarını artıran bir etken olarak yorumlanabilir. Aidiyet sorunları toplumsal alanda kabul görmeme, yabancılaşma hissi, sosyo-kültürel ayrımcılık ve önyargılarla karşılaşma, sosyal izolasyon ve dışlanma, kimlik bunalımı ve kimlik çatışması gibi problemlerini beraberinde getirir. Bütün bunların birlikte değerlendirilmesi göç politikalarının belirlenmesinde önemli ölçüde dikkate alınması gereken bir faktördür. Etkin bir göç politikasının oluşturulması dil, eğitim, iş gücü, sosyal ve kültürel uyumun birlikte değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu konuda sosyoloji, antropoloji, kültür çalışmaları, göç çalışmaları ve uluslararası ilişkiler

gibi multidisipliner çalışma alanlarıyla göçmenlerin kimlik, aidiyet, kültürel etkileşim ve uyum süreçleri incelenerek göçün göçmen üzerinde meydana getirdiği etkiler ölçülebilir. Toplumsal katılım ve sosyal uyum sürecinde göçmenlerin aidiyet sorunlarının çözümü yalnızca bu disiplinlerin değil aynı zamanda toplumun tüm kesimlerinin iş birliğiyle gerçekleştirilebilir.

Göç, birbirinden farklı ırkları, din, gelenek ve kültürleri bir araya getirerek toplumda çeşitlilik yaratan bir olgudur. Göçün etkisiyle toplumu oluşturan bireylerin ve yaşam tarzlarının arasında büyüyen bu çeşitlilik, farkın varlığından ileri gelmektedir. Bunun anlamı da çeşitliliği oluşturan temel yapının, yani kimliklerin farklılık içermesidir. Dolayısıyla kimliğin yaratımı için farklılığa ihtiyaç vardır, başka bir ifadeyle kimliği oluşturan da farktır;

“Bir kimlik toplumsal olarak kabul edilmiş bir dizi farklılıkla olan ilişkisi yoluyla oluşturulur. ...Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür” (Connolly, 1995: 92-93).

Özdeşlik ve eşitlikten kendi farkıyla ayrılarak oluşan kimlik, kendisiyle özdeş olmayı, yani farklı olanı *öteki* olarak konumlandırır. Başka bir deyişle, kimlikler birbiriyle özdeşlik ilişkisi kuramadığı ve farklılıklarla karşılaştığı an ötekini inşa eder. Böylece her biri birbirinin ötekisi olup her biri ayrı ayrı da birbirini meydana getirir ve kimlikler her zaman ötekinin içerdiği farklılığın tehdidi ile yapılır. Buradan hareketle; *“öteki olmadan kimliğin varlığından bahsetmek, içerideki kimliğin dışındaki öteki olmadan kimlikten konuşmak, onu tanımlamaya çalışmak mümkün gözükmemektedir”* (Yıldırım, 2021: 51) sonucuna varabiliriz. Oldukça karmaşık görünen kimlik ve öteki ilişkisini kısaca özetlemek gerekirse; kimlik hem kendi içindeki farkından ileri gelerek kendini kurar, hem de karşıt bir güç olarak *ötekini* yaratarak kendi farkını ve varlığını belirginleştirir. Bir toplumda ötekinin görünür olması toplumsal kimliklerin varlığını da kanıtlar niteliktedir.

Bonnie Honig “Farklılık, İkilemler ve Ev Politikası” adlı makalesinde farklılık ve kimlik ilişkisine dair yeni bir yaklaşım öne sürer:

“... Farklılık aynı zamanda kimliğin kapanmasına direnen ve onu aşan şeydir. Yalnız başkaları *karşısındaki*⁴⁴ bir farka değil, kimliği aynı olanı sözde idare etme biçimi içinden rahatsız eden bir farka işaret eder. Farklılık, kimliğin sürekli dışarı atmaya, sabitleştirmeye veya yerinde tutmaya çalıştığı (ve bunu başaramadığı) şeydir. Kısacası, farklılık kimlik açısından bir sorundur, onun sıfatlarından biri değildir” (1999: 365).

Buradaki vurgu farklılığın kimliğin içindeki homojenliğe dahi direndiğini belirginleştirmektedir. Farklı bir değerlendirmeye, kimliğin kaçış çizgisinin farklılık olduğu yorumu da yapılabilir. Dogmatik düşüncenin dayattığı negatif fark⁴⁵ kavrayışı da Bonnie’nin düşüncesini destekler nitelikte *kimlik politikaları* kurmaktadır. Kimliğin dahi kabul edemediği “*farklılıklar kimlik politikalarında her zaman ve zorunlu olarak bir farklılık yaratma politikası*” (Benhabib, 1999: 12) haline gelir.

Göçün yarattığı temel sorunlar da kimlik, aidiyet, farklılık ve öteki kavramları ile doğrudan ilişkilidir. Daha açık ifade etmek gerekirse, toplumsal uyuma dahil edemediğimiz, kaynaştıramadığımız farklılıklarımız -ki bu farklılıklar aslında kimliğimizi oluşturan öğelerdir- yabancı/öteki olarak nitelendirilmemize yol açar. Kimlikler birbirleriyle uyum içinde var olduğu anda farklılık olumsuzlanan, dışlanan olarak konumlandırılır. Burada dikkate alınması gereken önemli nokta da *olumsuzlanan ve dışlanan farklılığı* nedeniyle göçmenin diğer alanlarda da -istihdam, adalet, sağlık vs.- öteki konumuna düşerek ayrımcılığa açık bir hale gelmesidir. Dolayısıyla göçmenin öteki olma deneyimi türdeş bir toplum içinde var kalma direncini mutlak biçimde düşüren bir etki haline gelir.

3.3. Göçmenin Demokraside Temsil Sorunu

Göçmenlerin demokrasideki temsil sorununun belirgin hale getirilmesi için önce demokrasinin ne olduğu konusunun ve demokrasinin temsil ile ilişkisinin anlaşılır kılınmasına ihtiyaç vardır. Etimolojik olarak Latince *halk* anlamına gelen *demos* ve *iktidar/egemenlik* anlamına gelen *kratos* sözcüklerinin bir araya gelerek oluşturduğu demokrasi kavramı -basitçe anlaşıldığı gibi- *halkın iktidarı/egemenliği* olarak

⁴⁴ Vurgu yazara aittir.

⁴⁵ Negatif fark kavrayışına örnek olarak Sinan Kılıç’ın bir önermesini göstermekte fayda var; “Öteki kimdir? Öteki aynı olanın karşısında yer alandır. Aynının karşıtıdır. Aynı olan nedir? Aynı olan özdeş olandır. Özdeş olumludur, özdeşin karşıtı olan fark olumsuzlanır” (2013: 37).

tanımlanabilir. Demokrasiye dair tanımların, sorunların, kuram ve pratiklerin yüzyıllardır tartışıldığı ve bu çeşitliliğe siyasi ve felsefi olarak birçok düşünürün katkıda bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda demokrasiye farklı atıfların da yapıldığını, yeni içerikler kazandırıldığını görmek mümkündür. Ancak demokrasiyi temsil ilişkisi çerçevesinde değerlendirmek gerekirse özellikle değinilecek nokta; demokrasinin kendi bileşenlerinin yani en basit haliyle halk ve egemenliğin sorgulamaya açılması olmalıdır.

Demokrasi geniş bir tanımlama olarak ele alındığında halkın sosyal eşitliğini sağlama, tüm kapsayıcılığıyla herkese fırsat eşitliği sunma, çoğunluğun yönetimi yanında azınlıkları göz ardı etmeme ve halkın desteğiyle yine aynı halkın kendini yönetmesi durumudur. Oysa diğer taraftan iktidar/egemenlik bileşenini ele aldığımızda ise bir güç mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Çoğunluğun egemenliği de bu noktada, güçlü demokrasi ve güçlü devlet düşüncesini doğurmakta ve güçlü bir devlet, demokrasiyi geliştiren araç ve kurumları -ki bunlar parlamento, siyasi partiler, anayasa, kolluk kuvvetleri olarak sıralanabilir- tahakküm aracına dönüştürmektedir. Bu durumda devlet ve özellikle onun yasama kurumları güçlendikçe, göçmenler gibi *azınlık* olarak anılan bireyleri çok güçlü bir şekilde ezebileceği ve özgürlük fikrini bu tip çoğunlukçu ve aşırı güçlü yönetimlerin yok edebileceği tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır.

“Göçmenler olarak genelleştirdiğimiz ve yurttaşlık haklarından mahrum olan gruplar (mülteciler, sığınmacılar, geçici koruma statüsündekiler vb.) egemen iktidar tarafından dışlanarak siyasetin içine alınır... Egemen hem yasa yapar hem yasayı askıya alır; böylece, kendini hukukun dışında tutabilir. Dolayısıyla, egemen iktidar hep eşikte durarak yönetir” (Bilginer, 2023: 61).

Oysa iktidarın gücü bireylerin güvence altında olması için yasalara uygun kullanılmalı, gücün çoğunluk tarafından kötüye kullanılması bir yana, çoğunluğun mutlak gücü azınlık olarak kalan göçmenler üzerinde baskı oluşturmamalıdır.

Çoğunluğun eliyle karar mekanizmasını elinde tutan siyasi iktidar, demokrasi adı altında kendisine tanınan bu gücü, yurttaşların tüm uğraş alanlarını, işlerini, ticaretlerini, günlük faaliyetlerini, eğlencelerini düzenleyerek özgürlük alanlarını daraltacaktır. Bu noktada, demokraside göçmenin yönetimiyle ilgili soruna bir odaklanma geliştirmeden çoğunluğun yönetiminde özgürlük problemi ortaya çıkmaktadır. Bu da bize temsilin her türlü eyleminin öznenin dönüşümüne bir sınırlama getirdiğini, yani özgürlük alanlarının daraltıldığını göstermektedir.

“Meşruiyetin kıstası genel irade olduğu için, aklın ve özgür iradenin bir başkasına devredildiği ya da halkın yasama faaliyetinden koptuğu bir toplumda (kölelik, anayasal monarşi veya temsili demokrasi) ne eşitlikten ne de özgürlükten bahsedilebilir” (Bilginer, 2023: 55)

Demokrasinin kapsayıcılığı dahi kendi başına bir kriz meselesi haline gelmekteyken, demokrasinin çemberine dahil olamayan, dışarıda kalan göçmen bireyler ise kendi içinde bir temsil edilememe sorunu yaşamaktadır. Üstelik göçmenler gibi azınlık gruplara dair bir kriz olan temsil edilme sorunu çoğunluğun da temsil edilme sorunu olarak kendini göstermektedir. Buradan anlaşıldığı üzere de demokrasinin kendini gerçekleştirmesi direkt olarak temsil ilişkisine dayanan bir durumdur.

Göçmenlerin demokratik sistemlerde temsil sorunu, onların politik süreçlere katılımının sınırlı olması anlamına gelir. Göçmenler, ulus devletlerin kendi yurttaşlarına sunduğu politik, hukuki ve kapsayıcı haklardan büyük ölçüde faydalanamazlar. Parti üyeliği, siyasi liderlik, oy kullanma haklarından yoksun bırakıldıkları gibi özellikle çokuluslu devletlerin demografik yapısındaki çeşitlilik de siyasal katılıma hangi göçmen ve azınlık grupların katılabileceği kararını da zorlaştırır. Göçmenlerin temel sorunları olarak daha önce ele aldığımız ekonomik ve sosyal zorluklar, eğitim ve dil problemi de yine siyasi temsilin önündeki büyük engellerdir.

3.4. Gilles Deleuze Felsefesi ile Sorunlara Bakış

Deleuze felsefesi ile göç edimi arasında bir bağıntı arandığında ilk etapta yanıltıcı bir biçimde Deleuze’ün göçebelik ile ilgili düşünceleri öne çıkmaktadır. Bu ilişkiyi kurmadan önce göçmen ve göçebe ayrımının netleştirilmesi gereklidir. Göçebelik vurgusu öncelikle onun düşüncesinde köksüz olmayı ifade eder. Köklenmek, ağaçsı bir yapı ile yere tutunmanın, kökten uca -dikey ve hiyerarşik- şeklinde bir büyümenin ve sabitliğin temsildir. Sabitlik temsillerin de referans kaynağıdır. Çünkü sabit olmak bir şeyi temsil etmenin, özdeş gösterilmenin çıkış noktasıdır. Köksapsal yapıda olmak ise yatay büyüme ile yayılma, toprağa tutunmadan ve hareketli bir yapıda olmanın ifadesidir. Hareketli olma özelliği hızından ileri gelmez. Yatay dağılımının özelliği tıpkı bir cıva gibi yoğunluk ve yeğinliklerinden ileri gelir. Bu özelliği gerektiğinde hızlanmaya da eğilimi olduğunu gösterir. Dolayısıyla temsili bir yapı değildir çünkü kökleri öncelemez, sabitliğe

karşıdır ve özdeşlik ilişkisi kurmanın bir yolu yoktur. Göçebelerin açık bir alana dağılma, yayılma, paylaşma ve o alanda durma yetenekleri vardır ve Deleuze düşüncesi içinde onların bu dağılımı köksapsal yapılardır. Tekrar belirginleştirmekte fayda olan durma özellikleri de gerektiğinde hareket etme kabiliyetine sahip bir durağanlığı ifade etmektedir (Karadağ, 2013).

“Göçebelik göçmenlik değildir. Göçebeler (nomads) göçmenlerden (migrants) farklı olarak iki nokta arasındaki pürüzlü bir yer yurt üzerinden değil, pürüzsüz bir yüzeyden hareket ederler. ... Göçmenlerde yol iki nokta arasındadır” (Kılıç, 2013: 168).

Göçmenin yolculuğu yersizyurtsuzlaşarak bir hedefe ulaşma ve orada tekrar yerli yurtlu hale gelme üzerine kuruludur. O gittiği mekâna yerleşmek, yeniden kök salmak ister. Göçebe ise mekândan bağımsızdır, hareketin sonucunda ulaştığı mekânda kök salmaz, yani onun hareketi hep yersizyurtsuzlaşma üzerine kurulu bir harekettir. Deleuze felsefesinde göçebe ve göçmen ayrımının netliği buradadır. Göçebe köksüzdür. Başka bir anlamda köksüzlüğü; kodsuzlaşmasıdır. Deleuze, göçebelerin bu özelliğini düşünce ile bağdaştırır ve göçebe düşünmenin kodlardan arınarak gerçekleşen bir düşünme biçimi olduğunu ve kodsuz olmanın devletin yerleşik kodlarından kurtulmayı ifade ettiğini düşünür. Dolayısıyla göçün öznesi olan göçmen ile göçebeler birbirlerinden farklı anlamlar taşır. Bu nedenle Deleuze, hiç kımıldamadan olduğumuz yerde kaçışlar, seyahatler yapabileceğimizin mümkün olduğunu söyleyerek olduğumuz yerde göçebeleşmeyi teklif eder (Deleuze ve Parnet, 2016: 54). Bir anlamda bu düşüncede yersizyurtsuz olmak, devletin dayattığı kodlardan arınmak, yaratıcı düşünerek özgürleşmektir (Karadağ, 2016: 130). Bu sebeple göç ile göçebeler arasında gerçekten de kurulacak önemli bağın sadece göçebe düşünce ile ilgili olduğu söylenebilir.

Göç bağlamında ele aldığımız kimlik, aidiyet, farklılık ve temsil kavramları Deleuze’ün felsefesi içerisinde yorumlandığında bu kavramların sabitlik ve özdeşlik ilişkisi içermesi sebebiyle yoğun bir şekilde eleştirilebilir hale geldiği görülebilir. Bireylerin sabit kimlikleri yeni olasılıklara, değişkenlik ve farklılıklara açık olmadığı için yeni bağlantıların ve birlikteliklerin oluşmasına engel teşkil edecektir. Deleuze, geleneksel düşünceden ayrılarak sabit ve istikrarlı tek bir kimlik olmadığını, homojen ve durağan bir kimlik anlayışının insanları bireysel ve toplumsal olarak sınırlandırdığı görüşündedir. Çünkü her birey benzersizdir ve bireyleri evrensel bir kimlik anlayışı ile

tanımlamak sınırlayıcı bir bakış açısı ile değerlendirmek olacaktır. Kimlikleri de her şey gibi bir oluş; kendini yenileyen, yeniden gelişen ve dönüşen bir süreç olarak anlamak gereklidir. Onun oluş anlayışı içinde yorumlamak gerekirse bireysel ve toplumsal kimlikler karmaşık ve çoğuldur ve değişen durumlarda (oluşlarda) farklı kimlikleri keşfetmek gerekmektedir. Kimlik ve aidiyet, onun yaratıcı felsefesi içinde bireyleri sınırlandıran, kısıtlayan ve yaratıcılıklarını engelleyen kavramlardır. Bireylerin sürekli değişip geliştiği göz önüne alınacak olursa kimlik ve aidiyetin de bu değişim için esnek olması gerekliliği doğmaktadır.

Deleuze'ün perspektifinden kimlik ve aidiyet sorununu ele alırken, felsefesinde vurguladığı farklılık kavramını öne çıkarmak gereklidir. Onun kurduğu fark ontolojisinde farklılık yaratıcı bir güçtür ve bu güç çeşitliliği, tekilliklerde yeniliği getirir. Farkın yaratıcılığı da onun sonsuz ve sürekli değişen olasılıkları ve çoklukları içermesinden ileri gelmektedir. O halde Deleuze'e göre farklılık bir olumsuzlama ya da karşıtlık değil, yeni olasılıklar üreten olumlu ve yaratıcı bir güçtür. Var oluşumuz çokluk, çeşitlilik içerir ve farklılığımızı ortaya koyan da bu çoklu ve çeşitli kimliklerimizdir. Üstelik Deleuze'e göre *“Zor olan homojen olmayan bir bütünün tüm öğelerini elbirliği ile çalıştırmaktır”* (2016: 69). Bu durumda farklılıklarımızı tanıma ve keşfetme yoluyla yeni düşünce ve varlık biçimlerimiz ortaya çıkartılabilir.

Göç hareketi de göçmen kimliklerinin farklılık ve çeşitliliğini görünür hale getiren bir edimdir. Farklılıklar özdeş olanın karşısında belirginleşir ve özdeş bir yurttaş yaratma peşinde olan modern ulus devletlerin içinde de göçmenin farklılığı apaçık ortaya çıkar. Ancak bu farklılıklar geleneksel yönetim biçimleri ve düşünce ediminin içinde olumsuzlanan ve öteki olarak konumlandırılan bir olgudur. Oysa farklılık ve ötekiliği bir karşıtlık ilişkisi ile değil, etkileşimli bir ilişki olarak düşünmek gereklidir. Bu ilişki birbirini tamamlayan ve destekleyen bir ilişki olarak düşünüldüğünde toplumsal hiyerarşileri yıkmanın ve farklılığın doğasını kabul ederek bütünleşmenin bir yolu haline gelebilecektir. Deleuze'ün felsefesinde farklılığından dolayı ortaya çıkan ötekilik, kaçınılması gereken ya da reddedilecek bir şey değil aksine ötekilik sabit kimlikleri bozan ve yeniliği reddeden statükocu bir duruşa meydan okuyabilecek, yeni düşünme ve var olma biçimlerini destekleyebilecek yaratıcı bir güç olarak görülmelidir. Bu sebeple de

Deleuze'ün düşüncesi ile yorumlamak gerekirse farklılıklarıyla öteki konumuna düşen göçmen aslında kaçış çizgisi yaratan şizo-özneler olarak düşünülebilir.

Öteki, toplumsal alanın dışına itilen bireyi temsil eder ancak ötekilik toplum için bir tehdit değil, çeşitlilik ve yenilik potansiyelini taşıyan bir kaynaktır. Öteki kavramı, Deleuze'ün felsefesinde, deneyimlerimizi ve algılarımızı şekillendirmeye çalışan yerleşik kalıpları yıkan, bozuma uğratan ve yeni olasılıklar açan yaratıcı bir süreç için gerekli bir bileşendir. Öteki, potansiyel bir gücün ve dönüşümün kaynağıdır. Öteki ile karşılaşan bireyler de bu sayede yeni ve yaratıcı bir düşünce ediminin önünü açabilecek önyargı ve kanılara meydan okuyabilecek bir fırsat edinme gücüne sahip olabilir. Deleuze'ün felsefesinde farklılık ile öteki arasındaki ilişki iç içedir. Farklılık aynı zamanda öteki ile bağlantı kurmanın elverişli bir aracıdır. Farklılığın tanınması ve kabul edilmesi de bireylerin öteki olanın çeşitliliğini anlamasının, onlarla yaratıcı bir güç birliği ilişkisi kurmasının nedeni hale gelecektir. Buradan da anlaşılabileceği üzere, bireylerin kimlik temellerinin bir özdeşlik bağıyla yapılandırılması yerine her bir bireyin farklılığının ortaya çıkarılarak, kabul edilerek ve hiyerarşileri yıkıp diğer farklılıklarla yatay bağlar kurarak daha kapsayıcı bir toplumun kurulması Deleuzeyen bir bakış açısı olarak karşımıza çıkacaktır. Dolayısıyla politik felsefe düşüncesi içinde, Deleuze'e göre aidiyet, öteki ve kimlik kavramları olumsuz bir bakış açısından arındırılmalı ve tüm bu kavramların yaratıcı potansiyelleri açığa çıkarılarak toplumsal bir alan oluşturulmalıdır.

Deleuze'e göre, bir düşünce ediminin görevini yerine getirmekten alıkoyan şey *temsiliyet* vurgusudur. Deleuze -demokrasi kavramını en az kullanan filozoflardan biri olarak- demokrasiye olan yaklaşımını temsil çerçevesi içinde ele alır. Temsil kavramını bir başkası adına konuşma hakkı olarak düşünürsek bu girişim bilinçdışı bir arzu barındırır; bu, ötekinin üzerinde iktidar kurma arzusudur. *Anti Oedipus* adlı çalışmalarında Deleuze ve Guattari, iktidarın suç ortaklığına dayandığını belirterek bir anlamda bireylerin kendisinin temsil edilme hakkını bir başkasına teslim ederek bu güce suç ortaklığı olarak hizmet ettiğini düşünürler. Dolayısıyla Deleuze düşüncesinde demokrasi anlayışı temsil krizinin aşılmasıyla gerçek bir demokrasiye dönüşebilir. Deleuze için demokrasi, kendini sürekli gerçekleştiren ve asla tamamlanmayacak bir oluşturdur. Bu sebeple dikkate alınması gereken demokrasi değil *demokratikleşme*dir ve demokratikleşme süreci de bütün oluşlar gibi değişim ve dönüşüm gücüne sahiptir.

Böylece burada dikkat çeken önemli nokta da onun demokrasiyi oluş olarak kabul ederek demokrasi ve temsil konusu üzerindeki temel kanı ve algıları değiştirmeye çalışmasıdır. Deleuze, temsili, farklılıkları sınırlamanın ve kontrol etmenin bir yolu olarak görür. Temsil, farklılıkları görünmez kılıp özdeş ve homojen kimliğe indirgeyen bir baskı aracı haline gelir. Bütünleşik bir toplumsal temsil fikrinin politik bir felsefe zemini içinde kapsayıcılığı tartışmalı bir konudur. Bu nedenle de temsilin her türlü biçiminin ortadan kaldırılarak yaratıcı bir çoklukla farklılığın keşfedilmesi önerisi yine onun felsefe anlayışına uygun görünmektedir. Başka bir ifadeyle de Deleuze'e göre demokrasinin temsilci yapısı farklılıkların, çeşitliliğin, çoğulluğun ve oluşun önemini ortaya çıkarmadığı sürece politik ve toplumsal bir mücadelenin kendini gerçekleştirmiş olması mümkün görünmemektedir (Tormey, 2005).

Deleuze, demokrasinin temsil edici niteliğinin olumsuz yönde kullanıldığına işaret eder. Ona göre, temsilciler toplumun iradesini kendi çıkarlarını ve güçlerini korumak için elverişli hale getirirler. Yalnızca temsilcilerin bu yönü dahi halkın gerçek bir siyasal ve toplumsal katılımını ve etkisini sınırlandıran bir edimdir. Bu sebeple temsilcilerin olmadığı, halkın doğrudan bir karar alma mekanizmasına aktif bir katılımı destekler. Bu da halkın kendi iradesini doğrudan ifade etmesini ve yine ihtiyaçlarının da aracısız belirlenimini sağlar. Dolayısıyla demokrasinin temsil niteliği de onun düşüncesinde ortadan kalkarak doğrudan katılımcı bir demokrasi anlayışı öne çıkar. Simon Tormey “Kendi Hesabına Konuş” adlı makalesinde Deleuze, Zapatizm ve temsil eleştirisi yaparken şu sözlerle konuya dikkat çeker; *“halkın istediği şey artık halkın istediği şey değil, birinin halkın istediği şey olduğunu düşündüğü şeydir. Halkın isteklerini temsil edenlerin istedikleri şeydir”* (2005: 71). Deleuze'ün anlam dünyasında bu sebeple çoğunluk, azınlık ve yasa koyucular yerine; tekillikler, tekilliklerden oluşan aktif gruplar, olumlanan farklılıklar, öteki adına konuşmama ve en önemlisi de tekil seslerin üstünlüğünü ortaya çıkarma çabasında olan bir düşünce vardır. Baskın çoğunluğun temsili ile ilgili hala çağımızda ciddi muğlaklıklar söz konusuysen çoğunluğun dışında kalan göç öznesi; göç bağlamı içinde ve ulus-devletler düzeyinde uygulanan sert kimlik politikalarına karşı, varlıklarının farklılık taşıyan ahenginin fark edilmesini ve seslerinin yankı bulmasını nasıl gerçekleştirebilir?

Bu sorunları yalnızca benliğin kimlik ve aidiyet kaygıları çerçevesinde değil, devletin kodlama aygıtlarından kaçıp düşünce ile bir savaş makinesi icat ederek kendini kodlardan kurtaran göçebe düşünce örneğinde olduğu gibi, ulus devlet sınırlarının hem içinde ve hem de dışında bedenleri korumak, kapma aygıtlarından kurtarmak mümkün müdür sorusu ile yüzleştirmenin gerekliliği açıktır. Göçmen bedenlerin sınır kapılarındaki bekleyişleri, kendilerine daha iyi bir yaşam koşulu arayışı için sınırlarda bir açık kapı arayışı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu konu hakkında Cemal Bâli Akal'ın farklı yaklaşımına burada yer açmak gereklidir;

“Göç önce kendisini bir Zorunluluk olarak modern dünyanın kapalı yapılanmalarına dışarıdan kabul ettirir. Onları, kapıları zorlayarak, yurttaşları olmayan -demek ki kimliksiz- bu kitleleri dikkate almaya iter. O kapıları kırarak bu yapılanmaları dönüştürmeye başlar. Onları, bu tehdit karşısında kendi içlerine kapanmaya yöneltir, ama aynı zamanda yeni bir insan tasarımına, haklara bambaşka biçimde yaklaşmaya, geleneksel devlet/birey ilişkisine uygun olmayan özerklik alanlarını düşünmeye de zorlar. Düşünülen artık *ulusal* kimliğinden olduğu kadar, *etnik*, *dinsel*, *cinsel* tüm diğer kimliklerinden de sıyrılmış olan gerçek insanların haklarıdır. Göçmenlerin ya da yersizyurtsuzların hakları, halka halka genişletilebilecek ilkesel bir iletişim hakkını, sınırsız bir düşünsel/bedensel dolaşımı, ama dolaşımın da ötesinde bedenin sınırsız özerkliğini, “kimliksizliğini” düşündürten en iyi örnektir. Kimliğin toplu olana ilişkin olduğu ve denetimin de kimlikler üstünden sağlandığı düşünülürse, Foucault’yu hatırlayarak, “kimlik bedeninin hapishanesidir” denilebilir mi?”⁴⁶ (2011: 4).

Akal'ın bu yaklaşımı ile artık kontrol toplumlarının denetimini bireyler üzerinde yalnızca sınırlar ardındaki bedenlerde değil, yaşamın her anında, açık alanlarda hatta ev/yuva olarak nitelendirdiğimiz dört duvarlar arasında da gerçekleştirdiğini, devletin her an kodlama mekanizması kurabildiğini söylemek de mümkündür.

Michel Foucault'nun çalışma alanı olan ve onun *disiplin toplumu* dediği bu yapı; iktidarın toplumu bedenler üzerinden kontrol ettiği bir mekanizma olarak işler. Bu sistem, Foucault'nun taktiğini meydan savaşlarından aldığını düşündüğü bir “yaşayabilmek için öldürme” fikridir. Foucault, bunun günümüzde devletlerarası bir stratejiye dönüştüğünü söyler. Bu strateji ona göre, artık bir öldürme olarak değil modern iktidarın her alanda ve her yerde toplumu disiplin etme taktiğiyle işlemektedir. Daha önce hapishanelere, ıslahevlerine, tımarhanelere kapatılmak ve ıssız adalara sürgün edilmek suretiyle işleyen

⁴⁶ Metindeki tüm vurgular ve kesme işaretleri yazarın kendisine aittir.

disiplin sistemi daha önce de belirtildiği gibi artık modern iktidarlara özgür mekânlarda da gerçekleşmektedir. Foucault, bunu bir tehlike olarak addettiği anlaşılan şu sözlere de ayrıca yer verir; “*söz konusu olan, egemenliğin hukuksal varlığı değil, bir halkın biyolojik varlığıdır*” (2020: 98). Foucault, *kapatılma* üzerinden geliştirdiği bu düşüncüyü *Cinselliğin Tarihi* (2020) adlı eserinde *biyoiktidar* kavramı olarak adlandırmıştır. İktidar, denetim mekanizmalarını kitlelerin bedenleri üzerinde kurarak kapitalist ve faşist yollarla deneyimlemektedir.

Deleuze, bu düşünceye katılmakla birlikte, büyük kapatılma merkezlerinden daha açık ve özgür alanlara geçilmesiyle artık *denetim toplumlarına* dönüştüğümüzü söyler. Farklı bir ifadeyle, “*denetim toplumunda denetim artık deliler, katiller vs. üzerinden değil, tüm toplumu denetlenecek bir kalabalık olarak ele alınıyor*” (Akay, 2005: 147). Görüldüğü gibi iktidar aygıtlarının kitlelere müdahalesi yalnızca göç ve göçmen veya sınır ve sınır dışı gibi çerçeveler içinde değildir. Herhangi bir yurttaş olarak iktidarın ele geçirmek üzere kodlamaya çalıştığı bireylerin hedef haline getirildiği mutlaklıdır. Deleuze’ün göçebe düşünce ve kodsuzlaşma kavramları üzerinden devlet aygıtlarının hedefi halinden çıkmanın mümkün olduğu da ayrıca anlaşılmaktadır.

Yaratıcı, kodlamadan uzak ve kapsayıcı bir düşünme edimi her zaman iktidar güçlerinin bu mekanizmalarını yapı bozuma uğratacak güçtedir. Deleuze’ün her konunun içinde kendi dinamik yaratıcı gücünü ortaya çıkarabilecek güçteki kavramları da göç ve göçmene dair politikaları, yaklaşım biçimlerini değiştirebilecek potansiyelleri içermektedir. Onun kimlik ve aidiyet kavramlarına sağladığı eleştirel bakış açısı, yalnızca göçmenlerin değil toplumun her tabakasındaki bireylerin kimlik, sosyal uyum ve toplumsal kabul sorunlarını çözmek için yenilikçi bir bakış açısı sunmakta, yaratıcılık alanlarını geliştirmektedir. Deleuze’ün felsefi düşüncesindeki fark ve oluş kavramlarının yaratıcılık sunma yeteneği sayesinde de geleneksel düşüncedeki olumsuzlamanın ters yüz edilmesi mümkün olabilir.

Göçmenin sorunlarının hem kaynağı olarak ortaya çıkan hem de bu sorunlardan kaynağını alan kimlik, aidiyet, farklılık, öteki ve temsil problemleri farkın olumlanması, oluşların yakalanması ve arzu akışlarının özgürleştirilmesi ile toplumsal ve siyasal açıdan daha entegre ve çeşitli bir toplumun oluşmasına katkı sağlayabilir. Çünkü Deleuze

düşüncesi gerçekten de farklılık ve öteki olgularına benzersiz bir yaklaşım sunarak çokluğu vurgular. Göç de tam olarak bu kavramları kapsayan bir edimdir. Göçmenlerin göç hareketi toplumlarda bu farklılıkları ortaya çıkaran ve çokluğu görünür kılan dinamik bir yapıdadır. Bu bağlamda göç de Deleuze felsefesinin kilit kavramlarıyla uyumludur ve göçe dair yeni bakış açıları üretebilecek kapasitededir. Göç, birleşik bir yapıdır, sosyo-kültürel, ekonomik ve politik alanlarda göçün değerlendirilmesi de göç etme davranışının hareket eyleminin dışına çıkarılarak düşünülmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Birey ve toplumların bir arada var olmaları yeni ilişkilerle farklı kültürler ve çeşitliliklerle karşılaşmamızı ve yeni mekânlar deneyimlememizi gerektirir. Bu karşılaşmalar rizomatik bir şekilde yapılandırıldığında yeni düşünce ve deneyim şekilleri, toplumun daha geniş kesimlerini kapsayan bir zenginlik ve çoğulluk fırsatı sunar.

“Toplum somut dahi olsa herhangi bir evrensellik temelinde değil ancak yalnızca en yüksek orijinallik, eşsizlik ve tekillik bağlamı sunan olumlanmış bir çokçuluk üzerine kurulabilir. Böyle bir toplum, her şeyin ötesinde utanç duymaksızın bir yaşamın olumlanmasıyla tanımlanacaktır” (Arnott, 2005: 27).

Buna bağlı olarak göç de farklı düşünce tarzları, eşsiz bir çokluk sunan çeşitliliği ve pratikleri buluşturup birleştirmenin bir yoludur. Bu yeni karşılaşmalar eğer etkin bir biçimde değerlendirilirse, bireylerde önceden edinilmiş önyargıları, kanı ve geleneksel değerleri sorgulayan ve değiştirme fırsatı sunabilen potansiyeller yaratır. Bireylerin kendilerini ifade etme özgürlüğünün ve farklı kimliklerle var olma hakkının çoğunluğun gücüyle tahakküm altına alınmaması için özgün bir toplum birliği sağlanması ihtiyacı vardır.

SONUÇ

“Hastalık, hayata karşı tavır almaktır.”

“çoklu düşünür” Ulus Baker

Bu çalışma, Michel Foucault’nun “Bir gün, 20. yüzyıl Deleuze çağı olarak anılacak” diye kehanette bulunduğu, çağdaş Fransız felsefesinin “dışarıdan” düşünen isimlerinin başında gelen Gilles Deleuze’ün felsefesi ile göç çalışmaları literatürünün temel kavramı olan göç ve onunla simbiyoz diğer kavramlar arasındaki ilişkiyi eleştirel bir okuma ile ele almayı, bu süreçte klasik göç literatürünün kabul ettiği geleneksel nitelendirmelerin ve kodlamaların ötesine geçmeyi arzu eden bir amaç ile buraya kadar sürdürülmüştür.

Bu amaçla “ortadan başlarken” bir filozof olarak Gilles Deleuze’ün felsefesinin kavramlarının tamamı olmasa da önemli sayıda yaratımları olarak -ki “ikimizin arasında çalışıyordu” diyerek bir ortak yazarlıktan çok daha fazlasını anlattığı Felix Guattari ile birlikte- ürettikleri kavramları ile göç fenomeni arasındaki ilişkinin niteliğini eleştirel bir tespitle değerlendirebilmek için Deleuze’ün hayatı, eğitimi, eserleriyle felsefi gelişimi ve bu süreçte gelişen filozof kimliği, çalışmanın birinci bölümünde anlaşılıp aktarılmaya çalışılmıştır. Denilebilir ki Deleuze felsefesi, kendi için ve kendinde bir holizm barındırmaktan öte ve fazlasıyla, yaşamı boyunca kendisiyle birlikte ortaya çıkma ve gelişme imkânını neşvünema bulan bir düşünsellik edimidir. Bu düşünsellik aynı zamanda bir düşünömsellik olduğu gibi, kendi tekillikleriyle çoklukları arasındaki karşılıklı-olmayan etkileşimi, ortaya çıkardığı ve Guattari ile birlikte kaleme aldıkları *Felsefe Nedir?* eserlerinde felsefeyi, *kavram yaratma etkinliği* olarak gördükleri düzeyde, *rizom*, *yersizyurtsuzlaşma* ve *yer yurt edinme*, *göçebe düşünce*, *savaş makineleri* ve *kapma aygıtı*, *kaygan mekân – pürüzlü mekân* gibi kavramları özelinde felsefi ve siyasi düzeyde göç fenomeni ile birleştirmiştir. Burada “akan” kavramlar ile bu çalışmada anılamayan diğerleri arasındaki ilişki ise göçün makro düzeyde olduğundan ziyade mikro ölçekte bireyde meydana getirdiği değişim ve dönüşümler özelinde Deleuzeyen bir göçebe düşünce “oluş”umuyla yorumlanmaya çalışıldığı gibi, Deleuze’ün her bir kavramının da hem birbirinden kopartılıp üzerinde klasik-devlet-iktidar kurulamayacağı, hem de birer “yayla” olarak tek başına salınıp duran bir düzlem olarak okunabileceği

sonucuna götürmeye yarayan bir fark felsefesi ile ilişkilendirilerek dillendirilmiştir. Fark felsefesi, Deleuze’ün 1968’de doktora tezi olarak yayınlanan *Fark ve Tekrar* ve diğer metinlerinde netleştirdiği, insan-merkezci bir dünyayı, evreni algılama metafiziğinden ayrılıp yaşamın kendisini olumlayan başka bir metafiziğe evrildiği, Descartes ve Kartezyen düşünceden itibaren insanlığı yüzyıllarca rehin alan insan-ben-merkezcilik karşısında evrenin tüm güçlerini kapsayıcı-kapatıcı olmayan bir holizm içinde algılamayı başaran bir yeni metafizik algılayışını, iki bin yıllık geleneksel Platoncu felsefe karşısında heretiklerle (Spinoza-Leibniz-Nietzsche) var-oluşturan bir düşünce eylemi olarak okunmaktadır. Bu okuma da ana-denilen-yoldan çıkmaya, kaçış çizgileri yaratmaya, göçebe düşünerek olmaya giderek sadece bir felsefe yapma tarzı değil felsefe-oluşun kendisi olarak adı konulmuş, kodlanmış her şeye dair yeni bir perspektif geliştirmeye varacaktır.

Nasıl ki Deleuze kendi felsefesi içinde kendine has ama kendine değil herkese ait kavramlar yaratmıştır; göç de kendi tarihselliği içerisinde benzer yol haritaları çizmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ele almaya çalıştığımız göç literatürünün kavram çerçevesi ise göçebe düşüncüyü entelektüel rabitalarının kalp gözüne yerleştirmiş; ilgili literatürün ana yollarını aşmaya değil ama onlardan “kaçış çizgileri” oluşturmaya yarayan isimler üzerinden çizilmiştir. Deleuzeyen bir bakışla göç, göçmen, göç türleri ve özellikle de göçmen figürlerine odaklanan Thomas Nail ve benzeri isimlerden hareketle göçün uygar-insan tarihsel olduğu kadar siyasi ve felsefi yaylalarına odaklanan bu bölümde öne çıkan kavramlardan belki de en önemlisi “arzu”dur. Arzu, Deleuze ve Guattari’nin kült eseri *Kapitalizm ve Şizofreni*’yi doğuran temel kavramlarının başında geldiği gibi aynı zamanda göç literatürünün eleştirel okumalarındaki kilitleri açmaya yarayan bir anahtar olarak başvurulabilecek bir metafordur. Bu bölümde, göçmenin bedeni ile arzu arasındaki ilişkinin biricikliğine karşı iktidarın hem ulus-devlet hem uluslararası düzeyde küresel kapital ilişkisi ise Deleuze felsefesinin arzu ile ilişkili birçok kavramının politik düzeyde başvurulabilir anlamlandırma aygıtları olduğuna dair tespitler ile genişletilmeye çalışılmıştır.

Ömer Faruk, defalarca, “Bir kimliğin (= ninni’nin, ad’ın, dil’in, yazı’nın, düşünce’nin, din’in, beden’in, etnik köken’in, tarih’in, devlet’in, bayrak’ın, ordu’nun, sınır’ın, coğrafya’nın, şarkı’nın, mitoloji’nin...) içine doğarız” der (2023: 17). Son

bölümde burada sıralandığı biçimiyle içine doğulan bütün toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik vd. sistemlerin bireyler üzerindeki etkisinin nasıl sorunlar doğurduğu sorusuna cevap aramak için çıkılan yolda, bireyin/göçmenin, kimlik, aidiyet, farklılık ve öteki gibi kavramlar aracılığıyla değil arasında yaşa(tıl)dığı sorunlara Deleuzeyen bir politik-felsefi perspektifle değinilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının temel sorunsalı olarak ele alınan “Deleuzeyen bir felsefe ile göç fenomeninin nasıl yorumlanabildiği” sorusu -Deleuze düşüncesinde toplumsalı etkileme potansiyeli barındırması nedeniyle- öncelikli olarak birey kavramını karşımıza çıkarmıştır. Bireyde özgürleşen arzu, olumlanan fark ve yakalanan oluşlar da düşünceyi etkin kılmıştır. Birey, arzu, fark ve oluş odaklı yeni bir düşünme biçiminin ise radikal, etkin, yaratıcı bir göç ve devlet politikası üretmeye eğilimi olan bir düşünme biçimi olduğu görülmektedir. Deleuze’ün düşünce üretiminde öne çıkan “anti duruşlar” var olanı yıkmak ve yok etmek üzerine değil yeni bir inşa çalışması olarak belirlemektedir. Onun felsefesindeki karşıtlık bu çalışmada da iktidar-güç ilişkilerine dayalı olmayan yaratıcı bir politika üretimini öne çıkarmıştır. Deleuze meseleleri oluşlar çerçevesinde ele aldığı için toplumsal, siyasal ve felsefi konulara somut çözüm önerileri ile yaklaşmamaktadır. Neden-sonuç ilişkisi kurmak Deleuze için önyargı, kanı ve tecrübelerle hareket etmek demektir. Bu sebeple çözüm önerileri ancak oluşlar ve onların tekrarlarındaki farklarla değerlendirilerek üretilebilir. Deleuze’e göre her oluşu yeniden deneyimlemek gereklidir. Dolayısıyla çalışmanın ana problemine de keskin sınırları olan bir cevap üretmek yerine onun deyimiyle perspektiflerin yerini değiştirerek yeniden alternatif ve eleştirel bir yorumlama şekli ile cevap aranmaya çalışılmıştır. Perspektiflerin yerini değiştiren bu yorumlama biçimi, Deleuzeyen çerçevede kendi problemine ve sorularına yanıt veren bir biçimdir. Başka bir ifadeyle, yeni bir düşünce yaratımı yapmak, var olanı yeniden ve tekrar düşünmeye zorlamak, Deleuze felsefesinin, topluma ve insana dair sorunlar için çözüm önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son tahlilde göç literatürünün kanonik okumalarının dışına Deleuze felsefesi ve onun terminolojisinden hareketle çıkılmaya çalışılan bu çalışmada ele alınan kavramların, sadece sosyal bilimler değil tüm disiplinlerarası çalışmalarda kullanılabilir, yeniden yorumlanabilir ve dönüştürülebilir olduğunu *fark ve tekrar*lı bir vurgu ile son bir kez daha önermek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAL, B. C.; ERGÜN, R. (2011) **Kimlik Bedenin Hapishanesidir**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AKAY, A. (2005) “Şirket Toplumu - Denetim Toplumu Üzerine”, **Gilles Deleuze'de Toplum Denetim**, Ed.: Ali Akay, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- ARNOTT, S. J. (2005) “Tekbencilik ve Deleuze Etiğinde Topluluk Olanığı”, **Gilles Deleuze'de Toplum ve Denetim**, Ed.: Ali Akay, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- AYKUTALP, A. (20/11/2017) “Hız Siyaseti: Paul Virilio'nun Dromoloji Kuramı”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, s. 431.
- BALANUYE, Ç. (2021) **Spinoza Bir Hakikat İfadesi**, İstanbul, Say Yayınları.
- BECKMAN, F. (2020) **Gilles Deleuze**, Çev. Mete Akbaba, Ankara, Runik Kitap.
- BENHABİB, S. (1999) “Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu”, **Demokrasi ve Farklılık**, Ed.: S. Benhabib, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı.
- BEYAZ, C. (2019) “Kırsal Göçmenin Kimlik, Aidiyet ve Bağlılık Mücadelesi: Rizeli Göçmenler Üzerine Bir Çalışma”, Doktora Tezi, **Hacettepe Üniversitesi, S.B.E.**, Ankara.
- BEYAZ, C. (03/2020) “Son Durağı Olmayan Hayatlar: Kırsal Göçmen, Geriye Göç ve Çoklu Mekân Pratiği”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt 1, Sayı 10, ss. 145-175.
- BİLGİNER, O. (2023) “Göçmenler, Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları”, **İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 50-65.
- BİRKAN, T. (2019) **Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960**, İstanbul, Metis Yayıncılık.
- BOGUE, R. (2013) **Deleuze ve Guattari**, Çev. Ali Utku; İsmail Öğretir, İstanbul, Otonom Yayıncılık.
- BUCHANAN, I. (2008) **Deleuze ve Guattari'nin Anti-Ödipus'u**, Çev. Fahrettin Ege; Hakan Erdoğan, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- COLEBROOK, C. (2013) **Gilles Deleuze**, Çev. Cem Soydemir, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- CONNOLLY, W. E. (1995) **Kimlik ve Farklılık**, Çev. Ferma Lekesizalın, 1.bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- ÇAĞLAR, T. (2018) “Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve”, **Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** , ss. 26-49.
- ÇAĞLAYAN, S. (2006) “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, ss. 67-91.
- DEBORD, G. (2021) **Gösteri Toplumu**, Çev. Ayşen Ekmekçi; Okşan Taşkent, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- DELEUZE, G. (2002) **İssız Ada ve Diğer Metinler (Metinler ve Söyleşiler 1953-1974)**, Çev. Ferhat Taylan; Hakan Yücefer, 2.bs., İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- DELEUZE, G. (2003) **İki Delilik Rejimi (Metinler ve Söyleşiler 1975-1995)**, Çev. Mahir Ender Keskin, 2.bs., İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- DELEUZE, G. (2008) **Ampirizm ve Öznellik**, Çev. Ece Erbay, İstanbul, Norgunk Yayıncılık.
- DELEUZE, G. (2020) **Müzakereler**, Çev. İnci Malak Uysal, 3.bs., İstanbul, Norgunk Yayıncılık.
- DELEUZE, G. (2020) **Nietzsche**, Çev. İlke Karadağ, 1.bs., İstanbul, Alfa Yayıncılık.
- DELEUZE, G. (2021) **Bergsonculuk**, Çev. İlke Karadağ, İstanbul, Alfa Yayıncılık.
- DELEUZE, G.; GUATTARİ, F. (1990) **Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçbilimi İncelemesi: Savaş Makinesi**, Çev. Ali Akay, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- DELEUZE, G.; GUATTARİ, F. (1993) **Kapitalizm ve Şizofreni 2 Kapma Aygıtı**, Çev. Ali. Akay, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- DELEUZE, G.; GUATTARİ, F. (2015) **Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Dedalus Kitap.
- DELEUZE, G.; GUATTARİ, F. (2020) **Anti-Ödipus Kapitalizm ve Şizofreni 1**, Çev. Fahrettin Ege; Hakan Erdoğan; Mustafa Yiğitalp, 4.bs., Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- DELEUZE, G.; GUATTARİ, F. (2020) **Felsefe Nedir?**, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- DELEUZE, G.; PARNET, C. (2016) **Diyaloglar**, Çev. Ali Akay, 1.bs., İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- DEMİRCİ, E. Y. (31/12/2022) “Gurbetçilikten Çoklu Yerleşim Tercihlerine Doğukaradeniz Bölgesinde Nüfus, Göç ve Geri Dönüş”, **Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 58, ss. 53-67.

- ER, S. E. (2021) **Gilles Deleuze' ün Fark Felsefesi - Bergson, Nietzsche ve Spinoza Okuması**, İstanbul, Çizgi Kitabevi.
- FARUK, Ö. (2023) **Gül ile Bülbül Cumhuriyeti**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi.
- FOUCAULT, M. (11/1996) “Anti-Ödipus'a Önsöz”, **Toplumbilim Gilles Deleuze Özel Sayısı**, ss. 101-102.
- FOUCAULT, M. (2020) **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, A. (2021) **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GOODCHILD, P. (2005) **Deleuze & Guattari Arzu Politikasına Giriş**, Çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- GUTTING, G. (2020) **Foucault**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- HARDT, M. (2012) **Gilles Deleuze Felsefede Bir Çıraklık**, Çev. İsmail Öğretir; Ali Utku, 1.bs., İstanbul, Otonom Yayıncılık.
- HONIG, B. (1999) “Farklılık, İkilemler ve Ev Politikası”, **Demokrasi ve Farklılık**, Ed.: S. Benhabib, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı.
- IHLAMUR-ÖNER, S. G. (2018) “Küresel Bir Göç ve Mülteci Rejimine Doğru?”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar**, Ed.: Tanıl Bora, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 577-600.
- IOM. (2009) **Göç Terimleri Sözlüğü**, Ed.:R. Perruchoud, Cenevre, İsviçre, Uluslararası Göç Örgütü.
- KARA, Z. (2018) “Gerçeklik Arzusu: Toplumsal Kayıt Yüzeyi Olarak Beden”, **Gerçeklik, Arzu ve Göçebelik Üzerine**, Ed.: Zülküf Kara ve diğerleri, Konya, Çizgi Kitabevi.
- KARADAĞ, İ. (11/2013) “Bozkırda Düşünce”, **Varlık Dergisi**, ss. 8-16.
- KARADAĞ, İ. (2016) “Deleuze' ün Göçebe Savaş Makinesi”, **Dışarıdan Düşünmek "Deleuze ve Guattari Perspektifinden Felsefe, Siyaset ve Sanat Yazıları"**, Ed.: Ömer Faruk, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi.
- KARASOY, H. A.; GEZİCİ, H. S. (20/03/2023) “Bombalardan Baytlara: Siber Güvenliğin Ulusal Güvenlikteki Rolü ve Yapay Zekânın Siber Güvenlikteki Önemi”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 173-188.
- KAYA, M. (2019) “Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernite Kuramına Genel Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 62, ss. 1450-1455.

- KILIÇ, S. (2013) **Deleuze-Guattari:Şizoanaliz Arzu'nun Şizoanalitik Ontolojisi**, Ankara, Sentez Yayıncılık.
- KOTTAK, C. P. (2016) **Antropoloji; İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, Çev. İzzet Duyar; Okan Özler; Utku İçen; Derya Atamtürk, Ankara, De Ki Basım Yayın.
- MAY, T. (2017) **Deleuze - Bir Birey Nasıl Yaşayabilir?**, Çev. Sercan Çalcı, İstanbul, Kolektif Kitap.
- NAİL, T. (2022) **Göçmen Figürü**, Çev. Dilşa Ritsa Eşli, 1.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÖZMETE, E.; ARSLAN, E. (04/2018) “Göç: Transnasyonalizm ve Transnasyonal Sosyal Hizmet”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Cilt 29, Sayı 1, ss. 173-207.
- PATTON, P. R. (2005) “Kavramsal Politika ve Bin Yayla' da Savaş Makinası”, **Gilles Deleuze' de Toplum ve Denetim**, Ed.: Ali Akay, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, ss. 43-71.
- PLATON (1999) **Devlet**, Çev. S. Eyuboğlu; M. A. Cimcoz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SELLARS, J. (2020) “Gilles Deleuze ve Felsefe Tarihi”, **Deleuze ve Antik Felsefe**, Der: Sadık Erol Er, İstanbul, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- SERT, D. Ş. (2018) “Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar ve Tartışmalar**, Ed.: T. Bora, İstanbul, İletişim, ss. 29-47.
- SİRKECİ, İ.; GÖKTUNA, F. (2019) “Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar”, **Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye’de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler**, Londra: Transnational Press London, ss. 15-39.
- SMİTH, D.; PROTEVİ, J. (2016) “Gilles Deleuze”, **Dışarıdan Düşünmek**, Ed.: Ömer Faruk, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, ss. 49-88.
- SPİNOZA, B. (2012) **Ethica**, Çev. Ç. Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- SPİNOZA, B. (2020) **Törebilim**, Çev. Nejla Bilgiç, Ankara, Dorlion Yayınları.
- SU, S.; AYTEKİN, A. (2022) **Kaygan Uzamda Hareketler - Deleuze ve Guattari Üzerine Çalışmalar**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- SUTTON, D.; JONES, D. M. (2020) **Yeni Bir Bakışla Deleuze**, Çev: Murat Özbek; Yetkin Başkavak, 3.bs., İstanbul, Kolektif Kitap.
- SÜNTER, E. (2016) “Bir Su Gibi Süzül Ak...”, **Dışarıdan Düşünmek**, Ed.: Ömer Faruk, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, ss. 103-124.

- TABAK, H.; BEYAZ, C. (05/10/2022) “Digital Transnational Dissidence and State:Control: A Conceptual Reflection on the Practice and Limits of Digital Transnationalism”, **Journal of Economy Culture and Society**, Sayı 66, ss. 203-219.
- TABUROĞLU, Ö. (2020) **Yavaşlık Felsefesi**, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- TOPÇUOĞLU, R. (2016) “Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama”, **İnsan Hakları Yıllığı**, ss. 1-20.
- TORMEY, S. (Mart-Nisan 2005) “Kendi Hesabına Konuş”: Deleuze, Zapatizm ve Temil Eleştirisi”, **Siyahi Dergi**, ss. 66-75.
- TOYNBEE, A. (2021) **İnsan Soy ve Toprak Ana**, Çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- UNAT, N. (2017) **Bitmeyen Göç**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- VİRİLİO, P. (2021) **Hız ve Politika**, Çev. Meltem Cansever, İstanbul, Metis Yayıncılık.
- YILDIRIM, E. (2021) “Avrupa' da Olmak, Avrupalı Ol(a)mamak: Tarihsel Arka Planda Avrupa Kimliğinin "Öteki"si Olarak Türkler”, **Göçün 60. Yılında Avrupa' da Türk Toplumu Kimlik, Uyum ve Katılım**, Der.: Bekir Gündoğmuş, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- YÜCEFER, H. (2020) “Deleuze' ün Bergsonculuğuna Giriş”, **Bergsonculuk**, Çev. İlke Karadağ, İstanbul, Alfa Yayıncılık, ss. 7-45.
- ZERZAN, J. (2018) **Gelecekteki İlkel**, Çev. C. Atila, 6.bs., İstanbul, Kaos Yayınları.
- ZOURABİCHVİLİ, F. (2011) **Deleuze Sözlüğü**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul, Say Yayınları.